

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI: NUMBER: 96

NİSAN - MAYIS - HAZİRAN 1992

APRIL - MAY - JUNE

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 96

Nisan / Mayıs / Haziran 1992

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Fiyatı: 6.000. -TL

Yıllık Abone: 24.000.-TL

Yurtdışı: 48.000. -TL

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A -06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Dr. Şenol ERDOĞAN

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof. Dr. Celâl ER
Raportör: Erol Dok
Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ
Üye: Osman OKTAY

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı/Tarım Kooperatifçiliğimizde Bazı Genel Tesbitler	3
Cumhuriyet Dönemi Konut ve Konut Kooperatifçiliğinin Temel Özellikleri/ <i>Dr. Kemal Görmez</i>	6
Gelişen Ülkelerde Finansal Problemler ve Kooperatifçilik/ <i>M. Digby, Çev. M. Aykaç</i>	17
Türkiye'de Şekerpancarı Üretiminin Ekonomik Durumu/ <i>Doç. Dr. Ahmet Özçelik</i>	21
Kır-Kent Farkının Hafiflemesi, Göç ve Göçü Önlemede Bir Faktör Olarak Kooperatifçilik/ <i>Hikmet Kavruk</i>	36
Birleşik Almanya'nın Türk-Alman Ticari İlişkilerine Etkileri/ <i>Dr. Hasan Erdem</i>	51
Arazi Topplulaştırması Açısından Tarım Ekonomisi/ <i>Prof. Dr. Rasih Demirci</i>	59
Milli Eğitim Sistemi İçinde Yaygın Eğitim/ <i>Dr. Yusuf Ekinci</i>	87
Mesleki Sterotipler ve Meslek Seçimine Etkileri/ <i>Ayşe Coşkuner</i>	93

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 96

April-May-June /1992

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA

Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 46

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Dr. Şenol ERDOĞAN

(The opinions expressed in the article belong to te authors)

CONTENTS

Cooperative Works / Contents	
Editorial/Some General Observations on Our Agricultural Cooperative Works	3
The Basic Features of the House and House Cooperatives in Republic (Cumhuriyet) Period/ Dr. Kemal Görmez	6
Financial Problems and Cooperative Works in Developing Countries / M. Digby Translation M. Aykaç	17
The Economic Condition of Sugar Beet Production in Turkey / Doç. Dr. Ahmet Özçelik	21
The Diminution of the Difference Between Rural-Urban Areas, Migration, The Cooperatives as a Factor to Prevent Migration / Hikmet Kavrak	36
The Effect of United Germany on Turkish-German Trade Affairs / Dr. Hasan Erdem	
Agricultural Economy for the point of the Land Consolidation / Prof. Dr. Rasih Demirci	
Widespread Education in National Education System/ Dr. Yusuf Ekinci	87
Occupational Stereotypes and Their Effects on Occupation Selection / Aysel Coşkuner	93

Baskı: THK BASIMEVİ İŞLETMECİLİĞİ

Tel: 341 90 60

ANKARA

BAŞYAZI**TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİMİZDE
BAZI GENEL TESPİTLER**

Her sistemde olduğu gibi, kooperatif sisteminin gelişmesinde de uyulması gereken bazı ilkeler vardır. Kooperatifçilikte Rochdale ilkeleri olarak bilinen temel ilkeler, 150 yılı aşkın bir süredir, kooperatifçilikte yürürlükte bulunmakta ve her kooperatif hareketin dayanak noktasını teşkil etmektedir. Bu ilkelerden sapmalar kooperatif hareketlerinde hoş karşılanmamaktadır. Bunların zedelenmesi ile hür ve demokratik kooperatifçilikten ayrıldığı genel bir kabul görmektedir. Kooperatifçilik ilkeleri 1966 yılında Viyana'da toplanan Milletlerarası Kooperatifler Birliğinin (MKB) genel kurulunda değiştirilmiştir. Bugün hala bu temel ilkeler geçerliliğini muhafaza etmektedir. Son Milletlerarası Kooperatifler Birliğinin toplantı gündemlerine bir bakılırsa, kooperatif değerler tartışma konusu yapılmaktadır. Kooperatifçilik ilkelerinin bu yıl Tokyo'da yapılacak toplantıda bir değişikliğe uğraması muhtemeldir. Ancak bugün herkesce bilinen kooperatif ilkeleri geçerli bulunmaktadır. Bu çerçeve içerisinde ele alarak tespitlerimizi yaparsak; Türkiye'de sadece serbest giriş ilkesinin bütün kooperatiflerde uygulanmakta olduğu, sermayeye sınırlı faiz verilmesi ve risturn ilkelerinin kısmen uygulandığı, demokratik yönetim, kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ve diğer kooperatiflerle işbirliği ilkelerinin ise, bütün tarım kooperatiflerinde hemen hiç uygulanmadığı veya sınırlı bir şekilde uygulandığı gözlenmektedir. İlkelerin uygulanması açısından, tarım dışı kooperatiflerimizde ise durum pek farklı değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde ülkemizde kooperatifçilik devletin müdahalesi ve kontrolü ile geliştirilen yukarıdan aşağıya doğru başlatılmış bir hareket olarak görülmektedir. Devletin vesâyeti altında bulunan, mâli açıdan devletçe desteklenen, güdümlü kooperatifler yaygınlaşıp gelişmiştir. Oysaki esas arzu edilen tabandan gelen bir hareketle başlayan aşağıdan yukarıya doğru gelişmesi istenen gönüllü kooperatifçiliktir.

Kooperatifçiliğin gelişme aşamasında devletçe desteklenmesi ve denetimi zorunludur. Ancak devletle kooperatifler arasındaki ilişkinin çok iyi ayarlanması gerekir. Çünkü devlet güdümü bir yerde kooperatifçiliğin esasını oluşturan karşılıklı dayanışma ve güç birliği düşüncesini zedeler. Devletin kooperatifler üzerindeki vesâyeti ülkemizde özellikle tarım sektöründe çiftçinin kooperatifi kamu kaynaklarından yararlanmayı sağlayan bir kamu kuruluşu olarak görmesine neden olmuştur.

Ayrıca bu uygulama kamu işletmelerinin yapısından kaynaklanan bazı rahatsızlıkların, örneğin "Bürokrasi gibi", kooperatiflerde de görülmesine neden olmuştur. Meselâ çiftçilerimizin ürünlerinin iç ve dış pazarlarda satışını sağlamak için kurulan tarım satış kooperatifleri zamanla devletçe yönetilen bir "Pazarlama Ofisi" niteliğini kazanmıştır.

Öte yandan, Tarım Satış Kooperatiflerinin Devletçe destekleme alım politikasının aracı olarak kullanılmasını çoğu kez bu kooperatiflerin mâliyetlerini artırıcı yönde etkili olmuştur.

Önemli bir başka konu da, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yönetimleri ile

ilgilidir. Bu kooperatiflerin yönetim kurulları genel kurulları tarafından seçilmekle beraber, Genel Müdürlerinin ilgili bakanlıkça, "Sanayi ve Ticaret Başkanı", atanmaları ve yönetim kurullarının doğal üyesi sayılmaları, birlik adına imza koymaya yetkili memurların atama ve işlerinden çıkarılmalarının yine bakanlığın onayına bağlı olması, genel kurulların yapacakları seçimlerin verecekleri kararların, bakanlığın izniyle kesinleşmesi uygulamada çoğu kez yönetimin bürokrasiden arındırılarak dinamizm ve esnekliğe kavuşturulmasına, yönetime girişimci uzman yöneticilerin getirilmesine bunlara karar serbestisi ve sorumluluk verilmesine engel olmaktadır. Çoğu kez atamalarda bir yöneticide bulunması gereken niteliklerden çok politik eğilimlerin dikkate alınması ve buna bağlı olarak yöneticilerin sık sık değiştirilmesi gibi meseleler kooperatif işletmelerin ekonomik hayattaki değişmelere uyumlarını engellemiştir.

Kooperatif kurmada kamu kaynaklarından yararlanma amacı tüketim alanında kurulan kooperatiflerde de kendisini göstermiş, çalıştıkları işyerlerinin imkânlarından yararlanabilen "Kapalı Kapı" tüketim kooperatifleri dışında geniş tüketici kitlesinin güç birliğine dayanan büyük kooperatif işletmeleri kurulamamıştır.

1965'lerden sonra yaygınlaşan Köy Kalkınma Kooperatiflerinin bir çoğu yurtdışına işçi olarak gitme avantajından yararlanmak amacıyla kurulmuştur.

Köy kalkınma kooperatifleri modeli, Türkiye'de devlet güdümü altındaki kooperatifçilikten farklı bir model olarak ortaya çıkmıştır. Bu model hem çok amaçlı kooperatifçiliği ve hem de batı anlamında gerçek kooperatifçiliğe temel olmuştur.

Bilindiği gibi, çok amaçlı kooperatifçilik, teorik olarak hizmet kooperatifçiliğine, teorik olarak hizmet kooperatifçiliğine doğru atılan bir adımdır. Tek amaçlı kooperatifler kendilerinden beklenen fonksiyonu tam anlamı ile yerine getiremediğinden çok amaçlı kooperatifçilik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Çok amaçlı tarım kooperatifleri, çok boyutlu kırlık alan ve orada yaşayanların meselelerine geniş bir çerçevede yaklaşmanın araçları olarak görülmektedir. Esasen güçsüz üretim birimlerinin yatay bütünleşmelerinin en basit yolu çok amaçlı kooperatiflerdir. Türkiye'deki kalkınma kooperatifleri ayrı ayrı kooperatiflerce yerine getirilen tedarik, kredileme ve pazarlama fonksiyonlarını tek bir birim kooperatifinin çatısı altında toplamaktadırlar. Hatta ürünlerin işlenmesi safhasına kadar gitmektedirler. Bu cümleden olarak bir çeşit tarıma dayalı sanayi üretiminde yapmaktadırlar. Bu durumda bunların üretim kooperatifi olduğu anlamı çıkmaz. Bunlar üretici kooperatifleridir.

Diğer taraftan köy kalkınma kooperatifleri 1163 sayılı Kanuna göre kurulurlar. Bu kanunun genel çerçevesi ve bu kooperatiflerin ana sözleşmesi incelendiğinde; bunların beynelmînel kooperatifçilik ilkelerine uyum sağladıkları görülür. Belli şartları yerine getiren herkes ortak olabilir. Demokratik yönetim ve denetim ilkelerinin uygulanmasında bu kooperatifler, Türkiye'deki öteki kooperatifçilik uygulamalarından ayrılırlar. Bu sebeple batı modeli gerçek kooperatifçilik sayılmaktadır. Yönetimde sermaye payı ölçü alınmadığı gibi, kazanç ve kayıpların dağıtılmasında da yine sermaye ölçü olarak alınmaz. Bölüşümde kıstas ortakların kooperatifle gerçekleştirdikleri işlemlerin oranıdır. Ayrıca sermayeye verilen faizle 1163 sayılı Kanuna göre sınırlandırıldığından, kooperatifin sermaye ortaklarına dönüşmesi önlenmiştir. Bu sebeple kooperatife yatırılmış ortaklık payları ödünç alınmış sermaye işlemi görür. Ayrıca her ortağın sahip olacağı paya da bir sınır konulmuştur. Kooperatif sermayesinin toplumsallaştırılmış bir sermaye olduğu anlayışı içinde, kooperatifin dağılmasına karar verildiği takdirde kooperatifin zararlarının karşılanmasında kullanılan miktarda, artan kısmı kooperatifin bağlı olduğu birliğe ve eşitlik düşüncesi kooperatif teşkilatlanmasının temelinde yer aldığından bütün ilkelere yansır. Kooperatifçilik bizzat kendisi bir okuldur ve ortaklar için eğitimin bir kaynağıdır. Ortaklar ekonomik açıdan olduğu kadar sosyal açıdan da yetişmektedir. Şüphesiz eğitim görmüş, sınırlı ortaklarla kooperatifin başansı daha da yüksek olacaktır.

Nihayet köy kalkınma kooperatiflerinde devletin rolü en aza indirilmiştir. Bakanlığın görevi "yol göstericilik" ve "yardım" ile sınırlı tutulmuştur. Denetime ilişkin yetkileri ise devlet kredilerine ve yardımlarına bağlıdır. Yönetim tamamen kooperatif ortaklarına ait olup, kamu temsilciliği genel kurullarda daha çok gözlemci durumundadır.

Köy kalkınma kooperatifleri, kuruluş temel felsefesi ve uygulamadaki birçok aksaklıkları dikkate alınmadığından en uygun bir model olarak görülmektedir.

Türk Kooperatifçiliğinin gelişmesini hızlandırmak yapısal sorunlarını gidermek için fikrimizce tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Öncelikle mevzuatla ilgili tedbirler alınmalıdır. Ülkemizde kooperatifçiliği düzenleyen tek bir kanun yoktur. 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun günün şartlarına göre eksiklikleri giderilerek, tüm kooperatiflerin bu kanuna tâbi olması sağlanmalıdır. Ayrıca söz konusu yasaya kooperatiflerin denetiminde etkinlik sağlayacak esaslar konulmalıdır.

Kooperatiflerin finansmanı ile ilgili tedbirlerde gereklidir. Kooperatifler genellikle finansman güçlükleri ile karşılaşmaktadır. Kendi öz sermayeleri yetersiz kalmaktadır. Bunların kredi bulma imkânlarıyla kıtır. Verilen kredilerin faizleri de kooperatiflerin başarılarını engelleyecek derecede yüksektir.

Kooperatiflerin finansman meselesini çözmek üzere bir "Kooperatifler Bankası" kurulmalıdır. Bu banka bir devlet bankası olarak değil, finansman ve yönetimine kooperatiflerin ve üst teşkilatlarının egemen olacakları bir şekilde teşkilatlanmalıdır. Böylece bu banka tarafından kooperatifler üzerinde gerçekleştirilecek denetim öz denetim olacak ve bağımsız ve demokratik kooperatifçiliğe ters düşmeyecektir. Bugün sayıları 2.500'ün üzerindeki tarım kredi kooperatiflerinin de oluşturulacak kooperatifler bankası sistemi içerisine alınması ve bankaya mevduat toplama imkânının verilmesi ile kooperatifler bankasının tarım kredi kooperatiflerini, tarım kredi kooperatiflerinin de çiftçileri finanse etmesi sağlanabilir.

Üst örgütlenmeyle ilgili tedbirlerde alınması gereklidir. Üst teşkilatlanma kooperatiflerin birim kooperatiften başlayarak, birlik federasyon ve konfederasyon meydana getirerek dikey ve piramit şeklinde teşkilatlanmalarını ifade etmektedir. Çeşitli bölge Kooperatifler Kanununda öngörülen "Türkiye Milli Kooperatifler Birliği" ise henüz yeni kurulmuştur. Kuruluş çalışmalarını tamamlama yolundadır.

Alınması gereken tedbirlerden bir diğeri de kooperatifçilik eğitim ve araştırmalarının geliştirilmesi ile ilgilidir. Kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi amacıyla kooperatif ilke ve metodlarının ortaklara, yönetici ve memurlara ve halka öğretilmesi kooperatifçiliğin temel ilkelerinden biridir.

Eğitim ilkesinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıdığı ve diğer kooperatifçilik ilkelerinin uygulanabilmesinin de ancak bu ilkenin uygulanmasına bağlı olduğu genel olarak ileri sürülmektedir.

Bu konuda devletin alacağı tedbirlere gerek vardır. Ancak eğitim sadece devletten beklenilmemeli, kurulmuş ve kurulacak kooperatif üst teşkilatlarının da hizmet için ve ülke ölçüsünde eğitim yapmaları sağlanmalıdır.

Ancak, bütün bu tedbirler alındığı takdirde Türkiye'de de kooperatifler istenilen düzeye gelebilecek ve kendilerinden beklenen ekonomik ve sosyal faaliyetleri etkinlikle yerine getirebileceklerdir.

Daha çağdaş ve daha güvenli bir kooperatifleşme sürecine girilmesi dileğiyle kooperatifçi selâmlar.

KOOPERATİFÇİLİK

CUMHURİYET DÖNEMİ KONUT VE KONUT KOOPERATİFÇİLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Dr. Kemal GÖRMEZ

GİRİŞ

Sanayileşme, kentleşme, hızlı nüfus artışı gibi faktörler sonucu giderek büyüyen barınma ve daha özel haliyle konut sorunu son yüzyıla kadar bireylerin ve toplumun insiyatifine bırakılmış bir sorun olarak görülüyordu.

Ancak devlet anlayışındaki değişimler, sorunun boyutlarında ortaya çıkan gelişmeler, konut sorununun ülkenin diğer sorunları ile doğrudan ilişkisi, devletin bir biçimde konut sorununa müdahalesini getirmiştir.

Devletin müdahalesi ülkenin genel sorunları hakkında politikalar üretirken konut ve konutla yakın ilgisi olan alanlarda yapılan düzenlemeler şeklinde olabildiği gibi, konut piyasasına bizzat müdahale etmek, üretmek, satmak, kooperatifçilik faaliyetlerini desteklemek biçiminde de olabilmektedir. 1800'lü yılların sonlarında ilk örneklerine rastlanan konut kooperatifçiliğinin desteklenmesi ya da teşvik edilmesi de bu anlamdadır.

Konut politikası ve konut sorununun çözümünde özel bir öneme sahip konut kooperatifçiliği Türkiye'de de zaman zaman devletin ilgisini çeken konulardan biri olmuştur. İşte bu çalışmamızda Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde konut politikası içinde kooperatifçiliğin durumu tartışılmaya çalışılacaktır.

PLANLI DÖNEMDEN ÖNCE KONUT VE KONUT KOOPERATİFÇİLİĞİ

Türkiye Osmanlı Devleti'nden bu yana konut sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yılları, ülkenin savaşlar dolayısıyla uğradığı olumsuzlukların, kayıpların giderilmeye çalışıldığı yıllardır. Dolayısıyla devlet Türkiye'nin sorunlarını çözmeye önceliği savaşın yaralarını kapatmak, kalkınmak ve benzeri problemlere ayırmıştır. Her ne kadar konut da devletin öncelikli sorunu olmasına rağmen, Ankara dışındaki kentler ve kırsal alan için konut sorununa eğilinmemiştir. Ancak yeni başkent olması dolayısıyla Ankara, Cumhuriyet hükümetleri için özel bir önem arz etmiştir.

Kentleşme ve konut sorununun sadece Ankara'nın sorunuymuş gibi görülmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarının önemli bir özelliğidir(1).

Yeni Cumhuriyetle birlikte başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıyla, Ankara'nın nüfusu ve yeni konut ihtiyacı hızla artmıştır. Özellikle yeni kamu görevlilerine -

(1) Keleş, Ruşen: Kentleşme Politikası, Ankara 1990, s. 305

bürokratlara-konut üretmek devletin önemli bir görevi olarak algılanmıştır. Devlet Ankara'nın dışında sadece savaş dolayısıyla yıkılan Anadolu kentlerinin imarı için uğraşmıştır(2).

Dönemin yasal düzenlemelerine bakıldığında bu durum daha açık görülebilir. Mesela 1925 yılında 586 Sayılı yasa ile Ankara'daki tüm memurlara memur kooperatifi kurmak için maaşlarının yarısı kadar konut kredisi verilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde evsiz memurların ev sahibi yapılması amacıyla 1934 yılında Bahçelievler Yapı Kooperatifi kurulmuştur(3).

Yine 1937 yılından itibaren genel bütçeden memur konutlarının yapılması için ödenek ayrılması da yukarıdaki yargıyı doğrulamaktadır. 1926 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası da bu nevi düzenlemelerdendir. Ancak, konut sorununda temel Ankara alınmasına rağmen ülke düzeyinde de konuta ilişkin bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Mesela, 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. maddesinde ucuz konut yapılarak bunların ihtiyaç sahiplerine kiralanması, gelişen ve büyüyen yerleşim birimlerinde arsa spekülasyonunun önlenmesi için belediyeler tarafından arsa tahsisi yoluna gidilmesi öngörülmüştür(4). Aynı yıl çıkarılan Umumi Hıfzısıhha Kanunu ise konutlarda bulunması gereken minimum nitelikler yönünden sınırlamalar getirmiş, konuya sağlık açısından yaklaşmıştır(5).

Bu dönemde 1933 yılında yürürlüğe giren 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanununda her belediyenin 5 yıl içerisinde "Müstakbel Şehir Planı" yapması zorunluluğunun getirilmesi, 1935 yılında 2763 sayılı yasayla nüfusu 10.000'den fazla olan belediyelerin harita ve imar planlarının "Belediye İmar Heyetlerince" yapılmasının karara bağlanmış olması konut politikaları açısından kayda değer gelişmelerdir.

Dönemin konuta ilişkin bazı düzenlemelerine rağmen, bu yıllar ülke genelinde bir konut politikasının üretilmediği, konut kooperatifçiliğinin sadece Ankara için desteklenmediği yıllar olmuştur. Ancak hemen belirtelim ki kooperatifçilik üst ve orta gelir grupları için cazip hale getirilmiş bundan düşük gelirli gruplar faydalanamamıştır(6). Uzun savaştan çıkmış hemen hemen bütün kaynaklarını tüketmiş Türkiye'de konut sektörü için bu kaynakların ayrılmış olması bile konut sorununa önem verildiğinin ifadesidir. Elbette bu alana ayrılan, kıt kaynaklarla konut sorununu ülkenin bütün yerleşim birimlerini kapsayacak bir şekilde çözümlenmesi beklenemezdi. Fakat gerekçeleri ne kadar haklı da olsa uygulanan konut politikasının gerçekçi çözümler içermediği açıktır. Öte yandan bütün ağırlığın Ankara'ya verilmiş olmasına rağmen Ankara'nın konut sorununu da çözülmemiş olduğu bilinmektedir.

1945-1960 yılları konut alanında, Cumhuriyet dönemi devletin en az müdahalesinin olduğu ve bir politika üretilmediği dönemdir. Aynı şekilde devletin konut kooperatifçiliğini desteklemekten kaçındığı görülmektedir(7). Ancak bu dönemde soruna bazı olumlu yaklaşımlar örneklerine de rastlayabiliriz. 1949 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu'nun verdiği yetkiyle dayanılarak İhtiyarlık Sigortası karşılıklarının % 20'sinin ipotek karşılığı konut kooperatiflerine verilmeye başlanması, 1954 yılında bu oranın % 25'e çıkarılması ve konut maliyetlerinin % 90'ının hak sahiplerine konut kredisi olarak verilmeye başlanması bu dönemin konut sorununa olumlu yaklaşımlar olarak belirtilebilir.

-
- (2) Tekeli, İlhan: "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", Türkiye'de İmar Planlaması, ODTÜ 1980, s. 50-51
  - (3) Keleş, Ruşen: a.g.e., s. 305
  - (4) İsbir, Eyüp: Şehirleşme ve Meseleleri, Ankara 1986, s. 48
  - (5) Sey, Yıldız: "Cumhuriyet Döneminde Toplu Konut Sorunu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Sayı: 75, s. 2377
  - (6) Keleş, Ruşen: a.g.e., s. 305
  - (7) Keleş, Ruşen: "Toplu Konut, Konut Kooperatifleri ve Devlet" XIII. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1983, s. 16

1950 yılından itibaren işçilerin kurdukları konut kooperatiflerine Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından kredi verilmeye başlanması, dönemin genel politikalarından bir sapma olarak görülse bile konut konusunda olumlu bir girişim olarak ifade edilmektedir. Aynı şekilde 31 Mart 1950 tarihinde çıkarılan 5656 sayılı "Belediye Yasasına Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Yasa" ile gerekli gördükleri zaman belediye meclislerinin, belediye konutları yapmak ve bu konutları belde oturanlara kiraya vermek ya da satmak işlerini zorunlu belediye hizmetleri arasına koyabileceklerini belirtilmesi de önemli gelişmelerdendir(8).

Dönemin konuta ilişkin gelişmelerinden önemli birisi 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulmuş olmasıdır. Gerçi uzun süre konut alanında ciddi bir faaliyeti olmasa da bazı araştırmalar ve politika üretmekte bakanlığın olumlu katkılarının olduğu bilinmektedir.

Anılan dönemde Devlet Demiryolları İşçi Sandığı, Askeri Fabrikalar Emekli ve Yardım Sandığı, Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi bazı kurumların konut kredisi verdikleri görülse de(9) konut ihtiyacını karşılayamadığı bilinmektedir.

PLÂNLİ DÖNEMDE KONUT VE KONUT KOOPERATİFLERİ

Türkiye'de 1961 Anayasasıyla birlikte bir planlı döneme girilmiştir. Planlı döneme girildiğinde Türkiye büyük bir konut sorunu ile de karşı karşıyadır(10). Bir taraftan ülkede ciddi oranda konut açığı varken, diğer taraftan hızlı bir kentleşme olgusu yaşanmaya başlanmıştır.

1950-1955 yılları arasında % 7.6 olarak gerçekleşen kentleşme hızı azalarak da olsa günümüze kadar sürmüştür. Kente göçen nüfusun kentsel konut ihtiyacını artırması sonucunda 1950'li yıllardan itibaren kentlerde hızlı bir gecekondulaşma olgusu yaşanmaya başlamıştır.

Sorunların ağırlaşmasına paralel olarak konut, 1961 Anayasasına girmiştir. Anayasanın 49. maddesinde "Devlet yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler alır" denilmiştir. Bu, konut sorununun çözümünde devlete önemli görevler yüklenmesinin ifadesi olmasına rağmen 1980'li yıllara kadar devlet konut sorununun çözümünde pek de önemli görev yüklenmemiştir. Nitekim bu dönemde devlet kalkınma planlarındaki bazı tespitler ve ilkeler dışında bu alana müdahale etmemeyi yeğlemiş hatta yatırımlar içinde konut yatırımlarının payını hiçbir zaman % 20'den öteye geçirmemiştir. Hatta 1. plan döneminde % 20 olan bu pay 2. plan döneminde % 17.9, 3. plan döneminde % 15.7, 4. plan döneminde % 14.6'ya kadar düşmüştür.

Devletin konuta ilgisinin bir başka göstergesi de konut kooperatifçiliğine karşı devletin tavrıdır. Planlı dönemin başlangıcında devletin konut kooperatiflerine karşı bir ilgisinin olduğunu söyleyebiliriz. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında "kooperatifler şeklinde konut yapacaklara öncelik tanınacaktır" hükmünün yeralması(11) bu ilgiyi göstermektedir. Aynı şekilde 1964 yılı Uygulama Programında "kredi politikası, özel sektörde, konut yatırımlarının şirketler ve kooperatifler halinde kullanılmasını destekleyecek şekilde düzenlenecektir" hükmünün de yer alması aynı anlayışın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Fakat 1970'li yılların sonuna kadar, konut sorunlarının ağırlaşmasına karşılık kentleşme, konut ve konut kooperatifçiliği konusunda kayda değer bir düzenleme yapılmadı.

-
- (8) Görmez, Kemal ve Mart, Suat: "Türkiye'de Konut, Gecekondu Sorunları Çerçevesinde Belediyeler ve Tapu Tahsis Belgeleri Uygulamaları", Kooperatifçilik Dergisi, Temmuz - Ağustos - Eylül 1990, S. 89, s. 84
(9) Keleş, Ruşen: Türkiye'de Konut Kooperatifleri, Ankara 1967, s. 65-60
(10) Eronat, İhan: Türkiye'de Konut Sorunu ve Politikası, A.İ.T.İ.A., Ankara 1977, s. 1
(11) Keleş, Ruşen: Türkiye'de Konut Kooperatifleri, Ankara 1987, s. 67.

Tablo I

I. Plan Döneminde Konut İhtiyacı, Ruhsatlı Konut Üretimi ve Ruhsatlı Konut Açığı

Yıllar	İhtiyaç(1)	İnşaat Ruhsatı Talebi(2)	% (2/1)	Yıllık Açık(3) (1-2)	% (3/1)	Verilen Yapı Kullanma İzni(4)	% (4/1)	Yıllık Açık(5) (1-4)	% (5/1)
1963	100.636	57.286	57	43.350	53	-	-	-	-
1964	105.433	60.754	58	44.679	42	14.343	14	91.090	86
1965	110.469	80.461	73	-30.008	27	32.614	30	77.855	70
1966	115.785	91.151	79	24.634	21	40.974	35	74.812	65
1967	121.311	99.373	82	21.938	18	50.262	41	71.029	59
Toplam	553.634	289.025	70	164.609	30	318.212	25	415.422	75

KAYNAK : DİE, İ.B.Y.K.P'dan naklen: Konut Sektör Raporu, DPT Yayını, Ankara 1982 s. 8

Tablo II

II. Plan Döneminde Konut İhtiyacı, Ruhsatlı Konut Üretimi ve Ruhsatlı Konut Açığı

Yıllar	İhtiyaç(1)	İnşaat Ruhsatı Talebi(2)	% (2/1)	Yıllık Açık(3) (1-2)	% (3/1)	Verilen Yapı Kullanma İzni(4)	% (4/1)	Yıllık Açık(5) (1-4)	% (5/1)
1968	141.000	110.263	78	30.737	22	62.910	45	78.090	55
1969	174.000	132.066	76	41.934	24	65.216	37	108.784	63
1970	184.000	154.825	84	29.175	16	71.589	39	112.000	61
1971	194.000	150.357	77	44.243	23	72.816	37	122.784	63
1972	205.000	165.983	81	39.917	19	88.231	43	117.669	57
Toplam	899.500	713.494	79	186.006	21	360.762	40	538.738	60

KAYNAK: DPT, DİE'den naklen: Konut Sektör Raporu, DPT Yayını, Ankara 1982, s. 18

dığı ve devletin desteğinin önemli ölçülerde olmadığı görülmektedir.

Birinci Beş Yıllık Plan dönemi konut sorununun kalkınma ile ilişkisinin kurulduğu, ancak konut yatırımlarının üretken yatırım olmadığı ve iktisadi fayda sağlamadığı düşüncesinin hakim olduğu dönemdir. Toplam yatırımlar içinde % 20'yi bulan konut yatırımlarının lüks konuta yönelmemesi arzu edilmiş ve konut kredilerinin 100 m²'yi geçmeyen konutlara verilmesi düşünülmüştür(12).

Gecekonduların ıslahı konusunda da bazı tedbirlerin geliştirildiği bu dönemde, konut açığı sürekli olarak artış göstermiştir.

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde konut yatırımlarının, toplam yatırımlar içindeki payı giderek düşmüştür(13) ve devletin Konut piyasasına yatırımcı değil, düzenleyici olarak girmesi temel ilke olarak benimsenmiştir.

Anılan dönemde Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü kurularak arsa spekülasyonu ve fiyat artışları önlenmeye çalışılmıştır. Ancak Arsa Ofisi faaliyet gösterdiği dönemde kayda değer bir etkinlik gösterememiştir.

Bu dönemde de konut üretimi konut ihtiyacının altında kalmış ve plan dönemi boyunca 360 bin civarında konut üretilebilmiştir(14).

Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde özel kesimle kamu kesiminin konut konusunda sorumlulukları paylaşması gerektiği düşünülmüş(15) ve kiralık konut üretimi teşvik edilmeye çalışılmıştır. "Nüve Konut" kavramının ilk defa gündeme geldiği dönemde gecekondu yapımına izin verilmeyeceği belirtilmesine rağmen gecekonduların sayısı hızlı bir artış göstermiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Plan Dönemi, toplu konut üretiminin desteklenmesi fikrinin doğduğu, kamu kredilerinin bu alana kaydırılması gerekliliğinin düşünüldüğü ve kısmen uygulamaya konulduğu ve sosyal konut yapılmasına ağırlık verilmesinin arzu edildiği dönemdir(16).

Bu dönemde toplu konut yapımına yönelmeye ve 1978 yılından itibaren de konut kooperatifçiliğini özendirici bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının konut alanına girmesi de bu dönemde devletçe özendirilmiştir. Buna paralel olarak 1979 yılında "Yeni Kentsel Yerleşim Alanları Karamamesi" 1978 yılında "Sosyal Sağlık Kurumu Bireysel Kredi Yönetmeliği", 1979 yılında "Memurları Konut Edinme Yönetmeliği" ve yine 1979 yılında "Bağ-Kur Konut Kredi Yönetmeliği" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir(17). Aynı dönemde başta Bağ-Kur olmak üzere bazı kurumlar konut kooperatiflerine kredi vermeye başlamıştır.

1980 sonrası Türkiye'de konut politikası topyekün bir değişikliğe uğramıştır.

1980 öncesi özellikle büyük kent merkezlerine yoğun bir göç olmasının ardından göçle bağlantılı olarak İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi yerleşim merkezlerinin gecekondu larca kaplanması, konut açığının giderek büyümesi ve benzeri sebepler yeni bir konut politikası ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bütün bunlardan hareketle 1981 yılında

(12) Keleş, Ruşen: "Konut Politikalarımız", A.Ü.S.B.F. Dergisi, C: XLIV, Ocak-Haziran 1989, S:1-2, s. 73

(13) DPT, Konut Sektörü Raporu, DPT Ankara, Aralık 1982, s. 17

(14) DPT: a.g.e.,

(15) Keleş, Ruşen: Kentleşme Politikası, a.g.e., s. 335

(16) DPT: a.g.e., s. 30

(17) Görmez, Kemal: "Toplu Konut Yasaları Döneminde Konut Kooperatifçiliği", Karınca, Mayıs 1991, S: 653, s. 98.

Tablo III

III. Plan Döneminde Konut İhtiyacı, Ruhsatlı Konut Üretimi ve Ruhsatlı Konut Açığı

Yıllar	İhtiyaç(1)	İnşaat Ruhsatı Talebi(2)	% (2/1)	Yıllık Açık(3) (1-2)	% (3/1)	Verilen Yapı Kullanma İzni(4)	% (4/1)	Yıllık Açık(5) (1-4)	% (5/1)
1973	213.200	194.918	91	18.282	9	96.163	45	117.037	55
1974	231.200	161.047	70	70.153	30	84.199	36	147.001	64
1975	242.000	181.685	75	60.555	25	97.431	40	147.769	60
1976	260.200	224.583	86	35.617	14	102.110	39	158.090	61
1977	273.200	216.128	79	57.072	21	119.409	44	153.791	56
Toplam	220.000	978.361	80	241.639	20	499.312	41	720.688	59

KAYNAK: III. BYKP, DİE'den naklen: Konut Sektör Raporu DPT Yayını, Ankara 1982, s. 23

2487 Sayılı Toplu Konut Kanunu yürürlüğe girmiştir.

TOPLU KONUT YASALARI DÖNEMİNDE KONUT VE KONUT KOOPERATİFÇİLİĞİ

2487 Sayılı Toplu Konut Kanunu, çıkarılış sebep ve amaçlarına uygun olarak belirli ilkeleri temel almıştır(18).

Bu ilkelere ilki toplu konuttur. Kanun, bireysel konuttan daha öncelikli toplu konutu temel almıştır. İkinci olarak dar ve orta gelirli insanların konut sorunlarının öncelikle çözümlenmesi hedeflenmiştir. Ancak kanunun getirdiği "ön ödeme şartı" dar gelirli insanların bu kanunun imkanlarından yararlanmasını güçleştirmiştir.

Kanunla brüt inşaat alanı 100 m²'yi geçmeyen konutlar teşvik edilmiş ve teşviğin yolu olarak da konutların yüzölçümü küçüldükçe verilen kredilerin faiz ve geri ödeme sürelerinde kolaylık getirilmesi görülmüştür.

Kanunda konut kooperatifleri, kooperatif birlikleri ve sosyal güvenlik kuruluşları toplu konut kuruluşları olarak görülüp, kooperatiflerin devlet desteğinden öncelikle yararlanmasını sağlanmaya çalışılmıştır.

2487 sayılı kanunla, konut politikasında merkezi yönetime ağırlık verilmiş ve devletin görevleri Bayındırlık ve İskan Bakanlığına devredilirken yerel yönetimlere yetki verilmemiştir.

Bu kanunla bir Kamu Konut Fonu oluşturulmuş ve fonun kaynakları kanunda belirlenmiştir(19). Kanuna göre bu kaynaklar arasında her yıl bütçe kanunu ile bu fona aktarılacak üzere Maliye Bakanlığı bütçesine, gider bütçesinin yüzde 5'inden az olmamak üzere konulacak ödenekler, fon varlığına aktarılan kredi ve kredi faizleri, bağış ve yardımlar, hazine arazileri üzerine yapılan konut ve işyerlerinin arsa maliyet bedelleri gösterilmiştir. Ancak fonun en önemli kaynağı olan genel bütçeden aktarmalar, kanunun uygulandığı süre içinde düzenli bir biçimde ödenmemiştir. Kanunun önemli düzenlemelerinden birisi de 2. maddeye dayanılarak oluşturulan Yapı Tasarruf Hesabıdır.

2487 sayılı yasa ve dönemi konut kooperatifçiliği açısından önemli bir dönemdir. Kanunla kooperatifler devlet desteğinden öncelikle yararlanacak kurumlar olarak sayılmış ve bu dönemde pek çok kooperatif kredilendirilmiştir. Ancak kısa süre içinde kooperatif sayısında büyük artışlar görülmüş ve kredilendirmeden faydalanmaya başlanmıştır. Ancak kooperatiflerin kredilendirilmelerinde enflasyon ve benzeri sebepler dolayısıyla aksaklıklar olmuştur. Yeterli kaynak bulamayan konut kooperatifçiliği amacından uzaklaşmış, dar ve sabit gelirli insanların kooperatif ortaklıkları zamanla yüksek gelirliilere satılmış, dönem sonuna doğru dar ve sabit gelirli insanların kooperatif yoluyla konut edinme imkanı ortadan kalkmıştır.

2487 sayılı kanun Türkiye'nin artan konut sorununu karşılamada bir umut olarak görülmesine rağmen yürürlükte olduğu dönemde istenilen amaca, beklenen hedeflere ulaşamamıştır. Özellikle genel bütçeden aktarılması gereken yüzde 5'lik payın ödenmemesi, kredilendirilmesi gereken konutların kredilendirilememesine yol açmış, diğer taraftan ekonomik bazı sebeplerle krediler düşmüş ve yapı kooperatifçiliği oldukça güç yıllar yaşamıştır. Hedeflenen üretim gerçekleşmemiş ve konut açığı giderek artmıştır. Bu gelişmenin ardından 1984 yılında 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu yürürlüğe girmiştir.

(18) Keleş, Ruşen: "Konut Politikalarımız", a.g.e., s. 75-77

(19) 2487 Sayılı Toplu Konut Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 10.7.1981 Sayı 17393

Tablo IV
IV. Plan Döneminde Konut İhtiyacı, Ruhsatlı Konut Üretimi

Yıllar	İhtiyaç(1)	İnşaat Ruhsatı Talebi(2)	Yapı Kullanma İzni (4)
1978	225.000	170.457	120.000
1979	277.641	251.842	125.000
1980	319.460	203.989	139.207
1981	343.143	144.394	118.778
1982	367.544	169.078	115.986
1983	397.277	169.037	113.453

Tablo V

Konut İnşaatında Gelişmeler

Yıllar	İnşaat Ruhsatı Alan Konut Sayısı	Yapı Kullanma İzni Alan Konut Sayısı
1984	189.486	122.580
1985	259.187	118.205
1986	393.467	165.903
1987	488.240	194.239
1988	473.582	205.483
1989	413.004	250.480
1990	318.480	232.018
1991	385.000	275.000

2985 SAYILI TOPLU KONUT YASASI DÖNEMİ

2985 Sayılı yasa 2487 sayılı birinci Toplu Konut Yasası'nın aksine çerçeve nitelikte bir düzenlemedir. 2487 sayılı yasa "adeta bir yönetmelik" olduğu gerekçesiyle bazı eleştirilere konu olduğu için 2985 sayılı yasa çok temel bazı düzenlemelerle yetinmiş ve ayrıntıları yönetmeliklere bırakmıştır. Dolayısıyla, bu dönemin konut politikasını yönetmelikler belirlemiştir. Sık sık değişen yönetmelikler olduğu için de dönemin konut politikaları yerine çevre politikalarından bahsedilebilir.

Bu dönemin ilk özelliği konut fonunun kaynaklarının artırılmasıdır. Özellikle konut politikaları iktisadi politikaların bir uzantısı olarak düşünüldüğü için inşaat sektörünün canlandırılması, enflasyonun önlenmesi, tasarrufların artırılması gibi politikalar da konut politikalarını ve düzenlemeleri etkilemiştir.

İlk yönetmelikte kredilendirilecek konut büyüklüğü 100 m²'den 150 m²'ye yükseltilmiştir. Bu uygulama döneminde kısmen toplu konut üretimi gözardı edilerek bireysel konut kredisi verilmeye başlanmıştır. Bu durum da kooperatifçiliğin gelişmesine engel olmuştur. Yasalarda kiralık ve ucuz konut üretimi hedeflerinden de bahsedilmediği, dolayısıyla da bu hedeflerden vazgeçildiği görülmektedir. (20)

Kooperatiflere arsa temini ve benzeri mevzularda da kolaylıklar tanınmayan bu dönemde kooperatifçilik adeta yüksek gelir gruplarının faaliyet alanı haline getirilmiştir. Her ne kadar 2985 sayılı Toplu Konut Kanununun ikinci yönetmeliğinde kredi verilecek konut büyüklüğü 150 m²'den 100 m²'ye düşürüldüyse de, dar ve sabit gelirli ev sahibi olmakta zorluk çekmişlerdir.

Yine bu dönemde aslında konut politikasından ziyade, ekonomik politikaların bir aracı olarak değerlendirilecek Arsa ve Konut Sertifikaları ile ilgili düzenlemeler yapılmış ancak başarıya ulaşamamıştır. Ayrıca, 1984-1991 yılları arasında sürekli olarak politika değişimi de sorunların çözülememesine ve kooperatiflerin kendilerini bu politikalara adapte edememelerine neden olmuş bu durum da kooperatifleri zor durumda bırakmıştır. Nitekim 1990 yılından itibaren kooperatiflerin sayısında düşme olmaya başlamıştır.

SONUÇ

Konut sorunu, cumhuriyetin ilk yıllarında beri sürekli olarak Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Buna rağmen 1980'li yıllara kadar sağlıklı bir konut politikası oluşturulamamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece Ankara'nın konut sorununu çözmeye yönelik bazı düzenlemeler yapılmış ve bu dönemde konut kooperatifçiliği de ciddi biçimde desteklenmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda 1980'lere kadar kooperatifçilik konusunda kayda değer bir faaliyet görülmemiştir.

1980 Konut ve kooperatifçilik politikalarının değiştiği yıllardır. Konut sorununun özellikle kentlerde çok büyük boyutlara ulaşmasına paralel olarak 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ile yeni bir dönem başlatılmıştır. Bu dönemde kooperatifçilik de desteklenmiş ve 1986 yılına kadar kooperatif sayılarında büyük artış olmuştur. Ancak gerek 2985 sayılı kanun gerekse onun uygulama yönetmeliklerinde kooperatiflerin desteklenmesinden vazgeçilmesi sebebiyle kooperatifler ciddi bir bunalıma girmiştir. Bunda, konut kooperatiflerine kredi olarak verilmesi düşünülen Toplu Konut Fonu kaynaklarının GAP başta olmak üzere başka alanlara aktarılması da etkili olmuştur.

Sonuçta konut açığının kapatılması bir yana, yıllık konut ihtiyacı bile karşılanamamıştır.

(20) Gürsel, Yücel: "1987 Uluslararası Konut Yılı Nedir? Ne Değildir, Neler Yaptık?", İş Dünyasında Dayanışma, Nisan-Mayıs 1988.

KAYNAKÇA

- DPT: Konut Sektör Raporu, Ankara 1982,
- Eronat, İlhan: Türkiye'de Konut Sorunu ve Politikası, A.İ.T.İ.A. Ankara 1977
- Görmez, Kemal: "Toplu Konut Yasaları Döneminde Konut Kooperatifçiliği", Karınca, Mayıs 1991, S: 653
- Görmez, Kemal
  - Mart, Suat: "Türkiye'de Konut, Gecekondu Sorunları Çerçevesinde Belediyeler ve Tapu Tahsis Belgeleri Uygulamaları", Kooperatifçilik Dergisi, S: 89 Temmuz-Ağustos-Eylül 1990,
- Gürsel, Yücel: "1987 Uluslararası Konut Yılı Nedir, Ne Değildir, Neler Yaptık?", İş Dünyasında Dayanışma, Nisan-Mayıs 1988
- 2487 Sayılı Toplu Konut Kanunu, R.G. Tarih 10.7.1981, Sayı: 17393
- İsbir, Eyüp: Şehirleşme ve Meseleleri, Ankara 1986
- Keleş, Ruşen: "Konut Politikalarımız", A.Ü.S.B.F Dergisi, C: XLIV, Ocak-Haziran 1989, Sayı: 1-2
- Keleş, Ruşen: Türkiye'de Konut Kooperatifleri, Ankara 1987
- Keleş, Ruşen: "Toplu Konut, Konut Kooperatifleri ve Devlet", XIII. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1983
- Keleş, Ruşen: Kentleşme Politikası, Ankara 1990
- Sey, Yıldız: "Cumhuriyet Döneminde Toplu Konut Sorunu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Sayı: 75
- Tekeli, İlhan: "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", Türkiye'de İmar Planlaması, ODTÜ 1990

GELİŞEN ÜLKELERDE FİNANSAL PROBLEMLER VE KOOPERATİFÇİLİK*

M. Digby**

Çev: Mustafa Aykaç***

Geleneksel olarak işbirliği kendiliğinden oluşur, yavaş büyür ve kendi kendini idame ettirir. İşbirliği, kabiliyetli muhasebecilerin mevcut olduğu ve her bir çiftçi tarafından olmasa da en azından para kullanımının öncülüğünün yapıldığı başlıca Avrupa toplumlarında ortaya çıkmıştır. Bir kooperatif gibi yarı kamusal bir organa özel fonları emanet etmeye hazırlanan insanlar, genelde kontrol sorumluluğunu yerine getirmek için donatılırlar. (Bazan daha geniş olarak yaygınlaşmasına rağmen, kooperatif başarısızlıkları özel işyeri başarısızlıklarından daha az olduğu kabul edilmektedir. Buna rağmen kooperatiflerin başarısızlıkları da görülmüştür).

Gelişen ülkelerde kooperatiflerin büyümesi kural olarak kendiliğinden oluşmaz veya kendi kendini besleyemez. Bu fikir, sık sık çiftçiler ve diğer gruplar arasında kendiliğinden oluşabilir; fakat gelişme, sosyal veya siyasi ve milli amaçlar için sadece propaganda ve teşvik ile değil, bunun yanında tarımsal ürünlerin pazarlanması veya çiftçilerin modernizasyonu ya da korunmasında uzun veya kısa vadeli yatırımlar için devlet fonlarını sunmakla suni olarak hızlandırılmıştır. Bazan çiftliklerin yeniden kapitalizasyonu özel mülkiyete verilmiş olabilir, bazan da devletin zorlaması ve otoritesi ile oluşabilen veya isteğe bağlı ve kendi kendini yönetebilen toprak tanzim projeleri ile ilgili olabilir. Hangi sistem olursa olsun, çiftlik modernizasyon fonları milli hükümetlerden olduğu kadar uluslararası kaynaklardan da sağlanabilir. Kağıt üzerinde değerli bulunan bu tür tedbirler, gerçekte fonları kabul edenlerin dürüstlüğü ve finansal kapasitesi hakkında gerçek olmayan varsayımlara göre oluşturulmaktadır.

a) Çiftçinin kendi çiftliği üzerinde bir üretici olarak finanse edilmesi amacına ilaveten,

b) Esas olarak hizmetler ve malzemeler biçimindeki girdi arzı ve ürününün işlenmesi ile pazarlanması, çiftliğin dışında çiftçi şirketinin finanse edilmesi amacı da vardır. Kooperatif finansmanının bu iki özelliği, çeşitli tarzlarda birleştirilebilir; fakat temelde amaçları ve metodları farklıdır.

Bireysel çiftlik finansmanı sadece üyeler arasında geniş bir şekilde bilinmesinden dolayı değil, fakat Avrupanın gelişen bir bölge olmasından dolayı da son derece başarılı olmuştur. Burada hayvansal besinler ve toprak kullanımında gitükçe ilerleyen bir teknoloji, hayvanları ve mahsülleri yetiştirme ve koruma, tarım için daha güçlü ve uzmanlaşmış makine kullanımı ile kolkola giden yenileşme isteği, aynı zamanda üretilmesi müm-

* "Co-operation and financial problems in developing countries", Co-operation as an instrument for rural development: Papers from an International Conference, (Eds.), M. Konopnick and G. Vandevalla, University of Ghent (Belgium), 1978.

** Plunkett Vakfı, Oxford.

*** Y. Doç. Dr.; M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

kün ilave üretim için endüstriyel pazarların sağladığı ihracat imkanları ve çiftçiler arasındaki uygulamayı bilen seçkinlerin bulunuşu önemli olmuştur. Milli kooperatif bankalarını, tarımın ve bazı durumlarda balıkçılığın ilerlemesi için tasarlanmış sağlam devlet kredilerine sahip ülkelerin tümünde olmasa da bazısında köy ve bölgesel bankaların bir takas (kliring) odası ile donatımı amacına yönelik mahalli kredi toplulukları izledi.

Bu yüzyılın ilk yıllarında tasarruf ve kredi kooperatifi, hemen hemen evrensel tarımsal fakirlik ve borçlulukla başa çıkmak için bir kaç Asya ülkesine sunuldu. Şartların bir çok bakımdan Avrupadaki ülkelere benzemediği (Kıbrıs'ta tasnif edilmiş olmalıdır) ve Japonya'da değerli başarılar elde ettiği görülmüştür. Sri Lanka da olduğu kadar Hindistan'ın bazı bölümlerinde (Madras, Bombay, Pencap) iyi sonuçlar elde edildi. Bununla birlikte, Asya tasarruf ve kredi kooperatiflerinin bir çok eleştiriye konu olduğu görülmüştür:

a) Köylerde yeterli sayıda ihtiyaç duyulan dürüst ve yetenekli kadro bulmada güçlük çekilmiş ve komiteler onları denetlemede yetersiz kalmıştır.

b) Başarılı kredi kooperatifleri "zengin köylü" denilen daha büyük çiftçileri çekmeye yönelmiş ve çok fakir köylülerin problemleri ile başa çıkmada başarısız olmuştur, bu durum bir taraftan kooperatifler tarafından yardım edilmeyen belli sayıda çiftçinin var olduğu düşüncesinin doğmasına, diğer taraftan da yoksulluğu ortadan kaldırma ve refahı yayma konusunda yetersizliklerle karşılaşılınca kooperatifin başarısız olduğu inancına yol açmıştır.

c) Kısmen dış kaynaklardan elde edilen fonları (şehir bankaları, hükümet bankaları, devlet kooperatif bankaları gibi) elinde tutan kredi kooperatiflerinin işleyişinin formalitelerle engellenmeye müsait olması ve kredinin değerinin başlangıçtakine göre düşebilmesi.

d) Kooperatiflerinin borçlarını ödemedeki kullanılabilen ve hükümetçe tanınmayan yabancı aktiflere sahip bulunan birkaç çiftçi gibi, (Avrupa dışında ve Kuzey Amerika'da) çoğu kredi kooperatifinin çalışmasında sınırsız sorumluluk esas bir dereceye kadar geçersizdir.

e) Sadece produktif amaçlar için kredi verme esasının, borç alanların borçlarını izah edilemez bir şekilde bir diğeriyle evlenme veya cenazenin sosyal yükümlülüklerini karşılama şeklinde karıştırmalarına veya hayvana zorunlu besin satın almak ve okullarda geri alınamayan harcamamaya yol açtığından, geçersiz olduğu ileri sürülmektedir.

Bu son eleştiri, kesinlikle bir hatadır ve problemin gerçek olmasına ve kabul edilenden daha fazla ihtiyaç duyulmasına rağmen, kişisel ve ailevi borçlara karşı yumuşak davranılması bir hatadır.

Afrika'da tasarruf ve kredi kooperatiflerinin gelişimi yavaş olmuştur. Başlangıçta Afrikalı çiftçilerin az sermaye kullandıkları ve daha az ticari borç yükledikleri düşünüldüğü için kredi kooperatifi temel bir ihtiyaç değildi. Bu husus şu gerçek üzerinde durmayı gerektirir:

a) Çapa ve palanın çiftçi teçhizatı kalemlerinin başlıcalarını oluşturduğu bölgeler, daha az yaygındır.

b) Çiftçi, resmi kredi taahhüdüne girmiyorsa, krediyi Suriye'li ve Hindistan'lı tüccarlardan alıyor ve yüksek (bazan çok yüksek) faiz oranıyla borcunu, kendi ürünlerini satarak ödüyor.

Bu düşünce, çoğu Afrikalı çiftçinin ağaçlarının, mahsullerinin ve hayvanlarının mülkiyetini teminat olarak verebileceklerini anladıklarından beri yanlış olarak bilinmektedir. Ayrıca bir bütün olarak üye, sınırsız sorumlulukları ve kefilleri ile teminat altına alınmış bir kredi fikrini (kavramını) geleneksel kooperatifçilik olarak dikkate almaz.

Gerçekte Afrika'da tecrit edilmiş, fakat katı kooperatif prensipleriyle işleyen ve iyi bir ticari muamele için mahalli bireysel bulunduğu ve özellikle küçük sanayide ve ticaretle meşgul olan kadınların desteklenmesinde başarılı olan kredi kooperatif grupları vardır.

Karayib, Güney Amerika'nın bazı bölgeleri ve G'neydoğu Pasifik'teki kredi birlikleri kredi kooperatiflerinden daha çok tanınmıştır. Bu birlikler ücretliler tarafından taşınan hane halkı borçlarının problem olduğu şehir şartlarına uygun olduklarını ispat etmişler-

dir. Fakat tarımsal tasarruf ve borçlanmaya daha az uygundurlar. İşveren tarafından kaynakta kesilen düzenli aylık mevduat kavramı, geliri düzensiz ve mahsüle bağlı kendi işinde çalışan köylü çiftçiye uygulanamaz. Ne bir kredi sandığı kredisinin produktif amacı üzerinde, ne de diğer çiftlik ekonomisinin görüntüleri ile kredi verilmesi arasında bir bağ olduğunda ısrar edilemez. Ayrıca çoğu ülkede kredi birlikleri için merkezi bir kliring bankasının bulunmaması, mevduatların kullanımındaki esnekliği azaltırken, kredi birliğinin tarımsal olmayan karakterine de işaret eder. Bu sandıklar görüntüde bazan bir kredi kooperatifi (hasattan önce), ürünlerin tesliminden önce ödeme yapsalar da pazarlama veya tedarik kooperatifleri tarafından idame ettirilen çiftlikten öteye çiftçi işletmelerinin finansman problemleri oldukça farklıdır. Bundan başka, pazarlama veya tedarik kooperatifleri (işletmenin çiftçi üyeleri hesabına olmasına rağmen) işletmenin ekonomik hayatını sürdürülebilirliği için borç alır. Sermayesi hisselerle bölünerek tescil edilmiş ve ayrıca ihtiyat akçesi ve bazı sabit aktifleri olması ümit edilen ticaret kooperatifi borç almak için küçük bireysel çiftçilerden daha iyi bir durumdadır. Borçlanma, satın alma ve ürün nakli gibi sınırlı bir amaç için ise riskler tahmin edilebilir ve ürün teminat olarak kullanılabilir. Kooperatif bir bankanın, merkezi bir kooperatif bankasının bir veya daha fazla özel bankanın hizmetlerine açılması mümkündür. Kredi, çekilebilen bir hesap biçimini alabildiğinde ve ihtiyaç duyulacak tarihler arasında genellikle daha önceden belirlenebildiğinde, kısa vadeli olur. Tehlike, özellikle hükümetin işbirliğini teşvik etmek için arzulu fakat bu işin nasıl yapılacağı hakkında bilgisi sınırlı olduğunda kredi kaynaklarının veya kredi teminatlarının iyi olup olmadığına bakılmaksızın yapılabilen kolay borçlanmadır. Bu şartlarda ürünler için avans ödemeleri siyasal partilerin popülaritesine geçici olarak yardım etmelerine rağmen, ne yeniden ödemeler ne de ürün teslimleri üretim yapmak için bilinmemektedir. Karma kooperatiflerin pazarlama yönünün ihmal edilmesi, kooperatiflerin tedarik faaliyetlerinde onlara destek sağlayacak materyallere sahip olmak için, üyelere satana ve ödemeleri alıncaya kadar, krediye ihtiyaç duymalarına yol açar. Zaman uzunluğu mallara göre değişir. Örnek olarak makine, satın alanların çiftliklerinde çok yavaş hareket eder ve birçok depo ve bazı bakım sahaları tutulmasına yol açar. Gübre satışları genellikle mevsimlik ve hızlıdır, ancak fiyat indirimleri, dağıtım kooperatiflerinin kabul ettiği teklifler içinde daha önce almaya ve depolamaya hazır ise, genellikle üreticilerle birlikte düzenlenebilir.

Tarımsal pazarlama çok ağır olmasına rağmen genellikle basit bir faaliyettir. Gelişen ülkelerde çoğu kooperatifler özel satıcıların sürekli ve bazan yıkıcı rekabeti ile mücadele etmişlerdir. Üretici çiftçiye sağlanan kredinin kullanılabilirliği, bu rekabette önemli unsurlardan biridir. Çiftçinin ister istemez başka türlü gübreler almaya veya hasat işçisine ödeme yapmaya gücü yetmediğinde, kooperatif tarafından hasat öncesi krediler verilmektedir. Fakat herhalde özel tüccarlar tarafından krediler teklif edilebilir bu da tedbirsiz çiftçi tarafından alınabilir. Bu durumda tüccara mahsül üzerinde bir hak verilir. Hasat öncesi kredi olmasa da çok az sayıda çiftçi, kooperatife teslim ettiği mahsüle top-tancı veya pazarlama kurulundan ödeme almadan, bir kaç hafta veya hatta ay beklemek zorunda kalabilir. Ödeme yapılmaksızın teslimine hazırdır. İlaveten kooperatif yönetim, geçici depolama ve merkezi bir pazara veya limana ulaştırılmasında nakliye giderlerini üzerine almalıdır. Tüm bunlar hatırı sayılır ödünç sermaye elde edebilmeyi mümkün kılar ve faiz oranları ile geri ödeme şartlarının makul olup olmamasına göre kâr ve zarar arasında fark ortaya çıkabilir. Tabii üyeler genel anlamda bu işlemleri anlamış olsalar da, personel ve komitelerin işletme kredileri kullanımında eğitilmiş olmaları gereklidir.

Kredi kooperatiflerinin başarılı bir şekilde organizasyonu, krediyi kullanan ve düzenli olarak geri ödeyen kişiye bağlıdır. Eski Avrupa "köy bankaları"nda bir kooperatif kredisinin amacı her zaman verimlilik idi. Kredi verilmeden önce borçlanmak isteyen tarafından beyan edilmeli ve uzman bir komite tarafından değerlendirilmelidir. Harcama amacı ve sadece amaç, ya komite tarafından takip edilir ya da nakitten çok avanslar şeklinde korunurdu. Bu kontrolün icra edilmediği ve itibarı olarak gübrelere tahsis edilen kredilerin okul ücretlerinden cenaze törenine kadar herhangi bir işe yönettildiği ülkelerde, çiftlik ıslahına bir katkı yapılamaz ve yeniden ödeme ümitleri esas olarak azalır.

Bu teşebbüsler çok sayıda olduğunda, çok amaçlı bazı kooperatif şekillerine yeniden

kontrol kazandırılabilir. Kredi kooperatifleri yalnız bir türde krediler elde edebilir ve bu yüzden bir arz kooperatifi olur. Pazarlama kooperatifi, ilgili ürünü teslim etmek için kanunun uygulanabilir bir sözleşme taşıyan gelişmelerin tek kaynağı olabilir. Bazı kooperatifler fonksiyonel olarak tek amaçlı kalır; fakat kredi verme ve borç toplama alanıyla ilgilidir. Bu, pazarlama ve arz kooperatiflerinin ayrıldığı, fakat tüm mevcut parasal işlemlerin bir köy kooperatif bankası içinde görüldüğü Sri Lanka'da sebze yetiştiricileri kooperatifleri arasında oldukça başarı sağlamıştır. Bu sistem milli kooperatif sistemi için bir hükümet araştırmasını gerektirdi. Diğer daha önemli tecrübeler Hindistan'da şeker fabrikaları ve pamuk ipliği fabrikaları etrafındaki merkez kooperatifleridir. Sierra Loenna pazarlama kooperatiflerinin çöküşü yanında bünyelerinde küçük bir bankanın ilgili finansal uzmanını çalıştıran kredi kooperatiflerinde bir pazarlama kurulu ile karşılaşılmıştır.

Farklı ülkelerdeki çalışmalar günlük ekonominin (balıkçılık, ormancılık ve bazı endüstriyel ürünlerin üretimi için) farklı tarımsal üretimde üreticiler tarafından ihtiyaç duyulan kredi odası vardır. Dönüm hacmine veya birim üretim hacmine mevsimlik kredi, gerektiğinde kredinin şart ve kesinliği uygulanmıştır. Genellikle gelişen ülkelerde kredi gelişme için bir anahtardır, fakat bu durumun güvenilir kanıtını elde etmek zordur. Sierra Loenna'da bir kaç yıl önce kıdemli bir Afrika kooperatif görevlisi pazarlanmış piring değerinin 1/3'ünün gelecek mevsim için yeterli bir borç olduğunda ısrar etmiştir. Diğer alanlardaki görevliler bu görüşü benimsemediler. Bir kaç yıl sonra aynı ülkede Afrikalı bir görevli, çiftçilerin kooperatif bankasındaki yatırımından çekilmiş olandan daha fazla paraya sahip olduklarında ısrar etti. Diğer görevliler çiftçilerin paralarının çok olmadığına ve mevsimden mevsime yaşadıklarına inanmaktaydılar. Bu konularda iyi araştırmaların, borçlar için hükümetlere veya bankalara ve mevduatlar için üyelere yapılan müracaatlara zemin teşkil etti. Aşırı borçlanma, bir kooperatif veya özel kaynaktan olunmasının eksik borçlanma kadar ekonomik olmayabilir. Her ikisinden kaçınma, kooperatif komitelerinin ve yöneticisinin hedefi olmalıdır; fakat günümüzde bu yöneticiler çoğu defa anlaşmazlık içinde çalışıyorlar ve fikirleri de genellikle gerçeklere değil geleneklere, faaliyetlere veya rakiplerin ileri sürdüğü görüşlere dayanmaktadır.

Son olarak, kooperatif finansmanı pazarlama, tedarik ve hatta toprak tasarruf şartından bağımsız olmayan bir disiplin olarak organize edilmelidir. Danimarka tarımsal kredi sisteminin temeli, en küçük toprak parselinin bile kayıt edilmesi ve toprak mülkiyet değişiklikleri ile ipoteklerinin ve diğer borçlarının kamusal kayıtlara işlenmesine dayanmaktadır. Toprağı elde tutma ve çiftçilik yapma politikası, kontrol prosedürüne, iç ve dış piyasaları devamlı tüketici talebine uyarlamaya dayanan pazarlama politikasına bağlıdır. Şimdiye kadar kredi uygulamaları için destek ve dağıtma görevinden başka, teşvik edici büyüme veya kooperatifler, güven ve inanç kadar paraya da ihtiyaç duyarlar. Bu alanın uzmanı ve üyeleri, yapacaklarını düşünerek anlayacak şekilde yetiştirilmelidir. Bir kooperatif hareketi başarıya ulaştırılmak istenirse, tüm aşama ve kademelerde dikkatli olunmalıdır. Bir hükümet veya kooperatif görevlisi, yıllarca iflas ihtimali yüzünden kanunun gereklerinden kaçır. Çiftçiler dolandırılmaya alışkıdır, fakat onların menfaatlerine hizmet eden bir organizasyonda dolandırılmalarına gücenirler. Kooperatifçilik, derhal ekonomik ve teknolojik dönüşümü hedefleyen büyük projelerin yürütülmesinden çok onun ruhunda bir güven üyelerin taahhüdü ve elde edilebilir sınırlı menfaatlere dikkatli yönetim sorunudur. Bu yol, yüzyıl öncesi Danimarka, Almanya, Belçika ve Hollanda tarafından izlenen yolların benzeri değil midir? Yoksa elli yıl önceki Kıbrıs'ın yolu da bu değil midir?

TÜRKİYE'DE ŞEKER PANCARI ÜRETİMİNİN EKONOMİK DURUMU

Doç. Dr. Ahmet ÖZÇELİK

1. GİRİŞ

Ülkemizde özellikle sulanabilir alanlarda tarımı yapılan şeker pancarının, Türk tarımı ve ekonomisindeki önemi, herşeyden önce, temel bir besin maddesi olan şekerin, pancardan elde edilmesidir. Yılda üretilen 14 milyon ton şeker pancarı ve 1.7 milyon ton şeker ile 86 bin ton kuru küspe (ANONYMOUS, 1990/7) önemli bir gelir kaynağıdır. Yoğun işgücü talebi olan şeker pancarı üretimi ile şeker sanayiinin meydana getirdiği istihdam imkanları, iç ve dış ticaretimizde şeker ve şekerli maddelerin yeri, ülkemizde tarım teknolojinin gelişmesinde şeker sanayii organizasyonunun etkisi, besiciliğe, makina imalat sanayine katkıları, şeker pancarı üretiminin Türkiye için önemini vurgulayan diğer sebeplerdir.

Türkiye, şeker pancarı ekim alanları genişliği yönünden dünyada 7., verim bakımından 5. sıradadır.

Dünya'da 8.53 milyon hektar alanda (hasat edilen) şeker pancarı tarımı yapılmakta ve 295 milyon ton ürün elde edilmektedir. Dünya şeker pancarı üretiminde önemli olan ülkeler Bağımsız Devletler Topluluğu, Fransa, B. Almanya, ABD ve Polonya'dır (ANONYMOUS- 1989/2). Türkiye'nin dünya şeker pancarı üretimindeki payı % 3.73 tür.

Türkiye'de şeker pancarı üretimi şeker sanayimizin gelişmesine paralel olarak artış göstermiştir. Ülkemiz, cumhuriyet döneminde şeker ithal eden konumdan, şeker ihraç eder (1956 yılından itibaren) duruma gelmiş, kişi başına şeker tüketimini de önemli ölçüde yükselterek 29 kg/yıl beyaz şeker düzeyine getirmiştir. Dünya ortalamasının (19 kg/kişi) üzerinde. AT ülkeleri ortalamasının (29.2 kg/kişi) biraz gerisinde bulunan bu tüketim miktarının, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994) 30.5 kg/kişiye çıkarılmasının hedeflendiği, buna ulaşabilmek için plan döneminde tam kapasiteyle devreye girecek olan dört şeker fabrikasına ek olarak yeni bir şeker fabrikası yatırımının daha gerçekleştirileceği ve şeker pancarı tarımının sürekli olarak teşvik edileceği vurgulanmaktadır (ANONYMOUS, 1989/5). 1926 yılında kişi başına şeker tüketimi 4.6 kg/yıl, 1960 senesinde 10.7 kg/yıl gibi düzenli bir artış göstermiştir. Hızlı nüfus artışı da dikkate alındığında katedilen mesafenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Şekerin nisbeten ucuz bir besin maddesi olması ve ülke içerisindeki yeterli üretim nedeniyle her yerde kolayca bulunabilir hale gelmesi yanında, halkın gelir seviyesinin yükselmesi, tüketim kalıplarının değişmesi de ülkede kişi başına şeker tüketiminin artmasına yol açmıştır.

1926 yılında ilki açılan, 1950 senesine kadar 4 olan şeker fabrikası sayısı, bugün 27'ye ulaşmış durumdadır. Bununla birlikte şeker pancarı üretimi, şeker pancarı üreten çiftçi sayısı da artmış, şeker pancarı verimi 1000 kg/da dan, 3704 kg/da'a ulaşmıştır.

Genel olarak Türkiye, şeker pancarı, şeker üretimi ve dış ticareti konusunda, kendi kendine yetme politikası izlemekte, uyguladığı ekim alanı tahdidi ve pancar taban fiatları yardımıyla da bu amacına ulaşmaktadır. Şeker pancarı taban fiatlarının nisbi olarak düşük kalması ve pancar bedeli ödemelerinin gecikmesinden, 1988 ve 1989 yıllarında şeker pancarı üretiminde gerileme ve duraklama ortaya çıkmışken, 1990 yılında hem ekim alanı hem de üretimde önemli gelişmeler olmuştur.

Bu araştırmada daha çok şeker pancarı üretimiyle ilgili ekonomik konulara yer verilmiş olup; şeker pancarı ekim alanı, üretim ve verimindeki gelişmeler, şeker pancarı üretici sayısı, işletmelerin büyüklükleri, üretim masrafları, maliyetler, fiatlar, karlılık durumu incelenmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Bu çalışmada kullanılan veriler ilgili kuruluşların kayıt ve yayınlarından çıkarılmıştır. Bunun için Türkiye şeker Fabrikaları A. Ş. Genel Md. lüğü kayıtları ile Tarım Raporu ve Şeker Sanayii İstatistikleri gibi periyodik yayınlar, Devlet İstatistik Enstitüsünün çeşitli istatistik yayınları, şeker pancarı üretiminde fiziki girdilerin tespiti konusunda daha önce yapılan araştırmalar ana materyal olarak yararlanılan kaynaklardır.

Verilerin değerlendirilmesinde çeşitli unsurların ortalamaları, bütünü oluşturan kısımların bütün içindeki paylarını belirlemede yüzde nisbetler, zaman içindeki gelişmeleri yansıtmak üzere de indeksler, kullanılan başlıca istatistik teknikleridir.

3. ŞEKER PANCARI ÜRETİMİNİN TARIM TEKNİĞİNE KATKILARI

Türkiye'de endüstri bitkileri ekim alanı içerisinde % 50, toplam ekili tarla alanları içindeki payı ise % 2.58 olan şeker pancarının tarım tekniğine katkıları şunlardır:

a) Anadolu'da hububat yetiştiriciliğine dayalı monokültür tarım, yerini polikültür tarım sistemine bırakmıştır.

Şeker şirketi çiftçiyi tarla başında eğitmekte, kredi, alet-makina, gübre temin etmektedir. Her fabrikanın şeker pancarı yetiştirilen alanlarında faaliyet gösteren tarım örgütü kurulmuştur.

b) Modern tarım tekniği, sürekli olarak Türk çiftçisine, Şeker Şirketinin tarım örgütü aracılığıyla götürülmüştür.

c) Şeker pancarı bir çapa ve münavebe bitkisi olması sebebiyle toprağın işlenmesini sağlayıp, verimliliği artırmaktadır.

d) Şeker pancarından sonra ekilen buğdayda % 20 verim artışı sağlanmıştır.

e) Şeker pancarı başı ve yaprağı, sığır besiciliği için değerli bir yem kaynağıdır. Üretilen şeker pancarının % 30'u çiftçilere küspe olarak geri dönmektedir. % 50 oranında şeker kapsayan melas, fabrikalarda üretilen hayvan yemlerine katılmaktadır.

f) Şeker Şirketi 1968 yılından beri besiciliği ve süt inekçiliğini teşvik etmekte, damızlık temini, yem temini ve tesis kurmak için gerekli krediyi sağlamaktadır. Hayvanların sağlık kontrolleri de şeker şirketinin tarım örgütü tarafından yapılmaktadır.

4. ŞEKER PANCARI EKİM ALANI, ÜRETİM VE VERİMİN- DEKİ GELİŞMELER

Türkiye'de ilk şeker fabrikası Alpullu'da 1926 yılında açıldığı zaman şeker pancarı ekili alan 719 hektar kadardı. Şeker pancarı ekili alan 1990 yılında 379852 hektara yükselmiştir (Tablo 1). Ekim alanının % 93'ü sulanır, % 7'si ise sulanmaz alandır. Şeker pancarı ekili alan miktarında 1981 yılından itibaren 1987 yılına kadar bir azalma olurken, 1990 yılında şeker pancarı ekili alan önceki yıla göre % 7.46 nisbetinde artmıştır. Ülkemiz, dünyadaki hasat edilen şeker pancarı alanlarının yaklaşık % 3.4'üne sahiptir (ANONYMOUS, 1989/2).

Türkiye'de şeker pancarının, ekili tarla alanı içerisinde en fazla paya sahip bulunduğu iller sırasıyla Tokat, K. Maraş, Sakarya, Erzurum, Eskişehir ve Afyondur. Türkiye'de şeker pancarı ekili alanların dağılımı itibarıyla de sıralama Konya, K. Maraş, Eskişehir, Tokat, Afyon şeklindedir (ANONYMOUS 1992).

Şeker pancarı üretimi de 1926 yılında 4.7 bin ton civarındayken, 1990 senesinde 13.5 milyon tonu aşmıştır. Şeker pancarı üretimi, ekilen alan miktarıyla birlikte dalgalanma göstermektedir.

1989 yılına göre 1990'da şeker pancarı üretimi % 27.97 oranında artarken, bu oran ekim alanındaki artışın üzerindedir. Çünkü şeker pancarı verimi 1990 yılında önceki yıla göre 490 kg/da daha fazla gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dünya şeker pancarı üretimindeki payı ise % 4 civarındadır (ANONYMOUS, 1989/2).

Şeker pancarı veriminde de 1926 yılına göre 1990'a gelindiğinde % 326.44 oranında artış sağlanarak 3700 kg/da seviyesine gelinmiştir. Bu verim düzeyi dünya (3453 kg/da) ve Asya kıtası ortalamasının (2917 kg/da) üzerinde, Afrika kıtası (4483 kg/da) ile Avrupa kıtasının (4337 kg/da) gerisindedir (ANONYMOUS, 1989/2).

Türkiye'de en çok şeker pancarı ekim alanı, Ortakuzey, Ortadoğu, Marmara, Kuzeydoğu, Karadeniz, Ege istatistikî bölgelerinde yer almaktadır. Ş. pancarı veriminin en fazla olduğu bölge ise 4550 kg/da ortalamasıyla Marmara bölgesidir (ANONYMOUS, 1989/4).

Tablo 1'de Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından temel kabul edilen 1981 yılı baz alınarak yapılan hesaplamalar ve bir önceki yıl esas alınarak sonraki yılın miktarındaki değişimi ortaya koymak amacıyla oluşturulan değerlerden çıkarılacak sonuç; ekim alanı, üretim ve verim düzeyi bakımından yıldan yıla önemli dalgalanmaların ve değişmelerin olmasıdır.

5. ŞEKER PANCARI ÜRETİCİ SAYISI VE EKİM ALANININ ÇİFTÇİYE DAĞILIMI

Şeker pancarı üretimine tahsis edilen istihsal faktörlerinin başında arazi ve işgücü gelmektedir. Şeker pancarı, pek çok tarımsal faaliyete göre daha fazla işgücü talep etmektedir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yapılan araştırmalarda şeker pancarı üretiminde dekara gerekli olan insan işgücü miktarları: sulu şartlarda Ankara'nın Sincan ilçesinde 120.59 saat (ÖZÇELİK, 1989), Ankara'da 90.15 saat, Kastamonu'da 100.62 saat, Eskişehir'de 124.87 saat, Konya'da 97.36 saat, Tokat'ta 111.18 saat, Kars-Iğdır'da 113.43 saat, Erzurum'da 112.18 saat, Kırklareli'nde 96.52 saat (ANONYMOUS, 1988), Orta Sakarya Havzası'nda 122.09 saat (YALÇIN, 1980), Konya'da 95.13 saat (UÇAR, 1980), Kastamonu'da 100.62 saattir (DERNEK, 1987). Şeker pancarı yetiştiriciliğinde ihtiyaç duyulan insan işgücününün ortalama % 90-95'i bakım işleri ile hasat işlerinde sarfedilmektedir. Türkiye'de genel nüfusun % 41'inin bulunduğu kırsal kesimde mevsimlik işsizlik hüküm sürmesine (ÖZÇELİK, 1988) karşılık, şeker pancarı yetiştiren tarım işletmeleri

Tablo 1: Türkiye'de Şeker Pancarı Ekim Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Yıllar	Ekim Alanı (ha)	Üretim (1000 Ton)	Verim (1000 kg/ha)	ENDEX (1981=100)		Bir Önceki Yıla Göre Değişme			
				Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim
1970	123.838	4.253,6	34,6	34,37	38,10	110,9	-	-	-
1975	214.534	6.948,6	32,6	59,53	62,23	104,48	-	-	-
1980	269.358	6.766,0	25,7	74,75	60,60	82,37	-0,1	-22,8	-21,5
1981	360.320	11.165,1	31,2	100,00	100,00	100,00	33,8	65,0	21,4
1982	372.312	12.732,5	34,3	103,33	114,04	109,94	3,3	14,0	9,9
1983	360.314	12.769,6	35,6	99,99	114,37	114,10	-3,2	0,3	3,8
1984	354.327	11.108,4	31,7	98,06	101,60	101,60	-1,9	-13,0	-11,0
1985	322.449	9.830,1	30,8	89,49	88,04	98,72	-8,7	-11,5	-2,8
1986	349.177	10.662,3	30,7	96,91	95,50	98,40	8,3	8,5	-0,3
1987	391.592	12.717,3	33,0	108,68	113,90	105,77	12,1	19,3	7,5
1988	317.253	11.534,2	36,5	88,05	103,31	116,99	-19,0	-9,3	10,6
1989	353.490	10.929,0	32,1	98,10	97,88	102,88	10,05	-5,43	-14,11
1990	379.852	13.985,7	37,0	105,42	125,26	118,59	7,32	27,38	15,71

Kaynak: ANONYMOUS, Şeker Sanayi İstatistikleri (1970-1990), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Gn. Müd. lüğü APK Dairesi Başkanlığı İstatistik

bu faaliyette işgücü ihtiyacının yoğun olduğu çapalama ve hasat dönemlerinde işletme dışından işgücü temin etmek durumunda kalabilmektedirler.

Örneğin 1990 yılında ekim alanına göre; çapalama işleminin % 41'i çiftçinin kendi işgücü ile, % 28'i gündelikli işçi çalıştırılarak, % 18'i götürü olarak, % 13'ü ise çapa makinasıyla gerçekleştirilmiştir. Pancar hasadında ise üretici yine ekim alanına göre; % 44 oranında kendi işgücünü, % 27 nisbetinde gündelikli işçiyi, % 24 oranında götürü usulü, % 5'de hasat makinasını kullanmıştır (ANONYMOUS, 1990/7). Hasat makinasıyla sökülüm yıldan yıla artmaktadır.

Ülkemizde şeker pancarı eken çiftçi sayısı ve ekim alanının çiftçiye dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo: 2 Türkiye'de Şeker Pancarı Ekim Alanının Çiftçi Sayısına Göre Dağılımı (1990)

Ekim Alanı	Ş. Pancarı Üretici Sayısı (Adet)	%
0. - 20	357.478	90,81
20.1 - 40	31.648	8,04
40.1 - 50	2.543	0,65
50.1 - 100	1.826	0,46
100 den fazla	162	0,04
TOPLAM	393.639	100,00

Kaynak: ANONYMOUS, Tarım Raporu 1990, Türkiye Şeker Fab. A.Ş. Yay. Ankara 1990, s. 8-11.

1990 yılında Türkiye'de 394 bin çiftçi şeker pancarı ekmiştir. Yani toplam çiftçi ailelerinin % 10'u şeker pancarı tarımıyla ilgilidir. Üreticilerin şeker pancarına tahsis ettikleri arazi miktarının % 90,81'i 0,1-20 da, % 8,04'ü ise 20,1-40 da arasında değişmektedir. 40 dekarın üzerinde şeker pancarı yetiştiren çiftçilerin oranı ancak % 1,15 dir. 1980 yılına göre 1990 senesinde şeker pancarı ekim alanının genişlemesi, artan şeker pancarı üreticisi sayısında, daha geniş alanları şeker pancarına ayıranların bulunması, sonucu olabilir.

Türkiye'de tarım işletmelerinin arazi genişliklerinin küçüklüğü, sulu arazi miktarının azlığı, şeker pancarının aynı araziye üç yılda bir ekilebilmesi, girdi fiyatlarındaki artışlar, ürün fiyatının seviyesi gibi sebeplerle şeker pancarı ekimi genellikle küçük alanlarda yapılmaktadır.

Özellikle şeker pancarında izlenen fiyat politikası, ekim alanı ve üretici sayısı üzerinde etkili unsurdur. Destekleme fiyatının düşük tutulması ve ürün bedelini ödeme zamanı, çiftçilerin şeker pancarını üretim desenlerine dahil edip, etmemelerine ve tahsis edilecek ekim alanına direkt tesir eden konulardır. 1987 yılında ülkemizde 453.682 çiftçi tarafından şeker pancarı ekimi yapılmış olmasına rağmen yukarıda temas edilen sebeplerle bu sayı 1988 senesinde % 19,84 oranında azalarak 364.803 çiftçiye düşmüştür. İzlenen politikalara bağlı olarak şeker pancarı eken çiftçi sayısı 1988 yılındakine göre % 7,9 artışla 1990 senesinde 393.635'e yükselmiştir.

1990 yılında çiftçi başına 8.06 dekar şeker pancarı alanı düşmektedir. Bu rakam 1988 senesi için 8.70 dekadır. Yani 1988 yılına göre 1990 senesinde şeker pancarı eken çiftçi sayısı, şeker pancarı ekilen alan miktarından daha büyük oranda artmıştır. 1990'da şeker pancarı yetiştiren çiftçi başına 35.530 kg üretim gerçekleştirilerek 5.052.011 TL şeker pancarı bedeli alınmıştır.

Türkiye'de 1963-1990 planlı döneminde şeker pancarı eken çiftçi sayısındaki artışa karşılık, işletme başına düşen şeker pancarı alanı minimum 5.92 da (1963 yılı) ile maksimum 8.99 da (1976 yılı) arasında kalmış, bu sebeple de işletme başına düşen şeker pancarı üretiminde önemli artış olmamıştır.

1980 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre ülkemizde 182.393 adet işletme şeker pancarı yetiştirmekte ve bu işletmelerin % 7.20'si 20 dekara kadar, % 28.54'ü 20-49 dekar arasında, geriye kalan % 64.26'sı ise 50 dekar ve daha fazla genişlikte bulunmaktadır (Tarım Sayımı ile Şeker Şirketi verileri arasındaki fark, Tarım Sayımında işletme sayısı, Şeker Şirketi verilerinde ise şeker pancarı üreticisi şeklindeki ayrı tanımlamalardan kaynaklanmaktadır). Bu işletmelerin ortalama büyüklükleri de 82.87 dekar olup, Türkiye ortalamasının (62.4 da) üzerindedir. 1980 yılında işletme başına düşen şeker pancarı alanının 8.64 da. olduğu dikkate alındığında, 1980 tarım sayımına göre şeker pancarı yetiştiren tarım işletmelerinin, işletme arazilerinin % 10.43'ünü şeker pancarına tahsis ettikleri anlaşılmaktadır.

6. ŞEKER PANCARI ÜRETİM MASRAFLARI, MALİYET, FİYAT VE KÂRLILIK DURUMU

Şeker pancarı Mart ve Nisan aylarında ekilip, Ağustos ayından itibaren sökülmesi yapılmaya başlanan bir bitkidir. Bu faaliyette toprak hazırlığı ve ekimden sonra yapılan seyreltme, çapalama, sulama, zirai mücadele, hasat gibi işlemler büyük bir işgücü talebi ile gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, üretim mevsiminde işletmeler yeterli nakit varlığına ihtiyaç duymaktadırlar (ARIKAN, 1987). Şeker pancarı yetiştiren işletmelerde sermayenin % 82.2 sini toprak, bina, alet-makina sermayesi teşkil ederken, para sermayesinin oranı ancak % 1.8 olup, sermayenin % 16'sı ise arazi ıslahı, bitki, hayvan ve malzeme sermayesidir (ERKUŞ 1976 ve İNAN 1977).

Şeker pancarı üretiminde, maliyeti oluşturan unsurlardan tarla kirası, gübre bedeli, işçilik, çekigücü çiftçi tarafından, tohum, ekici ustası, zirai mücadele ise Şeker Şirketince karşılanmaktadır. Tablo 3'de 1989 ve 1990 yıllarına ait şeker pancarı maliyet hesabı, maliyet unsurları itibariyle verilmiştir.

Şeker pancarı maliyet masraflarının 1989 yılında % 97.41 i çiftçi, % 2.59'u ise Şeker Şirketi tarafından yapılmıştır. Pancar üretiminde en önemli maliyet unsuru işçilik (%38.72) olup, bunu sırasıyla çekigücü (% 23.52), işçilik (%19.48), gübre bedeli (%10.16) ve diğerleri izlemektedir. 1989 da bir kg şeker pancarının maliyeti çiftçi ve Şeker Şirketi'nin yaptığı masraflar üzerinden 59.40 TL olarak gerçekleşmiştir.

1990 senesinde ise maliyet masrafları içinde çiftçinin % 97.76; Şeker Şirketinin % 2.24 paya sahip olduğu görülmektedir (Tablo 3). En önemli maliyet unsurları sırasıyla işçilik (%37,9), çeki gücü (%24,80), tarla kirası (%23.13), gübre bedeli (% 9,43) ve diğerleridir. 1990 da ise bir kg şeker pancarı çiftçi ve Şeker Şirketi masraflarının toplamına göre 88.28 TL'na malolmuştur.

1989 ve 1990 yılları maliyet masraflarının dağılımı incelendiğinde; gübre bedeli, işçilik, tohum ve diğer masrafların oranlarında düşme, tarla kirası, çeki gücü ekici ustası ve zirai mücadele masraflarının payında ise artış olduğu ortaya çıkmaktadır. Çeki gücü masraflarının artmasında akaryakıt ve yedek parça fiyatlarındaki yükselmelerin tesiri fazla-

Tablo 3: Şeker Pancarı Maliyeti (1989-1990)

Masraf Unsurları	TLL/da	1989 Yılı			1990 Yılı			
		Çiftçi masrafları dağılımı (%)	Şeker Şirketi mas. dağılımı (%)	Toplam Mas. dağılımı (%)	TL/da	Çiftçi Masrafları dağılımı (%)	Şeker Şirketi mas. dağılımı (%)	Toplam mas dağılımı (%)
I- Çiftçi Masrafları								
1. Tarla Kirası	45.225	20,00	-	19,48	79,293	23,66	-	23,13
2. Gübre Bedeli	23.595	10,44	-	10,16	32,342	9,65	-	9,43
3. İşçilik	89.815	39,73	-	38,72	129,818	38,74	-	37,9
4. Çeki Gücü	54.597	24,16	-	23,52	85,040	25,38	-	24,8
5. Diğer	12.827	5,67	-	5,53	8,587	2,56	-	2,5
TOPLAM	226.060	100,00	-	-	335,080	100,00	-	-
II- Şeker Şirketi Masrafı								
6. Ş. pancarı Tohumu	5,059	-	83,18	2,18	5,715	-	74,53	1,6
7. Ekici Ustası	385	-	6,33	0,17	739	-	9,64	0,3
8. Zirai Mücadele	549	-	10,49	0,24	1,172	-	15,29	0,34
9. Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	6,082	-	100,00	-	7,668	-	100,00	-
GENEL TOPLAM	232,142	-	-	100,00	347,748	-	-	100,00
Verim (kg/da)	3.800	-	-	-	3.795,80	-	-	-
1 Kg.Ş.Pan. Maliyeti (TL)	59,40	-	-	-	88,28	-	-	-

Kaynak: ANONYMOUS, Türkiye Şeker Fabrikaları Tarım Raporu (1990), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Mars Matbaası, Ankara 1990, s. 25.

dır.

Şeker pancarı maliyetini düşürmek için alınması gereken tedbirler arasında maliyette payı büyük olan işçilik ve çekigücü üzerinde daha çok durmak ve mekanizasyon seviyesini artırmak düşünülebilir. Tabii ki verimi artırmakta maliyet üzerine olumlu tesiri olacak bir husustur. Eskişehir'de yapılan bir araştırmada çapa ve sökümlün elle ve makinayla yapıldığı durumlar mukayese edilmiş ve ileri teknolojisinin üstünlüğü gösterilmiştir (ÖZÇELİK, 1985).

Şeker Şirketi, üreticilere çeşitli üretim masraflarını karşılamak üzere nakdi avans vermektedir. Verilen bu nakdi avansın miktarı 1990 yılında 60.737.55 TL/da olmuştur. Bu avans miktarı aynı yıl çiftçi tarafından yapılan istihsal masrafının % 18.13'ü seviyesindedir. Bu oran 1989 yılında % 23.93'dür.

Şeker pancarı fiyatları cari olarak yıldan yıla artış göstermektedir (Tablo 4).

Şeker pancarı fiyatlarında bir önceki seneye göre 1980-89 yılları arasında en yüksek artış 1980; 1988 ve 1989 yıllarında gerçekleşmiştir. İncelenen 11 yıllık periyoddaki yıllık pancar fiyat artışlarının ortalaması % 55.32 dir. Girdi fiyatlarındaki artışlara bağlı olarak şeker pancarı maliyeti de aynı dönemde ortalama % 51.60 nisbetinde artarken önceki yıla göre artış oranı en yüksek 1980 senesinde (% 133.63), en düşük ise 1983 yılında (% 17.66) olmuştur.

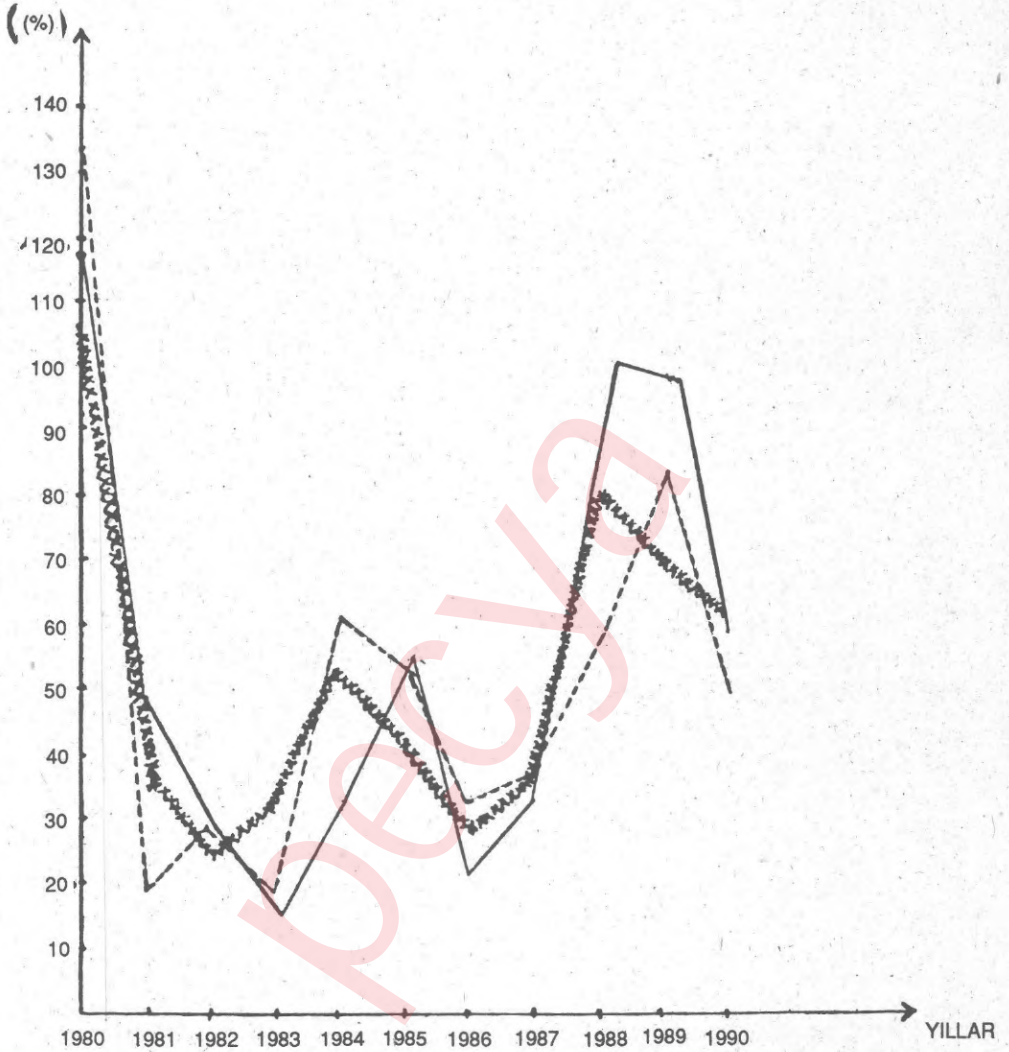
1980-90 yılları arasında yıllık enflasyon oranlarının ortalaması % 51.63 olup, 1982 yılında en düşük (% 25.2), 1980 yılında ise en yüksek (% 107.2) seviyesinde gerçekleşmiştir. Şeker pancarı ortalama fiyatı ile maliyeti arasındaki fark 10 yıllık dönem boyunca pozitif olmuş ve şeker pancarına verilen fiyat, ortalama maliyetin üzerinde seyretmiştir. Bu farkın birim alandan alınan şeker pancarı miktarı ile çarpımı neticesinde bulunan net gelir 1.425.08 TL/da (1980 yılı) ile 199.467.00 TL/da (1990) yılı arasında varyasyon göstermektedir. Dekar başına net gelirden önceki yıla göre en fazla artış görülen yıllar 1988; 1981 ve 1989 olurken, 1984 ve 1986 yıllarında bir sene öncesine göre net gelirden azalma meydana gelmiştir.

1980-90 periyodunda şeker pancarı fiyat artış oranları ile şeker pancarı maliyetindeki artışlar karşılaştırıldığında, 1981; 1985; 1988 ve 1989 yıllarında durumun şeker pancarı fiyatı lehine, diğer senelerde şeker pancarı maliyeti lehinde olduğu anlaşılmaktadır. Yani şeker pancarı fiyat artışının, maliyetteki artışın gerisinde kaldığı 7 yılda, girdi fiyatlarında ürün fiyatındaki artışın üzerinde bir yükselme gerçekleşmiştir (Şekil 1).

Yine aynı dönemde şeker pancarı fiyat artışları ile enflasyon oranı mukayese edilirse, fiattaki artış oranlarının 1980; 1981; 1982; 1985; 1988 ve 1989 senelerinde enflasyon oranının üzerinde bulunduğu görülmektedir (Şekil 1). Dönemin diğer yıllarında ise şeker pancarı fiyatları, enflasyon oranının gerisinde artırılarak üretici aleyhine bir durum yaratılmıştır.

1990 -1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 366. maddesinde (ANONYMOUS, 1989/5) şeker pancarı tarımının sürekli olarak teşvik edileceği belirtilmesine karşılık, 1990 yılında verilen fiyat artışının, enflasyon oranının altında kalması, şeker pancarı tarımının fiyat dışı yollarla destekleneceği beklentisini ortaya koymaktadır.

Şeker pancarı fiyatlarıyla, yakından ilişkili olan ekim alanı genişliği (Tablo 1) karşılaştırılacak olursa 1980-90 döneminde dört yıl (1983; 1984; 1985 ve 1988) ekim alanlarının, fiyatların artışına rağmen, önceki seneye göre azaldığı görülmektedir (Şekil 2). 1984 ve 1985 yıllarında, şeker pancarına aynı alanda rakip olan ürünler buğday ve ayçiçeğine verilen fiyatlarında, şeker pancarı ekim alanının sözkonusu senelerde azalması da tesiri bulunmaktadır.

Şekil 1: Şeker Pancarı Fiyat ve Maliyetindeki Değişmelerle Enflasyon Oranının Seyri (1980-1990)

- Şeker pancarı fiyat artış oranı
- Şeker pancarı maliyet artış oranı
- xxxxxxxxxx Enflasyon oranı

Tablo 4: Şeker Pancarı Fiyatları, Maliyeti ve Enflasyon oranları (1980-1990)

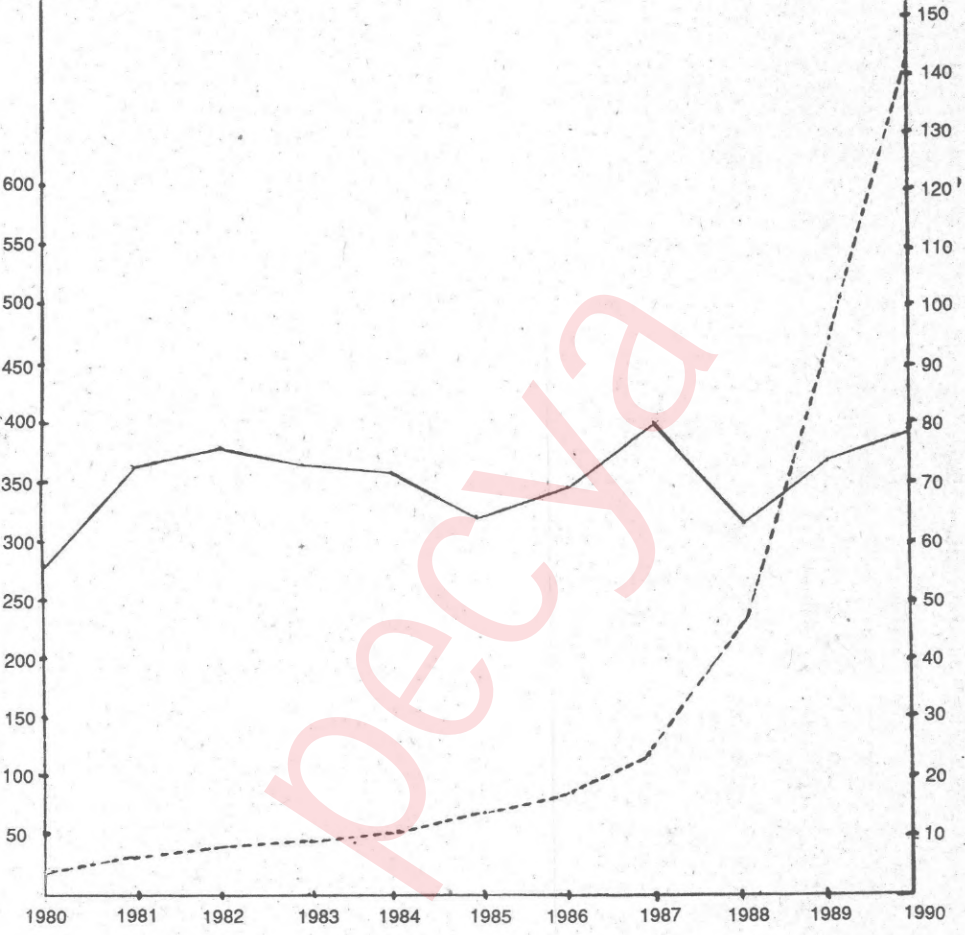
Yıllar	Ş. Pancarı Ortalama Fiyatı (1) (TL/kg) A	Artış (%)	Ş. Pancarı Maliyeti (2) (TL/kg) B	Artış (%)	Enflasyon Oranı (%)	Fark A-B (TL/kg)	Net Gelir (TL/Dda)	Artış (%)
1980	3.10	118.31	2.64	133.63	107.2	0.46	1.125.06	36.81
1981	4.58	47.74	3.12	18.18	36.8	1.46	5.126.06	259.70
1982	5.86	27.95	4.02	28.85	25.2	1.84	6.734.40	31.38
1983	6.75	15.19	4.73	17.66	30.6	2.02	7.480.87	11.08
1984	8.96	32.74	7.62	61.10	52.0	1.34	4.439.15	-40.66
1985	13.96	55.80	11.63	52.62	40.0	2.33	7.471.14	68.30
1986	17.11	22.56	15.17	30.44	26.7	1.94	6.210.14	-16.81
1987	22.83	33.43	20.53	35.33	39.3	2.30	7.904.57	27.18
1988	45.27	98.29	32.32	57.43	80.2	12.95	48.806.22	517.44
1989	89.36	97.39	59.40	83.79	69.7	29.96	113.848.00	133.27
1990	142.19	59.12	88.28	48.6	60.3	53.91	199.467.00	104.93
ORT.	-	55.32	-	51.60	51.63	-	-	101.14

Kaynak: ANONYMOUS, Türkiye Şeker Fabrikaları Tarım Raporu (1980-1990) Türkiye Şeker Fab. A.Ş. Yayınları, Mars Matbaası, Ankara, s. 11.

- (1) Üretimi Teşvik Primi, Erken Söküm Primi ve Tazminatı dahildir.
(2) Çiftçi Tarafından Yapılan Masrafa Göre.

EKİM ALANI (1000 ha)

FIYAT (TL / kg)

Şekil 2: Şeker Pancarı Fiyatı ve Ekim Alanının Seyri (1980-1990)

- Şeker Pancarı Ekim Alanı
----- Şeker Pancarı Fiyatı.

Bu üç yılın ikisinde (1983 ve 1984) fiyat artış oranı maliyet artışlarının gerisinde kalırken, 1985 yılındaki fiyat artışının maliyetlerdeki artışın biraz üzerinde bulunmasına rağmen, 1984'deki % 61.10 oranındaki maliyet artışına karşılık fiatlarda yapılan ancak % 32.74 nisbetindeki artışla, enflasyonun % 52 olmasının etkisi 1985 yılına da yansımıştır. 1987 yılında şeker pancarı fiyatlarında (% 33.43), enflasyonun (% 39.30) altında artış yapılması ve pancar bedelini ödeme şekli etkisini 1988 yılının ekim alanının önceki seneye göre % 19 oranında azalmasıyla göstermiştir. 1989 yılında şeker pancarına verilen fiattaki önceki yıla göre artışın hem maliyetteki hem de enflasyondaki artışın üzerinde olması sonucunda 1990 yılında şeker pancarı ekim alanı artış göstermiştir (Şekil 2). Çünkü ülkemizde tarımsal üretimde fiyat politikası, üretim üzerinde en etkin durumdaki faktördür. Yapılan bir araştırmada şeker pancarı ekim alanı ile cari fiyatlar arasındaki korelasyon katsayısının 0.82 bulunması da bunun kantitatif ifadesi olmaktadır (DEMİRÇİ-ÖZÇELİK, 1984).

Şeker pancarı üretim bölgelerinde münavebeye en çok dahil edilen ve şeker pancarı ile rekabeti sözkonusu olan ürünlerin başında buğday ve ayçiçeği gelmektedir. Buğday ve ayçiçeğinin dekar başına net gelirleri Tablo 5'de verilmiştir.

Görüldüğü gibi buğday 1983-1990 yıllarında sürekli pozitif net gelir sağlarken, ayçiçeğinin net geliri, fiyatının, maliyeti altında teşekkül ettiği 1986 ve 1987 senelerinde negatiftir. Şeker pancarı ile buğday ve ayçiçeğinin net gelirleri karşılaştırıldığında (Tablo 4 ve 5), şeker pancarının araziye her iki ürüne göre daha iyi değerlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de 380 bin hektar alanda ekilerek 14 milyon ton üretimi yapılan şeker pancarından yılda 27 fabrikada 1.7 milyon ton şeker elde edilmekte, melas, maya, isporto gibi yan ürünlerde alınmaktadır.

Şeker pancarı üretimi şeker sanayimizin gelişmesine paralel olarak artarak, şeker ihraç edilebilecek konuma gelinmiştir. Ekim alanı artışıyla beraber, verimde de artış sağlanmış ve dünya ortalamasının üzerine çıkmıştır.

394 bin çiftçi ailesinin yetiştirdiği ş. pancarının, şekere işlenmesinde de 30 binin üzerinde kişi istihdam imkanı bulmaktadır. Şeker pancarı tarım işletmelerinde genellikle 0.1-20 da. arasında ekilmekte olup 1990 yılında çiftçi başına düşen şeker pancarı ekim alanı 9.65 da. dır.

Şeker pancarı ekim alanları üzerinde en etkili unsur fiyat seviyesidir. % 97.76 sının çiftçi, % 2.24'ünün ise Şeker Şirketi tarafından karşılanan şeker pancarı maliyeti içinde en önemli maliyet unsurları işçilik, tarla kirası ve çeki gücüdür.

Şeker pancarı fiyatları cari olarak yıldan yıla artmış ve 1980-90 periyodunda daima maliyetin üzerinde gerçekleşmiştir. 1990 yılı itibarıyla şeker pancarının net geliri 199.467 TL'da olarak hesaplanmıştır. Bu değer aynı arazide münavebeye giren buğday ve ayçiçeğinden sırasıyla 3.1 ve 28.4 kat daha fazladır. 1980-90 döneminde şeker pancarı fiyatları çoğunlukla enflasyonun üzerinde artırılmıştır. 1990 yılındaki fiyat artışı ise enflasyon oranının gerisindedir.

Ülkemizde şeker pancarı tarımının hedeflendiği üzere teşvik edilmesi için izlenecek fiyat politikasında, enflasyonun dikkate alınması ve enflasyonun üzerinde bir fiyat artışının sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında üretim ve işleme aşamasında modern teknolojinin takip edilmesi maliyetler üzerine olumlu etki yapabilecektir. V. Beş Yıllık Kalkınma Planında iç tüketime yetecek şekilde yönlendirileceği belirtilen şeker üretiminin, bir sonraki planda kişi başına tüketimin yükseltilmesiyle birlikte, artırılma arzusu,

Tablo 5: Buğday ve Ayçiçeği Üretiminde Maliyet, Verim, Fiyat ve Net Gelirler (1983-1990)

Yıllar	Toplam Maliyet Masrafı (TL/da)	Verim (kg/da)	Buğday Maliyeti (TL/kg)	Buğday Fiyatı(1) (TL/kg)	Net Gelir (TL/kg)	Toplam Maliyet Masrafları (TL/da)	Verim (TL/da)	Ayçiçeği Maliyeti (TL/kg)	Ayçiçeği Fiyatı (TL/kg)(1)	Net Gelir (TLDkg)
1983	6.753.00	248.0	27.23	29.00	438.96	7.309.00	130.0	136.22	61.00	621.40
1984	8.762.00	261.0	33.57	46.86	3.469.69	8.966.00	132.0	75.50	95.00	2.574.00
1985	14.108.00	251.0	56.21	60.00	951.29	15.801.00	100.0	121.55	135.00	1.748.50
1986	21.025.00	286.0	73.51	79.10	1.598.74	23.261.00	138.0	171.17	168.00	-437.46
1987	30.360.00	343.0	88.51	96.80	2.843.47	30.145.00	141.0	213.79	202.00	-1.662.39
1988	48.797.00	319.0	152.97	165.40	3.965.17	50.641.00	147.0	344.50	370.00	3.748.50
1989	81.812.00	298.0	274.59	344.00	20.700.00	81.991.00	133.75	613.02	684.00	9.494.00
1990	139.766.00	360.0	388.49	567.50	64.534.00	145.335.00	170.23	853.76	895.00	7.020.85

Kaynak: Türkiye Şeker Fab. A. Ş. Ankara Araş. Enst. kayıtları ANONYMOUS, İktisadi Rapor 1990, TOBB Yayın No: 109, Ankara, 1990, s. 80.

zaten genellikle şeker pancarı için işletmesinde çok sınırlı yer sağlayabilen çiftçiyi tatmin edecek fiat ve çok ağırlaşan maliyet masraflarının altından kalkabileceği bir yapıya kavuşturulmasıyla sağlanabilecektir.

Şeker pancarı üretiminin artırılması yeni fabrikalar kadar, sulama alanlarının artırılmasına da bağlıdır. Çünkü verim üzerinde sulama çok etkili olup, üretimin sulamanın yetersiz olduğu alanlara kayması verimi düşürecektir.

GAP bölgesinde kışlık sulu ve erken yazlık sulu şartlarda şeker pancarı tarımı için bazı imkanların olduğu görülmekle birlikte, bazı zirai ve teknolojiyle ilgili meselelerin ortaya çıkabileceği de anlaşılmıştır. Bölgede şeker pancarı üretimine geçilebilmesi için bu konulara ekonomik çözümlerin getirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Avrupa Topluluğu, şeker üretiminde fazlalık vermektedir. Bu sebeple bir taraftan üretimini ülkeler ve fabrikalar bazında kotalara bağlarken, diğer taraftan şeker fazlasını, hayvan yemi olarak kullanmaktadır. Türkiye'nin AT'na tam üyeliği durumunda, üretimini kotalarla kısıtlaması istenebilecektir. Bunun için Türkiye'nin, temel yıl olarak alınabilecek tam üyelik öncesi yıllarda, üretimini, talebini karşılayacak çapta artırması, ileride yapılacak bir kısıtlamadan fazla zarar görmemesi için gerekebilecektir.

LİTERATÜR

1. ANONYMOUS, Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri ve Maliyetleri Rehberi, Köy Hiz. Gn. Md. APK Dairesi BŞK. İğü Toprak ve Su Kay. Araş. Şb. Md. İğü Yay. No: 58, Ankara 1988.
2. ANONYMOUS, Production Yearbook 1988, FAO Publication, Vol. 42, Roma 1989.
3. ANONYMOUS, Şeker Sanayii İstatistikleri (1926-1988) Türkiye Şeker Fab. A.Ş. Gn. Md. İğü APK Dairesi Bşk. İğü İstatistik Md. İğü Yayını, Ankara 1989.
4. ANONYMOUS, Tarımsal Yapı ve Üretim 1987. DİE Yay. No: 1376, Ankara, 1989.
5. ANONYMOUS, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, DPT Yay. No. 2174, Ankara 1989.
6. ANONYMOUS, İktisadi Rapor 1989, TOBB Yay. No. 109, Ankara 1989.
7. ANONYMOUS, Tarım Raporu 1990. Türkiye Şeker Fab. A.Ş. Yay. Ankara 1990.
8. ANONYMOUS, 1990 Yılına Girenken Türk Ekonomisi, TUSİAD Yay. No. T/90.1.131., İstanbul 1990.
9. ANONYMOUS, Haber bülteni 27 Mayıs - 15 Ekim 1991 Genel Tarım Sayımı Muhtarlık Anketi Geçici Sonuçları, DİE Yayını, Ankara 1992.
10. ARIKAN, R., "Türkiye'de Şeker Pancarı Üretimini Etkileyen Faktörler", Koopeatifçilik Sayı: 76, Nisan-Mayıs-Haziran 1987, s. 47-83.
11. DEMİRÇİ, R., ÖZÇELİK, A., Tarla Ürünlerine Arazi Tahsisinde Üreticilerin Muhafazakar Davranış Durumu ve Ekim Alanı Fiyat İlişkileri, A. Ü. Ziraat Fak. Yıllığı 1983 Cilt: 33, Fasikül 1-2-3-4'den Ayrı Basım, Ankara 1984.
12. DERNEK, Z. Ankara ve Kastamonu Yörelerinde Çeltik, Şeker Pancarı, Sarımsak ve Kenevirin Üretim Girdileri ve Maliyetleri, T.C. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Gn. Md. İğü Yay. No: 144, Ankara 1987.
13. ERKUŞ, A., Tavşanlı İlçesi Şeker Pancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğ-

rusal (Linear) Programlama Metodu İle Planlanması. Türk Ziraat Yük. Müh. Birliği Yay. No: 3, Ankara 1976.

14. İNAN, İ. H., Eskişehir - Alpu Ovası Tarım İşletmelerinde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü ve Organizasyonun Linear (doğrusal) Programlama Yöntemi ile Saptanması, Teksir, Ankara 1977.

15. ÖZÇELİK, A., Tarım İşletmelerinde Teknik Gelişmenin Optimal İşletme Organizasyonlarına Etkisinin Araştırılması, Teksir, Ankara 1985.

16. ÖZÇELİK, A., "İşsizlik Şehirleşme ve Tarım", Őarınca Sayı: 617, Mayıs 1988, s. 26-31.

17. ÖZÇELİK, A., Ankara Şeker Fabrikası Civarındaki Şeker Pancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinde Şeker Pancarı ile Buğday İçin Fiziki Üretim Girdileri ve Üretimin Fonksiyonel Analizi, A. Ü. Ziraat Fak. Yay. No: 1113, Ankara 1989.

18. UÇAR, İ., Konya Yöresinde Kuru ve Sulu Koşullarda Yetiştirilen Bazı Ürünlerin Üretim Girdileri ve Maliyeti, T.C. Köy İşl. ve Koop. Bakanlığı Topraksu Gn. Müd. lüğü Yay. No: 74, Konya 1980.

19. YALÇIN, M. Orta Sakarya Havzasında Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri ve Maliyetleri (Tarla Ürünleri), T.C. Köy İşl. ve Koop. Bakanlığı Topraksu Gn. Müd. lüğü Yay. No: 157, Eskişehir 1980.

pecyia

KIR-KENT FARKININ HAFİFLEMESİ, GÖÇ VE GÖÇÜ ÖNLEMEDE BİR FAKTÖR OLARAK KOOPERATİFÇİLİK

Hikmet KAVRUK*

GİRİŞ

Bütün zamanlar boyunca , uğrunda büyük savaşların yapıldığı, üzerinde medeniyetlerin kurulup yıkıldığı, insanlara toplumsal beraberlik açısından yurt, bireysel yerleşme açısından mekan olduğu, alınıp satılan, çoğu zaman ise geçim ve üretim kaynağı olan toprak, kendisine maddi ve manevi değerler yüklenilerek sahiplenilmiş veya hep sahiplenilmek istenmiştir. Vatanın bir parçası olarak nitelendirilip manevi değere sahip kılındığı gibi özel mülkiyet olarak da sahiplenilen toprak için insan kendi varlığını bile ortaya koymuştur çoğu kere, bir vatandaş ya da bir malik olarak... Belki de toprağa bu yoğun bağlılık "Topraktan gelinip yine toprağa gidileceği" inancına dayanarak bu duygu ya da davranışı güçlü kılmaktadır.

Toprak ise Toplumsal yaşantının mekansal ve yönetsel birimleri sınıflandırmasında daha çok köyü ya da kıyı çağrıştırır hep. Sanki toprak köy hayatıyla, köylü ile özdeşleşmiş gibidir. Kent ise bu anlamda toprak kavramından uzaklaşmış, ya da onu evindeki saksılarda tanıyan bir kültürel toplumsal mekan halini almıştır sanki. Köy, toprağın bağrında onun içinde ve üzerinde iken; kent biraz mübalağa ile toprağı kendi yaşam çizgisine uygun olarak paketlemiş ve endüstriyel bir sermaye ya da bir tüketim malı haline getirmiştir diyebiliriz. Belki toprak yine aynı toprak, ama onu kullanım ve ondan faydalanma şekli değişmiştir denebilir. Ancak köy toprak içinde var olurken, toprak da kentte kaybolmaktadır.

Toprağı köy veya kırsal yaşantı ile birlikte ele aldığımızda köyden kente göç topraktan uzaklaşmak olacaktır. Bununla birlikte, toprağa yüklenmiş olan değerlerden, zihniyetten ve zevklerden de mahrum kalmış ya da vazgeçilmiş sayılacaktır. Toprağı terketmek , sadece mekansal bakımdan köyü terketmek demek değildir. Aynı zamanda göç ettiği kentte yerleştiği toprak parçasıyla, kent üfusunu artırmakta, hizmet talebi hacmini genişletmekte, mevcut sorunları karmaşıklantırmakta ve kentin bu büyümesine paralel olarak da toprağını azaltmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'de kent ile kır arasında belirli bazı unsurlar açısından beliren farkların ortadan kalktığı görüşlerinin de olduğu belirtilmektedir (1). Bunun haklı dayanakları şudur; artık kent hayatı, köy ya da kırsal hayat tarafından bilinmektedir. En azından kent, kırdan yaşayanlar için bilinmeyen ve merak edilen nesne özelliğini kaybetmiştir. Çünkü köy artık çeşitli gayelerle kente açılmıştır. Diğer taraftan, kitle iletişim ve ulaşım vasıtalarının çok yaygınlaşması kır ile kent kavramları arasındaki ayırımın keskinli-

* Gazi üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

ğini törpülemiştir. Bu açık kapılarla köyler giderek kentsel yaşama özgü ölçülere ayak uydurma yolundadır. Toplumsal hizmet sunumu kırsal alanlara da artık belirli oranlarda ulaştırılabilmektedir.

Öbür taraftan ise kentlerin de kırsal kültür ve yaşantıdan etkilenmesi gayet doğaldır. Çünkü, göçler yoluyla kentleri kent yapan nüfus; kırsal kesimden kendi değerleriyle gelen insanlarca oluşmakta veya kentin ortak kullanım yer ve araçlarında bir araya gelmektedir ya da mekan olarak kentin etrafında kümeleşmekte, gecekondu yaşantısı ile kentin bir parçası haline gelebilmektedir. Kırsal değerleri açısından da gecekondu vasıtasıyla kentlerin kırsallaştığını bir ölçüde söylemek yanlış olmayabilir. Çünkü kente gelen, kır kökenli kişiler kente, kentleşmemiş olarak gelmektedirler (2). Kentsel özellikler taşıyan ancak kırsal değerleri ve işlevleri de bünyesinde barındıran yerleşme birimi yine nüfus hacminin dar olması halinde kasabalar olarak düşünülebilir. Ancak nüfus artışı, buna bağlı olarak iş hacimlerinin artması sanayileşmeye doğru kayılması, kamusal hizmetlerin çoğalması gibi unsurların birleşimiyle büyümesi halinde ise kentsel özellik baskın çıkacaktır. Bu durumda toprağa bağlı hayat tarzının ve daha belirgini olan ziraatin kentsel hayat içinde geçici olacağı (3) düşüncesine büyük ölçüde katılmak mümkündür.

Herşeye rağmen kırın itici, kentin ise çekici yönleri ile bunları kaynaştırıcı unsurlar vardır. Bu sebeple de göç olgusu devam etmektedir. Belli ki, göç eski klasik niteliğini kaybetti, artık eğer geliniyorsa, bu kentin çekici ve zor hatta itici tarafı bilinerek, aşıkarak olunmaktadır. Kentleşmeye sebep olan bu nüfus hareketliliği (göç) itici, çekici ve iletici güçler sayesinde olmaktadır (4). İtici güçler, genelde kırsal nüfusu tarım ve kır dışına iten etmenler, iletici güç, kırsal hayatından kopan nüfusu kente ulaştıran ulaşım ağının gelişmişliği, çekici güç ise, kentin ekonomik ve toplumsal cazibesidir.

Kent belki de eski cazipliğini kaybetmiştir, kırın gözünde. Göç etme eğilimi giderek azalacağı tahminen söylenebilir. Bir yandan kent ile kır arasında uç farklar azalmakta, sosyal yaşam farklılığı giderek kesinliğini kaybetmekte -ki bunda iletişim ve ulaşım araçları ile siyasal ve ekonomik politikalar etkili olabilmektedir- diğer yandan ise kent artık şiddet olaylarının, bürokratik ve soğuk ilişkilerin olduğu, ekonomik ve maddi yünden de geçim şartlarının zorlaştığı bir karmaşık yaşam mekanı olmaktadır, kırın gözünde.

Bu çalışmada kır-kent ayırımı yerine kırsal hayattaki kent merakı ve özlemi yönünden kır ile kentin çekici ve itici yönleri, kır-kent ayırımını giderek hafifleten ölçüleri, göçle oluşan kentleşme ve kente uyum çabaları ile kentsel problemler ve son olarak da kırsal alanlarda göç etmek veya mekan değişikliği yapmak yerine her yerleşim merkezini buldukları yerde kentleştirmek yani kırsal hayata kentsel standartlar kazandırmak düşüncesi ele alınacaktır. Büyük kentlere yığılma ve bunun yaratacağı karmaşık ve çarpık kentleşme ortamına girilmeden, kente özgü unsurları bir ölçüde kırsal alanlarda sağlamak, bunun yolu olarak da insanları buldukları mekanlardan kopamayacak bağlara sahip kalmak gerekecektir. Dolayısıyla yaşadığı mekana bağlı olan insanın kente göç ederek kent kalabalığı ve karmaşıklığı artırması önlenilecek, hem de buldukları mekanlarda kentleşecektir.

İnsanları buldukları mekana sıkı sıkıya bağlayacak, bazı arayışlar için kente göç etmesini önleyecek maddi ve manevi bağlar ile sıkı ve sıcak ve ortak ilişkiler düşünülebilir. Kooperatifçilik bu işlevi görebilecek bir vasıttır. Kooperatifçilik hem bulunan mekanda kendi kendine yetmeyi, iş birliği ve yardımlaşma esnasında maddi ve manevi ihtiyaçların tatminini sağlayabilecek ve hem de o mekana bir ölçüde kentsel hayat standartları ve hizmetleri sağlayabilecek bir vasıttır. Çalışmamızın son kısmını bu bağlamda, kırdan kente göçü önleyici ve yerleşmiş mekanda kentleşmeyi sağlayıcı bir faktör olarak kooperatifçilik teşkil edecektir.

KIR-KENT FARKLILIĞINDA HAFİFLEME

Siyasal ve ekonomik uygulamaların niteliği, demokratik hukuk ve sosyal devlet anlayışı, kamu hizmetlerinin yaygınlaşması, eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesi bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, kitle iletişim ve kitle ulaşım ağının yayılması kır ile kent ayrımının eski kesim farklılığını hafifletmektedir. Haklarda, bazı imkanlarda, büyük ölçüde kamu hizmetlerinin çoğundan faydalanmada, ekonomik seviyede kır ile kent arasındaki farklılık giderek kapanmakta, ancak bu farklılıklar meşgul olunan işlerde, mekanın özelliklerinde, nüfus miktarında ve bunların uzantıları olan bir çok noktada kendisini gösterebilmektedir. Ancak bu farklılıklarda birbirleri gözünde hiç bilinmeyen değil, tanınan, uyulan veya uyulamayan ya da reddedilen farklılıklardır. Yani kır kent için, kent de kır için bilinmeyen olmaktan büyük ölçüde çıkmaktadır.

Ancak, teknolojik ilerlemenin kendisini gösteremediği, nüfusunun tamamına yakın bir kısmının ziraatla ya da toprağa bağlı olarak sanayileşmeden çalışan ve aralarında iş bölümü ve uzmanlaşmanın tam olarak gerçekleşmediği köy hayatının olduğu yerler için kır-kent ayrımı belirgin ve hatta zıt iki kutup gibidir (5) denilebilmektedir. Çünkü teknolojik gelişme köy ile kent arasındaki farkların azalmasını sağlayıcı bir faktördür. Teknolojinin ürünlerini topluma hizmet için kullanmada yaygınlaştırılması sadece kentleri değil aynı doğrultuda kırsal kesimi de etkileyecektir.

Teknoloji ürünü olarak ulaşım ağının iyileştirilmesi, yaygınlaştırılması insanları mekan değiştirme ve yeni yerleri tanıma imkanına kavuşturacaktır. Kültürel ve sosyal etkileşimler yaygın bir ulaşım ağı ile daha belirgin hale gelmektedir. Demokratik bir hak olarak seyahat etme özgürlüğünün tanınmış olması, iç ve dış turizm için hizmet sektörlerinin var olması ve fertlerin gelir seviyelerine ilişkin olarak ulaşım ağının talebe cevap verebilecek ölçüde olması kent ile kırı birbirine bağlayan, bağladığı ölçüde de yaklaştıran bir hizmettir.

Kırsal hayata, özellikle de ziraate teknolojinin girmesinden önce köy ile kentin birbirinden farkları kesin bulunmaktadır. Bu farklar, mesleki farklar, çevre ve doğayla ilişkiler açısından farklar, toplum veya örgütlenmenin sayısal farkları, nüfusun homojenliği-heterojenliği farkları, sosyal hareketlilik farklılığı, göç istikametlerindeki farklar, sosyal farklılaşma ve tabakalaşmaya ilişkin farklar ile sosyal ilişkiler sisteminde farklar (6) olarak sıralanabilir. Kırsal kesime ziraat teknolojisi girmeden önce kır ile kent arasındaki bu farkların belirgin olduğu gözlenmiştir.

Teknoloji kentlerde birçok sahalarda kendini gösterdiği halde, kırsal kesimde özellikle ziraat teknolojisi olarak yoğunlaşmaktadır. Türkiye'ye teknoloji genel olarak dışarıdan ithal edilmiş, sanayileşme ise geç başlamıştır. Ülkemizde teknolojinin kırsal kesimden tarımsal araç ve gereçler olarak sınırlı kalmasına karşın, sanayileşme ve uzantıları başlı başına bir kentleşme sebebidir ve kent ölçüsünün bir göstergesidir. Teknolojinin ise kentlerde, kente özgü ölçülere göre karmaşık bir hal alan yaşantının hemen her sahasında hayatın tamamlayıcısı konumundadır.

Ülkemizde teknoloji sayesinde tarımsal üretime dayalı kırsal yaşantıdaki değişimleri şu şekilde görebiliriz (7); zirai faaliyetlerde bir teknikleşme olmuş insan ve hayvan gücü yerine makinalardan faydalanılmıştır. Böylece insanların toprakla olan münasebetleri doğal olarak değişmiştir. Bu değişimin, toprakla insan arasındaki doğrudan samimi ilişkiyi gidermesi anlamında olduğu söylenebilir.

Yine, teknoloji ile iktisadi yönde de bir takım değişimler olmuştur. Üretim seri, sağlıklı ve rasyonel hale gelmiş az emekle çok ürün alınmaya başlanmıştır. Makina sahibi olan kişiler, olmayana göre avantajlar sağlamıştır. Hatta, teknolojinin bu getirilerine dayalı olarak, hem gelir artışına, hem de küçük arazilerin büyük arazi sahiplerine -ki bu teknoloji kullananlardır- geçmesine bile sebep olmuştur. Bunların uzantısı olarak yörede ekonomik bir canlanmada olduğu söylenebilir.

Sosyal açıdan da değişme olmuştur; toprakla doğrudan ilişkisi kırılan insanın başka

ilişkilere girmesi doğaldır. Makineleşme sayesinde kentle ilişkiler artmıştır. Çünkü makine teknik bir araç olarak kente bağlıdır. Diğer taraftan da, artan üretime yeni alıcı gereklidir ki bunun pazarı büyük yerleşim yerleri yani kenttir.

Ancak kırdaki ziraat teknolojisinin artması, köy kent ayırımını ortadan kaldırmaya yeterli değildir. Bu bir gerekli unsurdur ama tek başına kâfi gelmez.

Kır ile kent arasında daha sıkı ilişkiler kurmayı ve yerleşik olunan mekan dışında da başka yerler tanımayı sağlayıcı diğer faktörler de gereklidir. İletişim araçlarının yaygınlaşması, sözlü ve yazılı basının yayın alanının genişlemesi kır kent ayırımını azaltıcı bir faktördür. Telefon hatlarının köylere kadar gidiyor olması kırın kent karşısında kendi kendine kapanmışlığını kırabilip, kendi tanımaya başlaması olacaktır. Bugün lüks olmaktan çıkıp zaruri bir temel ihtiyaç olan telefon, kırsal kesimlere de ulaşmış, kırın bu kentsel mahrumiyeti giderilmiştir. Böylece kentle ilişkileri daha kolay ve güvenli hale gelmiş, mekan değiştirme zahmeti kalkmıştır. 1984 yılı rakamlarına göre 10.250 köyde telefon bulunduğu, ve 1993 yılı sonuna kadar da PTT'nin bütün köyleri telefona kavuşturacağı projesi vardır ve uygulamanın planlamadan daha hızlı gittiği (8) söylenmektedir. Eğer telefon sahibi olmak kentleşmenin ya da gelişmenin bir ölçüsü ise, köylerin de artık bu ölçüye uyduğu söylenebilir. Diğer iletişim ve haberleşme araçlarında da durum bu yönde gelişmeye devam ettiği gözlenebilmektedir. Böylece kırdaki da toplumsal ilişkilerde yeniden düzenleme olabileceği tahmin edilebilir.

Televizyon yayınlarının artması, kanalların çoğalması ve hizmet alanının genişletilmesi de kır ile kent ayırımını, daha doğrusu birbiri için diğerinin bilinmezliğini giderici bir rol oynamaktadır. Televizyon da sadece kent için değil, kır için de, ev için de bulunmaktadır gerekli bir eşya haline dönüşmüştür. Televizyon sayesinde de kent ile kır birbirine yaklaşmakta ve kır, kentsel hayatı tanımakta ve kent, merakını giderebilmektedir. Sadece kır kent ayırımının giderilmesi değil televizyonun dünyayı küçültücü, ülkeleri birbirine yaklaştıran bir özelliği olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Böylece televizyonun kente özgü bir araç olmadığı veya öyle ise, kırın da kentsel yaşantıya yabancı olmadığını söylenebilir. Radyo ise bu bağda çok eskiden beri kurmuştur. Birbirlerini tanımaları açısından kent ile kır arasındaki bağları kırmada radyonun yeri tartışılmaz. Yazılı basın için de, durum pek farklı değildir. Belki, yayın çok değildir ama kültürel ve enformatik olarak kentten kopmayacak ölçüde kırda yaygın ulaşabilmektedir.

Diğer kamu hizmetlerinin de kırda götürülmesi büyük ölçüde kır kent farklılaşmasını törpüleyecektir. Eğitim hizmeti esasında okul, araç, gereç, öğretmen vs; sağlık hizmetleri, bayındırlık hizmetleri, ulaştırma ve alt yapı hizmetleri gibi.

Turizmin canlı tutulmasının da kent ile kır arasında bir yakınlaşmaya sebep olabileceği söylenebilir. Turizm ile kentten kırda bir hareketlilik olacaktır. Bu hareketliliğin geçici oluşuna rağmen yöreye bir canlılık katacak üretim ilişkileri, yatırımların yönü, ve sosyal kırındanma açısından da bir değişime gözlenebilecektir. Bu değişikliğin hizmet sektörüne kayması farkı giderici bir unsurdur.

KIRDAN KENTE GÖÇ

İster kırdaki olsun ister kentte olsun insanlardaki hareketliliğin temeli ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların şiddetiyle ilgilidir. İhtiyaçlar ise çok çeşitli ve çok yönlüdür. "İhtiyaçların fizyolojik, sosyolojik, psikolojik, ahlâki yönleri vardır" (9). İhtiyaçların sonsuz olması, şiddetlerinin birbirinden farklı olması, alışkanlık haline gelince artıp, tatmin edildikçe isteğin azalması ve birbirlerinin yerine ikame edebilmesi gibi özellikleri de sıralanabilir.

İnsanların kırdan kente göç etmesini gerektiren sebepleri onların ihtiyaçlarında aramak gerekir. Aynı şekilde geçici göçleri, veya kentten kırda dönüşü de kendine istek duyulan ihtiyaçlarda görmeliyiz. İhtiyaçların türüne ve şiddetine göre göç esnasında hareketlilikte seçilen mekan bir başka köy, kasaba, bir başka kent belkide bir başka ülke

olabilir.

Kentin çekici özellikleri veya bazı noktalardan cazibeli oluşu, göç eğilimine girecek kır insanının beğeni, zevk ve özlemlerine kısacası tüm ihtiyaçlarına vereceği cevap sayesinde. İnsanda bu ihtiyaçların nasıl belirdiği, niçin olduğu ayrı bir husustur. Bir ihtiyaç oluşunca onun zaruretine ve şiddetine bağlı olarak tatmin edilmesi gereği de ortaya çıkacak ve insanları bu yolda yeni arayışlara sürükleyecektir.

Nedir kır insanını kente göç etmeye yönelten kent cazibesi? Ya da kır insanında kente göçü gerektiren ihtiyaçlar nelerdir? Bu husus için önce kentin çekiciliğini, sonra kırmın kent karşısında iticiliğini ve diğer bağlayıcı ve iletici güçleri açıklayalım.

Kentin Çekiciliği

Dünyada kırsal alanlardan kente göç, yani kırdan çıkış 19. yüzyılda endüstriyel uygarlığın gelişme göstergesi olarak kabul edilmekte ve özellikle modern büyük kapitaller gibi etkin kentlerin büyümesinde rol oynadığı (10) kabul edilmektedir. Sanayileşme bir kentleşme sebebi olduğu kadar kentte yaratacağı etkilerle de kırdan kente göç etmede bir etken olacaktır.

Sanayileşen toplumlarda kentlerdeki iş imkânları, kırsal kesime oranla daha hızlı artmıştır. Kişi başına düşen gerçek gelirin yükselmesiyle kentlerde üretilen mal ve hizmetlere de duyulan talep tarım ürünlerine oranla fazlalaşacaktır (11). Kentlerde çalışma imkanlarının olması ekonomik bir kentleşme sebebi iken, diğer açıdan bakıldığında da kırdan kente göçü teşvik edici veya göç ihtiyacı yaratıcı bir çekici nedendir.

Nüfusun büyük kentlerde toplanmasının kuramsal açıklaması, büyük kentlerin aynı zamanda sanayi merkezleri olduğu varsayımına dayanır (12). Gerçekten de, Türkiye'de sanayinin büyük kentlerde kurulu olduğu ya da sanayi kurulunca sonradan oranın büyük kent olmasına yolaçtığı görülebilir. Sanayileşme, o kent lehine kentler arasında gelir farklılığı yaratan temel bir etmen olmaktadır (13). "Sanayi kuruluşları yarattıkları emek talebi oranında iş olanağı sağlamakta; dolayısıyla, buldukları kentlere olan nüfus akınlarını ancak o ölçüde haklı kılmaktadır... Büyüyen kentlerde hizmet dallarının da sanayi kesimine koşut olarak gelişmesi normal ve olağandır" (14).

Göçü kent açısından değerlendirdiğimizde, kırsal kesimden kente gelenleri kırdaki gizli işsizlikten dolayı, işsizliği kente taşımak anlamını çıkarabiliriz. Bu kırsal gizli işsiz için, kentin sanayi ve hizmet sektörünün, işgücü talebi, göç açısından kentin çekici bir gücüdür. "Genellikle ekonomik bakımdan gelişmekte olan ülkelerde kırlardan kentlere doğru bir akım vardır. Bu akım kırsal kesimde geçim düzeyinin beşeri ve doğal koşullar nedeniyle düşük olması, öte yandan kentlerin sanayi ve ona bağlı kentsel fonksiyonlarla iş alanlarına sahip olmalarından doğar" (15) denilmektedir.

Türkiye'de kır-kent nüfus dengesinin değişmesinde büyük etkisi olan iç göçlerin yarattığı değişim şu şekilde ifade edilmiştir (16):

- 1927-1935 arasında hatta 1940'a kadar az nüfuslu ilçe merkezleri ve kasabalar, İstanbul başta olmak üzere 1-2 şehir lehine nüfus kaybetmişlerdir.

- İkinci Dünya Savaşı'ndan özellikle 1950'den sonra hızlanan iç göçlere bazı Karadeniz ve İç Anadolu'ya yakın doğu illeri yanısıra ülkemizin doğusundaki illerin önemli bir kısmının da katıldığı görülüyor.

- 1960'dan sonra Türkiye'deki iç göçlerde iki eğilim görülmüş; Birincisi, göç veren alanlar ülkenin daha doğusuna kaymış ya da bu kısımlar da göç veren alanlara katılmıştır. İkincisi, tümü ile Türkiye'de kırsal yerleşmeler (köy ve bucaklar) özellikle nüfusları az olanlar hızla nüfus vermeye başlamışlardır.

- 1970'den sonra ise, kuşkusuz eskiden de yer yer var olan hareket, belirli ilçe merkezleri ya da kırsal yerleşmeye özellikle çevre köylerinden nüfus gelmesi dikkat çekecek bir biçimde hızlanmıştır.

Kırın İticiliği

Kentin çekiciliği bir yana, kır insanında göç ihtiyacı oluşturan sebepleri yaşadığı mekan esasında ele aldığımızda kırın itici yönleri ortaya çıkar. Bir başka açıdan bakıldığında kır insanı için kırsal hayat, kent ile kıyaslandığında cazip bir mekan ve yaşantı sayılmayacaktır.

Köyden kente sürekli bir akım olduğu, hızlı nüfus artışının sebep olduğu toprak darlığı ve makinalaşma ile kent hayatının çekiciliğinin bu akıma sebep olduğu (17) belirtilmektedir. Göçe sebep olan itici güçleri köy ya da kır hayatının bizzat kendisinden kaynaklanan sebepler de aramak gerekecektir.

Kırda yaşam sadedir, iş bölümü ileri düzeylere gitmemiştir. Çünkü herkes kendi işleriyle uğraşmakta ve onun asıl ve tek işi olmaktadır. Kırda asıl geçim kaynağının toprak olduğu aşikardır. Hayvancılık sanki ikincil bir uğraştır. Köyde toplumsal açıdan günlük yaşantı, komşuluk ilişkilerine ve yüz yüze ilişkilere dayanır.

Kırda hızlı nüfus artışı, gizli işsizlik, köylü insanın eğitim ve sağlık meseleleri ile tabiatla olan ilişkilerinde zorluklar yaşaması (toprak mülkiyeti, tarıma elverişli alanların durumu, tarımda makineleşme vb.) insanları kente göçe iten kırsal güçlerdir. "Tarımda gizli işsizliği yaratan" ve "köyden şehre doğru gittikçe artma temayülü gösteren iç göçleri harekete geçiren de bu hızlı nüfus artışıdır" (18). Nüfus artışı kırda, toprağın küçülmesine sebep olacak, sınırlı olan kaynakların daha çok kişiyle paylaşılması anlamına gelecektir. Artan nüfusun yeni ihtiyaçları olacaktır. Örneğin konut ihtiyacı için küçük ve birbirlerine yakın konutlardan oluşan mesken yerleri dardır. Yeni konut için aslı üretim ve geçim kaynağı olan zirai toprağın belli bir kısmının feda edilmesi gerekecektir. Arzının zirai amaçla da olsa çocuklar arasında küçük parçalara ayrılması verimi bir bakıma düşürecektir, Çünkü makinalı tarım büyük ölçüde toprak kaynağı ile anlamlıdır.

Toprağın kaynak olarak sınırlı oluşu, toprağın kullanış amacı olarak tek geçim kaynağı olması ve yine toprağın paylaşımı yönünden mülkiyet anlayışı, kırda nüfus artışıyla ihtiyaçlara cevap veremeyebilir. Bazıları için bu durum fakirlik ve topraksızlık anlamına da gelir. Kentte iş imkanlarının olduğu ümidi ile birleşince fakirlik ve topraksızlık kırdan kente göçe iten bir sebep olmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, hane halklarından, şehirde yerleşenlerin yaklaşık olarak yarısı şehirde iş bulduğu için, beşte biri ise, fakirlik ve topraksızlık sebebiyle şehre gitmektedir. Evlenme sebebiyle gidenlerin oranı da yüksek bulunmaktadır. Muhtarlara göre ise, köyden ayrılarak kente veya büyük kente gidenlerin en önemli gidiş sebepleri geçim darlığı ve topraksızlıktır. Bundan sonra ise sırasıyla kentte iş bulma sebebi, zenginleşme, kentin rahatlığı, hayat seviyesinin yüksek olması, çocukları okutmak, geçimsizlik veya kandavası sebepleri gelmektedir (19). Ayrıca kente yerleşenler hakkındaki düşüncelerin de olumlu olduğu görülmektedir (20). Büyük toprak sahiplerinin yanında geçici olarak çalışanlar onlarla ilişkilerinde güçsüz durumda olduklarından her türlü çalışma koşullarına katlanmak zorunda kalmakta olduğu (21) belirtilmekte kırın bu güçlüğü yine bir itici güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Kırsal hayat içinde insan toprağa sıkı sıkıya bağlı olduğu için kırda kalmıştır. Kır insanını topraktan koparmak ya da topraksız bırakmak; ekmeğini, kültürünü, işini ve hayat görüşünü değiştirmek anlamına gelecektir. "Bugün, nüfusun köylerde yaşamakta olan % 49.1'nin büyük bir çoğunluğu geçimini tarımdan sağlamaktadır. Dolayısıyla, tarım kesimindeki ekonomik koşullarda yer alan değişmelerin bu kitlenin yer değiştirme kararları üzerinde önemli etkileri olur. Ülkemizde, tarım kesimine egemen bulunan koşullarda, özellikle, 0.40 son otuz yılda büyük değişmeler olmuş, bu değişmeler, köylüyü tarımdan dışarı itmiştir. Tarımda verimin düşüklüğü, tarımsal gelirin azlığı, gelirin ve toprak sahipliğinin dengesiz dağılımı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımsal makinalaşma, 1950'den beri Türk tarımının belirgin özellikleri olmuştur." (22), böylece köylünün değişik nedenlerle de olsa tarımdan ve dolayısıyla da kırdan uzaklaşmasını hızlandırmıştır.

Göç Eğilimini Artırıcı ve Göçü Kolaylaştırıcı Gelişmeler

Haerleşme tekniklerinin gelişmesi, haberleşme araçlarının bir kamu hizmeti olarak yaygınlaştırılması kır için kenti ve kent hayatını bilinir hale getirmiştir. Kentin kır gözünde çekici özellikleri, kente özlemi veya tercihi oluşturmuş, bunları bilmek ve kır insanına bazı şeylerden mahrum olduklarının farkına vardırırmıştır. Özellikle daha önceden kırdan ayrılan ve kente yerleşip geçinebilenlerle kurulan temas göç için cesaret kaynağı olabilmıştır. belki de bu haberleşme sayesinde önceden gidenler örnek teşkil ederek, göç kararını güçlendirmiş ve kolaylaştırmıştır.

Radyo ve Televizyon yayınlarının kırsal kesime yoğun bir şekilde ulaşması da kenti tanımaya ve insanların içinde buldukları durumla mukayese edebilme imkanına kavuşturmuştur. Sadece radyo ve Televizyon değil, bunlarla birlikte yazılı basın da yaygınlaşması eğitim seviyesine bağlı olarak özellikle de tahsil yapan genç kuşağın kır ile kent mukayesesine imkan vermekte, bunları bilerek geleceğini tasarlayabilmektedir. Diğer taraftan, turizm hizmetlerinin artması, yurt dışına gidip gelen işçilerin kesin veya geçici dönüşleri kır ile kent arasında iletişim kurmaktadır. Böylece oluşan kent kanaati ile kent kır çekiciliği-iticiliği ortaya çıkmakta göç eğilimi bir ölçüde oluşabilmekte veya mevcut eğilimi artabilmektedir.

Haberleşme tekniklerindeki gelişme, kent ile bağlantı kurabilme imkanı veren haberleşme araçlarının kırsal düzeyde de yaygınlaşması, radyo, televizyon, yazılı yayınlar, turizm ve dışa açılmış kır insanının geri dönüş veya ziyaretleri güç eğilimini artırırken ulaşım hizmetlerindeki gelişmeler ise göçü kolaylaştırabilmektedir. Ulaşım, kentin çekici güçleri ile kırın itici özellikleri arasındaki bağı kurarak nüfus hareketliliğini kolaylaştıran iletici güç olmaktadır.

Kentleşme hareketleri; mal ve hizmet alışverişinin belli taşıma ve haberleşme ağırları içinde merkez haline gelmiş belli yerleşim yerleri ile bunlara bağlı çeşitli düzeylerdeki yerleşmeler arasında yoğunlaşmasından doğmaktadır (23) denilmektedir. Türkiye'de karayolu ağının sürekli bir gelişim içinde olduğu, Cumhuriyetin kuruluşunda 18.332 km olan bu ağın toplam uzunluğu 1987'de 59.030 km'ye yükseldiği (24) belirtilmektedir. yine aynı kaynağa göre, taşımacılık sektörünün mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgili olduğu kadar, dağıtım ve tüketimiyle de doğrudan ilgili olduğu; hızlı nüfus artışı ve kentleşme, gelir düzeyinin yükselmesi, artan uluslararası ilişkiler vb. etkenlerin bir sonucu olarak karayolu ulaşım ve taşımacılığında büyük artışların ortaya çıktığı (25) ifade edilmektedir. Sadece karayolu değil, demiryolları, deniz yolları ve hatta havayolları gösterdikleri gelişmeler ile göçü kolaylaştırabilmektedirler.

KENTE GÖÇ İLE OLUŞAN PROBLEMLER

Kente gelenler kültürlerini, alışkanlıklarını, değer ve tutumlarını, inançlarını, gündelik hayatını, insanlarla ilişki anlayışını da beraberlerinde getirecektirler. Mekan değişimi ile bu yapıların, anlayış ve alışkanlıkların kırsal zihniyetin yok olması en başta mümkün olamaz. Ancak, yaşanan mekan, insanları kendilerine uydurmaya zorlayacaktır. Kırdan, doğayla ve uğraşı olarak da toprakla ilişkiyle şekillenen insan, kentte bu yapısını ve zihniyetini sürdürerek kalabilecek midir? Yoksa buna uymayıp ya da uyamayıp geri mi dönecek veya yeni mekanı kendine mi uygun hale sokmaya çalışacaktır? İşte, göç ile birlikte, kente ve kentsel anlayışa uyum sorunu ortaya çıkmaktadır.

Kırdan, daha az bir nüfus arasında, toplu veya dağınık şekilde yerleşerek, kendi kendine yaptığı günlük hayatına uygun bir evde oturarak, mevcut toplumsal yapımız içerisinde kültürünü en fazla muhafaza ederek, dini inançlarını en yaygın bir biçimde sürdürerek, geniş bir aile hayatıyla, sıcak ve yüzyüze ilişkiler kurarak yaşanılmakta ve geçim toprak sayesinde sağlanmaktadır (26).

Tüm bu genel özellikleri beraberinde bulunduran kente gelmiş göçmen, kentte tutu-

nabilmesi için kent hayatının da bu doğrultuda olması gerekir. Oysa ki kentsel özellikler bunlardan büyük ölçüde farklıdır.

Nüfus açısından, kentlerde kalabalık bir kitle yaşamaktadır. Yerleşme alanı geniş ve bu alan içinde kalabalık ve birbirine yakın oturulmaktadır. Kentte, mesken-işyeri ayrımı vardır, mesken sadece barınak olarak kullanılır (27). Kent, çeşitli etnik grupları, kültür ve meslek grupları ve sosyo-ekonomik sınıfları içine alan heterojen bir cemiyet (28) olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle heterojen bir yapı içerisinde ortak bir gelenek ve alışkanlık bulmak zordur. Dini inançlarda dahi aynı yoğunluğu göremeyebiliriz. Kentin bu yapısına uygun olarak ilişkiler soğuk ve formaldır. Bu formallik sadece kişilerarası değil, insanlar ile kurumlar arasında da görülebilir.

Kentte geçim kaynağı çok ve çeşitlidir. Kırdan insanın tüm değerleriyle birlikte, alışkanlıklarına kadar bütün yapısıyla özdeşleştiği toprak ve ona bağlılık kentte görülmeyebilir.

Görüldüğü gibi kırsal yapı ile kente özgü yapı birbirinden farklı ve bazen de zıttır. O halde göç ile kente geldiği andan itibaren kent ile bir uyumsuzluk başlayacak, kente intibak etme gereği oluşacak birtakım yapılar değişmek zorunda olacaktır. Değişim kolay değildir. Eski yapıyı kırıp yeni bir yapıya girmek veya başka bir yapı oluşturmak çok zordur. Çünkü, bu yapı insanı o güne kadar insan yapan hayatta kalmasını ve ayakta durmasını sağlayan kişilik ve toplum özellikleridir, insanın içine de işlemiştir.

Göç ederek kente gelenlerin kırsal değerlerini giderek bırakıp veya yitirip, kente özgü özelliklere sahip olması veya kazanmaya uğraşması gerekecektir. Bu bir süreç içerisinde olabilmektedir. Bu süreç kentleşme kavramıyla değil "kentleşme" kavramıyla ifade edilmektedir. "Kentleşme ve kentleşme birbiri içinde yer alan ancak farklı olan iki ayrı olgudur. Kentleşme, daha geniş kapsamlıdır ve tüm ülke çapındaki değişimleri, nüfus ve kaynak akımlarını içerir. Kentleşme ise, kentleşme akımının içinde yer alan insanlardaki (nüfustaki) değişimleri içerir" (29) denilmektedir.

Kentleşme, genel olarak kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişimin insanların davranışlarından ve ilişkilerinde, değer yargılarında maddi ve manevi yaşa biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci (30) olarak tarif edilmektedir. Kente göçen bu insanlar zaman içerisinde ekonomik ve sosyal bakımdan kentleşmektedir (31). Böylece zamanla kişi geçimini tamamen kentte ve kente özgü işlerde çalışarak sağlayacak ve türlü konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve ruhsal değer yargılarını benimseyecektir.

Kente göç edenlerin ilk durağının geçekundu olduğu, ve göçle birlikte ortaya çıkan değişmelerin en iyi bir şekilde gözlenebilecek yerleşim merkezlerinin de geçekondular olduğu (32) belirtilmektedir. Geçekonduyu, göç edenlerin birden bire kent yapısı içine girmekten ürktüğü için bir ön intibak mekanı olarak değerlendirebileceğimiz gibi, uyum sağlayamadığı için yerleştiği mekanlar olarak da değerlendirebiliriz.

Kente göç edenlerde oluşabilecek değişimleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

Herşeyden önce kente göçle birlikte, göç edenlerin kentteki gelirleri, çalıştıkları işler, yerleşim şekilleri ve barınakları konusunda değişimler olmakta, bunlar ekonomik ve maddi kültür öğelerindeki değişimler olarak nitelendirilmektedir (33). Bunun peşinden de, manevi kültür öğelerinde değişimler olmaktadır ki bunlar ailedeki ve aile yapısındaki değişimler, gelenek görenek, örf ve adetlerdeki değişimlerle resmi ve özel teşkilatları kullanmaya başlama şeklindedir (34).

Sosyal değişimin ilerleme kadar gerilemeyi de temsil ettiği (35) görüşünden hareketle, göç edenlerin mevcut değerlerini bırakıp yeni değerler üstlenmesi kolay olmadığı gibi bütünüyle değişim de çok zordur. Dolayısıyla göç edenlerin tam bir kentli olabilmesi ya da her açıdan kent ile bütünleşebilmesi güç görünmektedir.

Bu noktada bütünlükle ilgili kavramları ortaya çıkarmak, sözünü ettiğimiz bü-

tünleşme güçlüğünden dolayı intibak kavramını tercih etmemiz gerekmektedir. "Şehre intibak ile şehirle bütünleşme farklı kavramlardır. Ancak, intibak ile bütünleşme arasında kesin çizgilerle bir ayırım yapmakta mümkün değildir. Köyden şehre gelenlerin hangi noktalarda şehirle bütünleştiğini, hangi noktalarda şehre intibak ettiğini ayırmak oldukça güç bir problemdir. Yalnız şunu belirtmek mümkündür; ülkemiz şehirlerinde bütünleşme şimdiye kadar az görülen bir olgudur" (36) denilmektedir. Göç edenlerin genelde aynı maddi ve manevi kültüre sahip oldukları kabul edilse de farklı yönleri de vardır. Bu farklı kısımlar intibak ile bütünleşme kavramlarına kaymayı sağlayabilir. Bütünleşmeyi, göç edenlerin genel değerlerinin istisnasına sahip olanlarına dayandırmak pek yanlış olmayacaktır.

Kent hayatı göç edenleri kendine uymaya yani onları kentleştirmeye zorlayacaktır elbet. Ancak, kentle bütünleşme bir yana, intibak etmenin de zor olduğu, belli bir süreç gerektirdiği söylenebilir. "Genelde, ülkemizde intibaksız kitleler grubu şehirlerimizde hakimdir" (37) şeklinde tesbit yapılmaktadır. Ancak yine de sahip olunan güçlü değer ve yapıları yüzünden intibak güçleşmektedir. Kente göç edenlerin sosyo-kültürel yapıları en başta intibaka engel teşkil edecektir (38). Geleneksel kültür kent kültürü ile çatışacaktır. İktisadi yetersizlik ve eğitim düzeyinin düşüklüğü bu intibaka engel olarak ortaya çıkacaktır. Ayrıca göç edenlerin kente ve kentliye karşı olan aşışlık duygusu bu intibakta güçlük oluşturabilecektir.

Ayrıca kentin bürokratik yapıları, kentteki karmaşık kültürü ve birbiriyle çelişen ve çatışan değerler (39) kentleşmeyi ya da kente intibakı geciktiren veya engelleyen sebepler olarak sayılabilir.

Bunun sonucu olarak kırdaki iken kendi ölçü, değer ve anlayışlarına göre kişilikli olan o kültürün kimliğini taşıyan göçmen, kente geldiğinde intibak sağlayamadığı sürece ve oranda yabancılaşmaya, kültürel yönden kimliksizleşmeye başlayacaktır düşüncesi çok yanlış olmasa gerek.

GÖÇÜN ÖNLENMESİ GEREĞİ VE GÖÇÜ ÖNLEYİCİ BİR FAKTÖR OLARAK KOOPERATİFÇİLİK

Göçün Önlenmesi Gereği

Göç ederek kente gelen ancak beraberinde taşıdığı ekonomik ve sosyal değerler ile kırsal anlayış sebebiyle kentin değişik yapısı karşısında bir uyumsuzluk ile karşılaşan kır insanı, göç etmeden evvel kendi mekanı ve kültürü içerisinde uyumlu ve kendi kendine yeten bir konumda bulunmaktadır. Göçten sonra değerler çatışmakta kente intibak söz konusu olmaktadır. Bu intibakı güçleştiren sebepler sayesinde de uyumsuz bir hale gelmektedir. Dolayısıyla hem kendi kültüründen uzaklaşmakta hem de kent kültürüne yeterince intibak edememektedir.

"Kendi kendine yeten kapalı tarım çevrelerinden gelenlerin getirdiği kültür değerleri, şehir kültürü içerisinde yoğunlaşarak yeni bir kültür çeşidi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Lumpen kültür adı verilen bu kültür çeşidi adeta hem kır kültürünü hem de şehir kültürünü reddederek "kimliksiz" bir kültür olarak ortaya çıkmaktadır" (40). Sadece kültürel kimlik açısından değil, ekonomik bakımdan da güç durumlarda kalınmakta, sağlıklı mekanlarda ikamet etmek zorunda kalınmaktadır. Bireysel olarak bir yabancılaşma söz konusu olacağı gibi toplumsal olarak da ekonomik, sosyal ve kentsel problemler ortaya çıkabilmektedir.

Bu durumda göç olgusunun problemler yarattığı açıktır. Büyük kentlere olan göç hareketlerinin düzenlenmesi veya bir ölçüde önlenmesi, problemleri başlamadan çözmek olacaktır.

İç göçü düzenleme araçları olarak bir takım çalışmalarda bulunulmuştur. Bunlar top-

rak ve tarım reformu, kooperatifleşme ve merkez köylerdir (41). Toprak ve tarım reformunun amacı. "Sosyal refah seviyesinin düşüklüğü ve fakirleşmenin yoğunluğu içinde bulunan tarım toplumunun kalkınmasına engel teşkil eden bütün unsurların ortadan kaldırılması ve toplum yapısını daha yüksek bir refah seviyesini elde edebilecek hedefler doğrultusunda yeniden düzenlemek" (42) şeklinde belirtilmektedir.

erkek köyler önerisi ile de üretim teknolojisini geliştirmek, ticari ilişkileri sağlamak, kırsal yerleşme düzenini ıslah etmek, sosyal hizmetleri genelleştirmek ve teşkilatlanmada birlik sağlamak amaçlanmıştır (43).

Ayrıca ülkemizde toplum ve topluluk kalkınması hususunda kırsal kesimde deneme çalışmaları da yapılmıştır (44). Küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, sosyal ve kültürel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi bu toplulukların ulusun bütünüyle kaynaştırılması, ulusal kalkınma çabalarına tam şekilde katkıda bulunmalarının sağlanması süreci olarak ortaya konan toplum kalkınması denemelerinin sonuçsuz kaldığı görülmüştür.

Hangi çalışma olursa olsun hepsinde amaç kırdaki daha verimli üretimin sağlanması, refahın yükseltilmesi, daha olumlu sosyal hayat standartlarının kazandırılması olmuştur. Dolayısıyla kırdaki yaşayan ve ziraatle uğraşanların bu uğraşı ve yaşamlarında buldukları mekana bağlanarak mevcut durum iyileştirilmek istenmiştir. Böylece kırdaki itici yönlerinin giderilmeye çalışılması, kente özgü hayat standartlarını kırdaki taşıyarak buldukları mekanda kentleşmelerini ve orada kentleşmeyi sağlamak hedeflenmiştir. Bu sağlanabildiği takdirde büyük kentlere göç akımının bir ölçüde giderilebileceği düşünülmüştür.

Gerçekten de göç kırdaki topraktan kopma veya toprakla ilişkilerde bir zayıflama belirtmekle kendini göstermekte ve insanları göç ederek yeni arayışlara yöneltmektedir. O halde kırdaki insanlara topraklarından kopamayacakları bir yapıyı sağlamak, toprakla ilişkilerini çeşitli yönlerden sağlamlaştırmak ve kırsal hayat standartlarını yükseltmek gerekmektedir. Bu amaçla ve dolayısıyla kırdaki dengelerini, nüfusun ülke bazında dengeli dağılımını bozmamak hedefini, sanayi-tarım dengesini, uygulanacak ekonomik ve sosyal politikalar belirleyebilecektir.

Uygulanacak ekonomik ve sosyal politikaların amaçlarına ulaşabilmesi için de kırsal hayatın, kültür, ekonomi, toplumsal yaşayış, inanç değer ve kaynaklarının iyi tanınması gereklidir. Aksi takdirde uygulamalar havada, hesaplamalar ve politikalar kağıt üzerinde kalır.

Göçü Önlemede Bir Faktör Olarak Kooperatifçilik

Kooperatifçilik, amaçları, ilkeleri ve gerçekleştirebileceği sonuçlar yönünden kırdaki insanları toprağına bağlayıcı maddi ve manevi değerleri sağlamlaştıran bir örgütlenme olarak göçü önlemede bir vasıta olarak düşünülebilmektedir.

Zaten "şehirleşmeye etkisi şüphesiz olan tarım sektörü ve köy yerleşme alanları ile şehirler arasındaki ekonomik, sosyal ve demografik dengeleri devam ettirebilmek için düşünülebilecek tedbirler..." (45) arasında Toprak ve tarım reformu ve merkez köyler projelerinden başka bir de kooperatifçilik önerilmiştir.

Kırsal düzeyde veya köyde yöreye ilişkin sorunların çözümü, devletin görmekte olduğu hizmetlerin etkinliği yanında, köylünün de sorunlarının çözümü için girişkenliği ele almasını, güç birliği etmesini, bu amaçla örgütlenmesini gerektirmektedir. Köydeki gönüllü örgütlerden ekonomik amaçlı olanları kooperatiflerdir (46).

Türkiye'de kooperatifçiliğin ortaya çıkışı çok eski dönemlere rastlamaktadır (47). İlk defa 1863'de Mithat paşa tarafından Pirot kasabasında Memleket Sandıkları denilen sistemin geliştirildiği, Cumhuriyetten sonra ise kooperatifçilik hareketinde hızlanmalar olduğu (48) görülmektedir. Ancak, Türk köylerine kooperatifçiliğin yaygın olarak girişi, hükümetin 1935 yılında bir kooperatifçilik hareketi yaratmaya karar vermesiyle başla-

mıştır (49) denilmektedir.

Köylerde üç tür kooperatifin varlığı göze çarpmaktadır. Bunlar:

- Tarım Kredi Kooperatifleri
- Tarım Satış Kooperatifleri
- Köy Kalkınma Kooperatifleri

Tarım kredi kooperatifleri ile köylünün tarımsal üretimden kaynaklanan kredi gereksinmesini karşılamak; Tarım satış kooperatifleri ile köylünün ürünü satmak için girişeceği çabaların birleştirilerek maliyetlerin düşürülmesi, fiyatların istikrarlı kılınması amaçlanmıştır.

Kırsal gelişme açısından en önde gelen kooperatif türü köy kalkınma kooperatifidir ve bu kooperatif çok amaçlıdır (50). Tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinden farklı olarak, köy kalkınma kooperatifleri yerel örgütler olup, merkezi bürokratik örgütlerin yerel uzantısı kimliğini taşımamaktadır (51).

Genel olarak Türkiye'de kooperatifler, ilgili oldukları bakanlıklara göre bir ayırım yapılırsa şu şekildedir (52):

- Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığına Bağlı Kooperatif ve Üst Kuruluşları:

Köy kalkınma kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Orman köylüleri kalkınma kooperatifleri,
Balıkçılık kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Çay üretim ve satış kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Toprak ve Su kooperatifleri,
Pancar üretimi ve Satışı kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Hayvan üreticileri tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri,
Elektrik üretim kooperatifleri,
Toprak ve tarım reformu kooperatifleri,
Tarım kredi kooperatifleri ve üst kuruluşları.

- Sanayi ve Ticaret Bakanlığına Bağlı Kooperatif ve üst Kuruluşları:

Tarım Satış Kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Tütün tarım satış kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Esnaf kefalet kooperatifleri ve üst kuruluşları,
Yapı kooperatifleri,
Sanayi sitesi yapı kooperatifleri,
Nakliye kooperatifleri,
Temin ve tevzi kooperatifleri,
İstihsal ve satış kooperatifleri,
Küçük sanat kooperatifleri,
Yayın kooperatifleri,
Yardım kooperatifleri,
Sigorta kooperatifleridir.

Kooperatiflerin bu kadar çeşitli oluşu o yöreye ilişkin mesleki, ekonomik ve sosyal ihtiyaç ve talepten dolaydır. Toprağa bağlı olarak meşgul olunan ve geçim temin edilen iş ne ise yaşantı ve sosyal kültür onun etrafında oluşmaktadır. Bu açıdan işin en rasyonel ve verimli yapıyor olması yine o işe sıkıca sarılmayı gerektirecektir. Kooperatiflerin bu amaca yönelik olarak yapacağı hizmet insanları işlerine ve onun uzantısı olarak da mekanına bağlayacaktır.

Diğer taraftan ulusal kalkınmada özellikle köy kalkınmasında kooperatiflerden önemli faydalar beklenilmektedir. Tarım toplumuna yeniden ca verdikleri, tarımsal faaliyetleri modernleştirip tarımsal işletmeleri girişimci iktisadi faaliyetler şekline dönüştürdüklerinden dolayı teknolojik yönü; çiftiyi sömürülmeden, kaynak israfından ve düşük gelirden kurtarıp gelirini artırdığı için ekonomik yönü; toplumsal açıdan insanların birbirine güvenmelerini sağladığından beşeri yönü; topluluk içi ve topluluk dışı ilişkileri artırıp, tarım topluluğunu dinamik bir yaşama düzeyine çıkartıp topluma hareketlilik kazandırdığından sosyal yönü ile tarım toplumu içinde hizmeti hedef alan tarım kooperatifleri (52) bir çok yabancı ülkede verdiği olumlu sonuçları ülkemizde de verebilir.

Kooperatifçilik, kırdan ya da köyde bir iş bölümü ve işbirliği uygulamasıdır (53). Kendine, işine, diğer toplum gruplarına, kısacası bütün topluma karşı yabancılaşarak, kendi kapalı dünyasında yaşayan kır insanının, toplum içinde yabancılaşma halinden kurtulması kooperatiflerin işleyişi ve işbirliğiyle bir ölçüde telafi olunabilir. Kooperatifler "... zaten iktisadi demokrasi hedefinin aracı olan yönetime katılması düzenini getirmektedir" (54).

Yapılan bir araştırmaya göre köylerde mevcut kooperatiflerin önemli bir bölümünün tarım kredi kooperatifleri olduğu (55) görülmektedir. Bu durum kırdan uğraşı alanının tarım olduğunu ve tarımsal faaliyetin daha verimli yapılabilmesi için maddi desteğe ihtiyaç olduğunu gösterir. Bu desteğin sağlanması, destekten faydalananın mevcut işine daha da bağlanmasını sağlayacaktır.

Kooperatiflerin, kır insanını kırdan kopmasına sebep olabilecek zayıf bağları kuvvetleştirici fonksiyonu olduğu sürece kırdan ayrılmasını ve kente göç etmesini önleyebilecektir. Bu nedenle kooperatiflerin kırdan gerçek ihtiyaçlara hizmet etmesi gereklidir. Kooperatifler, sosyal amaçlı hizmetleriyle de kırdan bir ölçüde kentsel hayat standartları kazandırıp, kent özlemini giderebilir.

SONUÇ

İnsanlar belirli mekanlarda oturmakta ve bu mekan ile şekillenmektedirler. Kültür, değer, inanç, zihniyet, yapılan iş, insanlarla ve diğer kurumsal yapılarla ilişkiler hep bulunan mekan ile örülmüş yapılardır.

Kır insanı, bulunduğu mekanına özgü olarak doğayla ve özellikle de toprak ile birlikte anılır hale gelmiştir. Tüm kültürü, işi, insanlarla ilişkisi, dünyaya bakışı, ilgileri ve beklentileri toprakla biçimlenmiştir. Kısacası kır insanı varlığını toprak ile bulmakta, geçimini onunla temin etmekte, kendisiyle aynı durumda olanlar arasında kendi kendine yeterek yaşayan ve bu düzeyde bir kültürel kimliğe sahip olabilmektedir.

Toprak ile olan yoğun ilişkilerin ve diğer sosyal sıcak bağların zayıflamaya başlaması, kırdan başka yöreler mekan değişikliği arayışlarını ortaya çıkaracaktır. Bu arayışlar başlayınca yapılan davranış göç olgusunu gündeme getirmektedir. Bu göçlerin sebepleri çok çeşitli olabildiği gibi göç yerleri de (başka bir köy, kasaba, kent, büyük kent) değişik olabilecektir. Ancak kırdan göçün sebebinin en çok fakirlik ve topraksızlık olduğu görülmektedir. Halbuki toprak kır insanı için kırdan kalmasını asıl gayesi veya temel kaynağıdır.

Kırdan hayat zor ve zahmetlidir, yaşam tarzı sakin, sıcak, geleneklere ve inançlara bağlı ve bedenen çalışmayı gerektirir. Bunlar kır için zaten itici bir güç oluşturmaktadır.

Geçim darlığı ve topraksızlık ise göçü zorunlu kılabilir. Toprak darlığını nüfus artışına ve teknolojinin sonuçlarına dayandırabileceğimiz gibi göçün sebeplerini de una bağlayabiliriz.

Bununla beraber kentin çekici yönleri de ortaya çıkınca göç cesareti ve kararlılığı artabilmektedir. Ancak kır için kent artık bilinmeyen bir nesne olmaktan çıkmıştır. Kırın iticiliğinin çaresi veya kurtarıcısı olarak bilinmeyen kentin hayallenmesi artık büyük ölçüde söz konusu değildir. Kır artık kenti tanımaktadır. Çünkü atık kır uyguladığı dışa açık üretim yolu ile ve teknoloji sayesinde artan ürününün dışarıda pazarlanmasıyla kenti tanıma fırsatı bulmaktadır. Diğer taraftan kitle iletişim ve ulaşım ağındaki gelişmeler ile sözlü ve yazılı basın kıra kenti tanıtmıştır. Ayrıca turizm ve yurtdışına işçi gönderme ve sosyal devlet ilkesi ile kamu hizmetlerinin yaygınlaşması kır ile kent ayırımındaki bariz farklılığı törpülemiştir. Belki tüm bunlar kır insanındaki kent tanımamazlığından doğan kent özlemini ve göç hayalini gidermede etkili olabilmıştır.

Ancak kırın itici, kentin çekici yönlerinin yanısıra, ulaşım ağındaki yaygınlık da bir iletici güç olarak göçü kolaylaştırıcı bu nedenle teşvik edebilişi bir güç oluşturabilmıştır.

Her şeye rağmen kente göç eden kişilerin ilk duraklama yerleri gecekondu olmuştur. Burada ise hem kır kültürünü hem de kent kültürünü reddederek topluma bir yabancılaşma sözkonusu olabilmıştır. Kendi öz değerleri olan kırsal değer ve yargıları ile kente özgü yapılar çatışmış ve kente intibak sağlamakta göç eden kır insanı güçlük çekmiştir. İntibak edemediğinden kentlileşemeyen, ancak kentte tutunabilmek için de kırsal değerlerinden mahrum olan insan için bir kültürel kimliksizlik gündeme gelebilmiştir. Ayrıca kentlere aşın yığılmalarla, hazırlıksız yakalanan kent, plansız gelişmekte, çarpık ve hızlı bir kentleşme olmaktadır. Böyle bir kentleşmenin de bir çok problemle karşılaşacağı aşıkardır. Genellikle kırdan kente göç, bir nüfus hareketi, bir mekansal yer değiştirme ve bir gecekondu sorunu olarak görülmüştür. Bu problemi halledebilmek, kırdan kente akını durdurabilmek için bir takım çalışmalara girilmiştir. Bunlar, toprak tarım reformu, merkez köyler uygulaması, topluluk veya toplum kalkınması ile kooperatifçilik önerileri olmuştur. Ancak pek olumlu sonuçların çıktığı söylenemez.

Kooperatifçilik, kırdan insanın bulunduğu mekanla daha yoğun bir ilişkiye girmeyi, yardımlaşma ve işbirliği içinde yaşamayı sağlayabilen bir araç olarak göçü önlemenin bir aracı olarak birçok olumlu özellikler ortaya koyabilmektedir. Kooperatifçilik hareketinin yaygınlaştırılması, mevcut kooperatiflerin yönetim, personel ve maddi bakımlardan iyi bir duruma getirilmeleri, onların amaçlarına daha etkili hizmet etmelerini sağlayacaktır.

Kırdan kente göçün en önemli sebebinin, toprakla varlık kazanan ve anlamını bulan kır insanının toprakla ilişkilerinin kopması veya zayıflaması olduğu göz önüne alındığında kooperatiflerin amaçlarına uygun olarak çalıştıklarında bu bağları zaten güçlendirebileceği gözlenebilir. Kooperatifçilik gerçek ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde kişiler mekanına bağlanacak ve hatta belki toprağına bağımlı hale gelecektir.

Kooperatiflerle gerçekleştirebilme imkanı olan ve gerçekte kooperatiflerin de kurulma sebebi olan işbirliği ve yardımlaşma sayesinde bu bağıllık sadece ekonomik olmayacek; aynı zamanda daha yüksek yaşama standartlarının taşınabileceği, kültürel yönden, sosyal ilişkiler yönünden ve ortak hizmetler yönünden de yapabileceği hizmetlerle her türlü bağları güçlendirebileceğini söyleyebiliriz.

DİPNOTLAR

1. HEPER, Metin: Türkiye'de Kent Göçmeni ve Bürokratik Örgütler, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 46
2. HEPER, Metin: a.g.e., s. 50-51

3. TÜMERTEKİN, Erol: Türkiye'de Şehirleşme ve Őehirsel Fonksiyonlar, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1973, s. 47
4. KELEŞ, Ruşen: Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 31-36
5. KURTKAN, Amiran: Köy Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1968, s. 75.
6. KURTKAN, Amiran: a.g.e., s. 76-87
7. KURTKAN, Amiran: a.g.e., s. 88-91
8. TORTOP, Nuri: Mahalli İdareler, TODAİE Yayını, Ankara, 1991, s. 80
9. ÖÇAL, Tezer: İktisat, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1990, s. 19
10. ÖÇAL, Tezer: a.g.e., s. 19
11. KELEŞ, Ruşen: Kentbilim İlkeleri, SBD Yayını, Ankara, 1976, s. 35
12. YAVUZ, Fehmi - KELEŞ, Ruşen - GERAY, Cevat: Şehircilik, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara, 1973, s. 38
13. KELEŞ, Ruşen: Kentleşme Politikası a.g.e., s. 35
14. KELEŞ, Ruşen: Kentleşme politikası a.g.e., s. 35
15. TÜMERTEKİN, Erol: "Kır-Kent Dengesi ve Gç", Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kırsal Alan Sorunları Kollokyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1985, s. 54
16. TÜMERTEKİN, Erol: a.g.t., s. 57
17. TORTOP, Nuri: a.g.e., s. 80
18. ARI, Oğuz: Köy Sosyolojisi okuma Kitabı, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1977, s. 132
19. Türk Köyünde Modernleşme Eēilimleri Araştırması, Rapor 1, DPT Yayını, Ankara, 1970, s. 10
20. Türk Köyünde Modernleşme Eēilimleri Araştırması, a.g.e., s. 105.
21. GERAY, Cevat: Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yayını, Ankara, 1974, s. 51
22. KELEŞ, Ruşen: Kentleşme Politikası a.g.e., s. 31-32
23. KELEŞ, Ruşen: Kentleşme Politikası a.g.e., s. 33
24. Kamu Yönetimi Araştırması - KAYA Projesi, TODAİE Yayını, Ankara, 1991, s. 125
25. Kamu Yönetimi Araştırması a.g.e., s. 125
26. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden Kente Gç ve Şehir Yapısında Ortaya Çıkan Bazı DeēiŐmeler", Kooperatifçilik dergisi, Ocak, Şubat, Mart 1991, Sayı 91, s. 43-49
27. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden..." a.g.m., s. 51
28. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden..." a.g.m., s. 51-52
29. KARTAL, S: Kemal, Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 49
30. KELEŞ, Ruşen: Kentbilim Terimleri Szlē, TDK yayını, Ankara, 1980, s. 71
31. KARTAL, S. Kemal: a.g.e., s. 50
32. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden..." a.g.m., s. 54
33. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden..." a.g.m., s. 54-55
34. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Köyden..." a.g.m., s. 56-58
35. KURTKAN: Amiran, a.g.e., s. 192
36. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Şehre İntibakı Engelleyen sebepler", Kooperatifçilik dergisi, Temmuz-Aēustos-Eylül 1989, Sayı 85, s. 27

37. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Şehre..." a.g.m., s. 27
38. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Şehre..." a.g.m., s. 27-32
39. GÖRMEZ, Kemal: "Türkiye'de Şehre..." a.g.m., s. 33-37
40. İSBİR, Eyüp G.: Şehirleşme ve Meeleleri, Gazi Büro Yayınları, Ankara, 1991, s. 83
41. İSBİR, Eyüp G.: a.g.e., s. 85
42. TURAN, Kamil: Türk Tarım Toplumuun Sosyal Politika Açısından "Merkez Köyler" Projesinin Uygulama Olanakları, AİTİA Yayın, Ankara, 1975, s. 222
43. TURAN, Kamil: a.g.e., s. 240-248
44. Bu konuda: GERAY, Cevat: Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara, 1967; YAVUZ, Fehmi: Memleketimizde Toplum Kalkınması, TODAİE Yayını, Ankara, 1969; ACAROĞLU, İrem: Toplum Kalkınması Teori ve Uygulaması, ODTÜ Yayını, Ankara, 1966; ROSS, Murray G.: Toplum Düzenlenmesi Teori ve Prensipleri (Çev. Yusuf TUNCA), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, Ankara 1963; (Birleşmiş Milletler Sosyal İşler Bürosunca Hazırlanan) Toplum Kalkınması Aracı ile Sosyal Gelişme. (Çev. Salih Nejat CANDAN), Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı Yayını, Ankara, 1967; GERAY, Cevat: Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yayını, Ankara, 1974
45. İSBİR, Eyüp G.: a.g.e., s. 85
46. GERAY, Cevat: Planlı Dönemde... a.g.e., s. 187
47. GÖRMEZ, Kemal ve Mart, Suat, "Türkiye'de Kooperatifçilik ve Türkiye halk Bankası'nın Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet kooperatifleri ile ilişkileri" Kooperatifçilik Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, sayı 88, s. 46
48. GÖRMEZ, Kemal ve MART, Suat: a.g.m., s. 46
49. BAŞAR, Haşmet: Bursa'da Tarımsal Yapı Değişikliği ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sorunları Üzerine Bir Araştırma, B.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Bursa, 1980, s. 11
50. TURAN, İlter: Kırsal Kalkınma Sürecinde Köyler, Köy Örgütleri ve Devlet, İstanbul Üniversitesi SBF Yayını, İstanbul, 1989, s. 42-46
51. TURAN, İlter: a.g.e., s. 46.
52. TURAN, Kamil: a.g.e., s. 250
53. KURTKAN, Amiran: a.g.e., s. 172
54. TURAN, Kamil: a.g.e., s. 252
55. Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, a.g.e., s. 75

BİRLEŞEN ALMANYA'NIN TÜRK-ALMAN TİCARİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Dr. Hasan Erdem-Berlin

Giriş

Birleşik Almanya, 357 000 km² toprağı, 78 milyon nüfusu çok kuvvetli ve sağlam bir ekonomi ile Dünya ve Avrupa ticaretinde büyük alım ve satım gücüne sahip bir süper devlet haline gelmiştir.

Bu ülkede, 1 612 bin Türk vatandaşı yaşamakta ve 33 000 civarında ve 55 branşta faaliyet gösteren işletmelere sahip bulunmaktadır. Almanya aynı zamanda gerek ithalat ve gerekse ihracat açısından ilk sırayı alan en önemli bir ticari partner durumundadır.

Batı Almanya ile birleşen Doğu Almanya'nın hızlı bir kalkınma sürecine girdiğı, tüketim malları yanında yatırım malları da ithal ettiği ve önümüzdeki zaman içinde, daha fazla edeceği gayet açıktır. Bu nedenle mevcut bu pazara yatırım yapacak Türk girişimcileri ve ürünlerimizi ihraç edecek olan ihracatçılarımızın, aynı zamanda Almanya'da faaliyet gösteren ithalatçılarımızın gelişmeleri yakından izlemeleri gerekmektedir. Bu konularda düzenlenecek olan seminer, panel ve sempozyumların kamu ve özel kesim temsilcilerini aydınlatacağı verecekleri kararlarda etkili olacağı şüphesizdir.

Birleşik Almanya'nın Türk-Alman Ticari İlişkilerine Etkileri

3 Ekim 1990 tarihinde F. Almanya ile Demokratik Alman Cumhuriyeti birleşerek tek bir Alman devleti kurulmuştur. Bu birleşmenin çok eski bir tarihi geçmişi olan Türk-Alman ilişkileri üzerinde nasıl bir etkisi olacaktır? Bu konuda değerlendirmeye geçmeden önce her iki Almanya ile olan dış ticaretimize ve bu iki ülkenin genel dış ticaretimizdeki yerlerini özet bir tabloda kıyaslamak yararlı olacaktır.

Bu makale, Türkiye Araştırmalar Merkezi, Pamukbank A.Ş. ve Köln İşadamları Demeğı tarafından düzenlenen ve 10 Mart 1992 tarihinde Bonn'da gerçekleştirilen, "Birleşen Almanya'nın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri" konulu Panelde sunulan tebliğın özetidir.

Tablo : 1

Federal Almanya - Türkiye Dış Ticareti

Yıl	İhracat			İthalat			Hacim	
	Yüzde	Değer (Milyar\$)	Sıra	Yüzde	Değer (Milyar\$)	Sıra	Denge	Değer (Milyar \$)
1985	17.5	1.391	1	12.1	1.386	1	± 22	2.760
1986	19.4	1.444	1	15.9	1.772	1	- 3.28	3.215
1987	21.4	1.184	1	15.0	2.109	1	± 75	4.292
1988	18.4	2.149	1	14.3	2.054	1	± 0.95	4.204
1989	18.7	2.175	1	14.0	2.204	1	-0.28	4.379
1990	23.6	3.063	1	15.6	3.496	1	- 4.33	6.559
1991*	25.2	2.398	1	14.8	2.492	1	- 0.94	4.890

*: Ocak- Eylül 1991 Dönemini içermektedir.

Tablo: 2

Demokratik Almanya Cumhuriyeti - Türkiye Dış Ticareti

Yıl	İhracat			İthalat			Hacim	
	Yüzde	Değer (Milyon \$)	Sıra	Yüzde	Değer (Milyon\$)	Sıra	Denge	Değer (Milyon \$)
1985	0.05	4.323	51	0.13	14.370	47	- 10.047	18.693
1986	0.15	10.865	43	0.17	19.090	47	- 8.225	29.956
1987	0.11	10.781	49	0.38	54.025	35	- 43.243	64.805
1988	0.24	28.570	41	0.09	12.904	52	± 15.666	41.474
1989	0.18	20.556	51	0.14	22.213	45	- 1.657	42.769
1990	0.01	12.900	53	0.11	25.712	46	- 12.812	38.612

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bilgisayar çıkışlarından araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Tablo : 1'in incelenmesi durumunda, Federal Almanya'ya olan ihracatımız 1985-90 döneminde 1.3 milyar \$ dolardan, 3.0 milyar \$'a, ithalatımız ise 3.4 milyar dolara yükselmiştir. F.Almanya'nın toplam ihracatımız içerisindeki yeri % 18-24 değerleri arasında değişmektedir. İthalatımız ise % 12-16 arasında değişmektedir. Dış ticaret hacmi de aynı gidişe paralel olarak 1.7 nisbetinde bir artış göstermiştir. F.Almanya ile Türkiye'nin dış ticaretinde dikkati çeken bir husus da, ticari dengenin kurulmuş olmasıdır. F.Almanya ülkemizin dış ticaretinde ilk sırada yer alan önemli bir partnerimizdir.

Doğu Almanya ile olan ticari ilişkileri de kısaca gözden geçirecek olursak; son 6 yıl içerisinde aşağıdaki şekilde bir gelişmenin gerçekleştiğini görürüz: İthalatımız 14.3 milyon dolardan, 25.7 milyon dolara, ihracatımız ise 4.3 milyon \$'dan, 1989'da 20.5 milyon \$'a, 1990'da ise 12.9 milyon dolara yükselmiştir. Her iki ülke rakamları kıyaslandığında, Doğu Almanya ile olan ticaretimizin kısıtlı olduğu görülür. Batı Almanya ile olan ticaret değerleri milyar dolar'a ulaştığı halde, Doğu Alman değerlerinin milyon seviyesinde olduğu görülmektedir. 1990 yılında, Doğu Almanya'ya ihracatımız Batı Almanya'ya olan ihracatımızın 1/237'si kadardır. Diğer yıllarda da; bu değer 1/100'den aşağı düşmemiştir. Doğu Almanya genel ihracatımız içerisinde 41-53. sıralar içerisinde yer almaktadır. Yüzde payı ise 0.01-0.24 arasında değişmektedir. Yani % 1 bile değildir. Doğu Almanya'nın ithalatımız içerisindeki yeri de 35-52. sıralarda yer almaktadır. Yüzde payı 0.11 - 0.38 değerleri arasında değişmekte ve % 1'e bile ulaşmamaktadır. 1990 yılında D.Almanya'dan ithalatımız 25.7 milyon \$ ile F.Almanya'dan 3.4 milyar \$'ı bulan ithalatımızın 1/135'i kadardır. Yani F.Almanya'dan ithalatımız 135 misli fazladır. Her iki ülke dış ticaret hacimleri kıyaslandığında, F.Almanya ticaret hacminin, D.Almanya hacmine nazaran, 66-163 misli kadar fazla olduğu görülür. Yukarıdaki kıyaslamalardan da anlaşılacağı üzere; D.Almanya ile ticari ilişkilerimizin oldukça sınırlı olduğu fazla bir gelişme göstermediği anlaşılmaktadır. Bunda siyasi nedenlerle, Anlaşmalı ülkelerle olan ticari ilişkilerimizin belirli bir sınır içinde tutulması konusundaki dış ticaret politikamız prensiplerinin etkin rol oynadığı söylenebilir.(1).

İthalat Üzerine Etkileri

Türkiye yapmış olduğu ithalatın, 1990 yılında, % 15.6 sını Almanya'dan gerçekleştirmiştir. 1991'de Ocak - Ekim döneminde bu değer % 14.8 dir. Almanya'dan yapılan ithalatın % 95.05'ini sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye'nin Almanya'dan ithalatının sektörel bazda dağılımı Tablo: 3'de verilmiştir. İthalatın, ikinci önemli grubunu yine sanayi mamülleri içerisinde yer alan, Tarıma dayalı işlenmiş ürünler oluşturmaktadır. Tarım, madencilik ve taş ocakçılığı grubuna giren mamüllerin değeri % 1.52 gibi düşük bir değer ifade etmektedir.

1989 yılı ile 1990 yılı kıyaslandığında, ithalatın % 58.6 oranında arttığı görülmektedir. 1990 ile 1991 kıyaslandığında, henüz yılın bitmesine iki aylık bir süre olmasına rağmen, ithalatın % 28.8 nisbetinde az bir değerde gerçekleştiği dikkati çekmektedir. Söz konusu dönemdeki ithalat, 1989 yılı değerinden 289 bin dolar daha fazladır. 1989-90 kıyaslamasında ithalattaki artışı, diğer bir deyişle değişim nisbetini sanayi mamülleri belirlemektedir. Bu mamül grubunda % 58.0 nisbetinde büyük artış olmuştur. Birleşmenin ithalat üzerindeki etkilerini de şu şekilde sıralamak mümkündür. Bilindiği üzere, tarihe karışan Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde teknoloji genelde geri olup, malların kalitesi batı standartlarının altındadır. Bunun yanı sıra maliyetlerde yüksektir. Bu endüstrinin, serbest piyasa ekonomisine uyumda bazı güçlüklerle karşılaşacağı bir gerçektir. Doğu bölgesinde işçi belirli hedeflere erişmek için çalışmış ve bunu yaparken de maliyet, kalite v.s. gibi faktörleri nazara almamıştır.

Birleşik Almanya, bu bölge ekonomisini serbest piyasa şartlarına uyar bir hale getirmesi ve bir kısım tesislerin modernleştirilmesi amacıyla bazı alt yapı ve yatırım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu çabaların sonucu olarak, Almanya sanayi ve sermayesinin yanı sıra yabancı sermaye de (ABD ve Japonya) buraya akmaktadır. Bütün bu nedenlerle, bir süre sonra bu bölge ekonomisinin canlandığı, üretim ve kalitede düzelmenin görüleceği şüphesizdir. Almanya'nın gerek bu doğu bölgesinden gerekse batı bölgesinden Türkiye'ye ithalat yapılmaktadır. Türkiye'nin ithal malları arasında, makineler, teçhizat, elektrik malzemeleri, kimyasal ürünler, demir-çelik ürünleri, çeşitli filmler, suni plastik

(1) Eşeli, B., Birleşik Almanya'nın Türk-Alman Ticari İlişkilerine Etkileri TOBB 15.3.1991 İktisat Gazetesi

ve kauçuk, madenlerden mamüller v.s. dikkati çekmektedir. Almanya'nın doğu bölgesindeki sanayi kuruluşlarından gerçekleşecek ithalatımızda, gelecekte kalite bakımından düzelmeler görülecektir. Doğu Almanya'nın katılması ile Birleşik Almanya'nın ithalatı artacağı açıktır.

AT katılan Doğu Almanya'ya yapılacak ithalatta bazı kısıtlamaların, örneğin çeşitli sanayi ürünleri fiyatlarında serbest dünya fiyatlarının hâkim olacağı bellidir.

Tablo: 3

Türkiye'nin Almanya'dan İthalatının Sektörel Bazda Dağılımı (1000 \$)

Sektör	1 9 8 9		1 9 9 0		1 9 9 1*	
	Değer (\$)	Değer (\$)	Değişim 90/89 (%)	Top. için- deki payı (%)	Değer (\$)	Değişim 91/90 (%)
Bitkisel ürün.	13.195	19.825	50.2	0.56	6.559	-67.0
Hayvansal ürün.	16.412	14.413	-12.2	0.46	20.241	40.4
Su ürünleri	32	128	300.0	0.00	40	-68.7
Orman ürünleri	1.396	6.081	335.6	0.17	28.992	376.7
Metalik olmayan						
Taşocaklığı ür.	6.239	6.501	5.1	0.18	4.093	-37.1
Maden cevherleri	82	196	139.0	0.00	68	-65.4
Yakıt maddeleri	3.477	121	-96.6	0.00	401	231.4
Diğer madencilik ürünleri	1.709	23	-98.7	0.00	8	-65.2
Sanayi grubu						
- Tarıma dayalı işlenmiş ürün.	53.913	120.255	123.0	3.43	83.169	-30.9
- İşlenmiş petrol ürünleri	3.837	5.428	41.4	0.15	5.177	-4.7
- Sanayi mamül.	2.103.695	3.323.861	58.0	95.05	2.344.217	-29.5
Toplam	2.203.987	3.496.832	58.6	100.00	2.492.965	-28.8

* Ocak - Ekim 1991 Dönemini kapsamaktadır.

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bilgisayar çıkışlarından araştırmacı tarafından düzenlenmiştir - Şubat 1992.

İhracat Üzerindeki Etkileri

9 Kasım 1989 tarihinde kapıların açılması ile, Doğu bölgesi halkının, şimdiye kadar güdümlü ekonomi içerisinde frenlenen arzu, istek ve talebinde, halen serbest piyasa ekonomisi içerisinde, herhangi bir kısıtlamaya (kontenjan, karne v.b. gibi) tabi olmayıp, serbest olması sonucu, büyük bir artış ve patlama görülmüştür. Bu şekilde psikolojik nedenlerin yanında, Doğu ve Batı Alman Markı arasında yapılan para operasyonu doğu bölgesi halkının satın alma gücünü artırmıştır. Çeşitli gıda ve tekstil gibi tüketim maddelerine yansıyan söz konusu Doğu Alman halkının bu talebi, aynı zamanda araba gibi dayanıklı tüketim maddelerine de yansımıştır. Bu durum, dış satımında bu çeşit, gıda maddeleri ve tekstil ürünleri bulunan Türkiye için son derece müsait ihracat imkanları yaratmış ve yaratmaktadır. Bu bakımından ihracatımızda, geçiş döneminin bazı sarsıntıları hariç olumlu gelişmeler gerçekleşmiş ve gelecekte de gerçekleşebilir.

Birleşmenin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisini ihracat değerleri ile göstermek amacıyla Tablo: düzenlenmiştir.

Türkiye'nin 1989 yılında F.Almanya'ya ihracatı 2.175 milyon Dolar iken, bu değer 1990 yılında 3.063 milyon Dolara yükselmiştir. Birleşmenin etkisi, % 40.8 nisbetinde, ihracatımız üzerinde artış sağlamıştır. 1990'da 1989'a kıyasla, Bitkisel ürünler ihracatında % 40.5 ve su ürünleri ihracatında % 46.8 oranında artış görülmüştür. Gıda sanayi ürünlerinde ise, % 57.1 nisbetinde artış gerçekleşmiştir. Almanya'ya yapılan ihracatın % 54.23'ünü oluşturan tekstil ürünlerindeki artış ise % 27.8 oranındadır. Toplam ihracatın % 10.69'unu oluşturan sanayi mamülleri ihracatındaki artış ise, % 116.7 olup, bu gruba giren kalemler içerisinde en büyük ihracat artışı elektrik ve elektronik cihazlarda görülmüştür. Toplam ihraç maddeleri içerisinde, bazı önemsiz ihraç maddeleri hariç tutulur ise, kıyaslamaya konu olan 1989-90 döneminde % 1.8 ilâ 693.0 oranında artış gerçekleşmiştir. 1991 yılı Ocak-Ekim döneminde 2.712 milyon Dolar ihracat yapılmıştır. Bu değer, 1989 yılı toplam ihracatından 537 milyon Dolar fazladır. İhraç kalemlerimizin en önemlisini, yine bu dönemde de tekstil ürünleri, bitkisel ve gıda maddeleri oluşturmaktadır. Bu dönemde dikkati çeken bir husus da; sanayi mamülleri ihracatının, 1990 yılına nazaran % 2.7 oranında artış göstermesidir.

Birleşmenin ihracatımız üzerinde diğer bir etkisi de; bugüne kadar Doğu Almanya'nın ülkemizden ithalatında şu veya bu nedenle sınırlı ölçüde ithal edilen ve hiç ithal edilmeyen bazı malların da Almanya'nın doğu bölgesi tarafından ithali mümkün olacaktır. Yani bu bölgeye yapılacak mal ihracatımız çeşitlenecektir. Zira bu bölgeye yapılacak ihracatı, şimdiye kadar olduğu gibi kontenjanlar değil, serbest piyasa kuralları düzenleyecektir. Taze meyve ve sebzeler, kuru meyveler, bakliyat, dondurulmuş gıda maddeleri, deri, tekstil, cam eşyalar ve elektronik cihazların ihraç şansı fazladır.

Tablo: 4

Türkiye'nin Almanya'ya İhracatının Madde Grupları Bazında Dağılımı(1000 \$)

Madde Grupları	1 9 8 9		1 9 9 0		1 9 9 1*	
	Değer (\$)	Değer (\$)	Değişim 90/89 (%)	Top. içindeki payı (%)	Değer (\$)	Değişim 91/90 (%)
Hububat	73	97	32.8	-	221	127.3
Baklagiller	1.854	4.041	117.9	-	2.743	-32.2
Y. Tohumlar	1.065	1.887	77.1	-	1.006	-46.7
Sanayi bitk.	97.212	86.148	-11.4	-	43.974	-49.0
Meyveler	173.556	287.528	65.6	-	168.565	-41.4
Sebzeler	26.936	42.564	58.0	-	37.656	-11.6
Tohumlar	124	304	145.1	-	267	-12.2
Diğer bitk.	1.336	1.982	48.3	-	1.522	-23.3
Bitk. ür. top.	302.156	424.551	40.5	13.85	255.954	-39.8
Canlı hayv.	15	85	466.0	-	22	-74.2
Yün-kıl	102	801	693.0	-	958	19.6
Ham deri-post	-	97	-	-	98	1.0
Diğer hayv. ü.	3.567	1.557	43.6	-	1.521	-2.4

Hay. ürün. topl.	3.684	2.540	-31.1	0.08	2.599	2.3
Yenile. su ü.	1.909	2.785	68.5	-	1.755	-41.4
Diğer su ürün.	14	38	171.4	-	12	-68.5
Su ürün. top.	1.923	2.823	46.8	0.09	1.767	-37.5
Orman ürünü.	1.150	2.101	82.6	0.00	1.391	-33.8
Metalik olma.						
taş ocak. ü.	19.496	18.211	-6.7	0.63	17.908	-1.7
Maden cevh.	5.977	6.090	1.8	-	5.623	-7.7
Diğer mad. ü.	7	26	271.4	-	4	-84.7
Madenc. ü. top.	25.480	24.327	-4.6	0.79	23.535	-3.3
Gıda san. ü.	95.806	150.756	57.3	-	145.385	-3.6
G.San.an.ü.	116	9	-87.2	-	11	22.2
Gıda san. top.	95.922	150.765	57.1	4.92	145.396	-3.6
İşlenm. or. ü.	927	1.176	26.2	0.03	391	-66.6
Dokuma elyaf	4.254	3.966	-6.8	0.12	1.601	-59.7
Petrol ürün.	733	380	-48.2	0.01	2.449	234.1
Çimento	2	933	366.5	0.03	-	-
Kim.san.mam.	16.064	23.646	47.1	0.77	24.151	2.1
Lastik-plas.	14.978	11.988	-20.0	0.39	13.036	8.7
Deri-kösele	208.618	346.663	66.1	11.31	240.750	-30.6
Or.ür.mamül.	1.272	2.536	99.3	0.08	2.531	-0.1
Dokumacılık	1.299.303	1.661.631	27.8	54.23	1.585.692	-4.6
Cam-sera-Tuğ.	47.755	75.847	58.8	2.63	74.469	-1.9
Sanayi mamülleri						
Demir - çelik	30.934	59.181	91.3	1.93	52.559	-11.2
Dem.dışı met.	23.787	24.826	4.3	0.81	13.988	-43.7
Madeni eşya	3.650	5.140	40.8	0.16	4.995	-2.9
Makina s. mam.	29.664	43.660	47.1	1.42	34.131	-21.9
Elek. ve elektronik cihaz.	31.935	143.655	349.8	4.68	172.274	19.9
Taşıt araç ve parçaları	10.060	14.765	46.7	0.48	25.248	70.9
Diğer san. m.	21.174	36.479	72.2	1.19	33.546	-8.1
San. top.	151.204	327.706	116.7	10.69	336.741	2.7
Genel toplam	2.175.425	3.063.579	40.8	100.00	2.712.453	-11.5

* Ocak - Ekim 1991 Dönemini kapsamaktadır.

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bilgisayar çıkışlarından araştırmacı tarafından düzenlenmiştir - Şubat 1992

Yukarıda bahsedilen ürünlerin, eskiden Doğu Almanya'da mevcut kontenjanların çok üzerinde dış satım şansına sahip olacakları söylenebilir. Birleşmenin ihracatımız üzerinde potansiyel katkıları aşağıda belirtilmiştir.

* Bu tebliğin hazırlanması aşamasında Berlin'de faaliyet gösteren, çeşitli branşlardaki Türk ithalatçıları, birleşmenin işletmelerine taze bir kan verdiğini, depolarındaki mal stoklarını eritme imkanı bulduklarını belirtmektedirler. Bu gün dahi umsatz (satış tutarı)'nın % 30-40 oranında arttığını söylemektedirler.

* Birleşik Almanya, coğrafi konumu itibariyle, artık hızlı bir gelişim süreci içine giren ve kendini yenilemek isteyen Doğu Avrupa ülkelerine doğru bir kayma yapmıştır. Nitekim Doğu Avrupa insanının ihtiyacını, hasret çektiği malları, kısaca eksikliği bilen bir Doğu Almanya, bu çözümü sağlayacak bir ihracat uzmanı ile evlenmiştir. Almanya'da faaliyet gösteren çok sayıda Türk ithalatçısı, mevcut pastadan pay kapma imkânına kavuşmuşlardır.

* Birleşik Almanya'nın toplam nüfusu 78 milyona ulaşmıştır. Bu nüfusun 52 milyonu aktif nüfusu oluşturmaktadır. Bu değer, aktif nüfusları 35 milyon civarında seyreden Fransa, İtalya ve İngiltere gibi ülkelerin aktif nüfuslarından 16-17 milyon daha fazladır. Birleşik Almanya'nın bu muazzam iş gücünü, verimli bir şekilde istihdam etmesi durumunda, GSYİH açısından büyük boyutta bir mal ve hizmet patlamasına yol açabileceği ileri sürülmektedir.

Ayrıca, Köln'de bulunan Alman Ekonomi Enstitüsü'nün yapmış olduğu bir araştırmaya göre; Doğu Almanya'da halen, F.Almanya'daki düzeyin, ortalama yarısı kadar olan verimlilikte, 10 yıllık bir dönemde, ortalama % 7.2'lik bir artış sağlanırsa, yıllık % 7.5 oranında bir büyüme gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bu durumda D.Almanya, 10 yıl sonunda, F.Almanya'nın bugünkü düzeyine eşit, 10 yıl sonraki muhtemel düzeyinin ise % 83'ü kadar bir yaşam standardı elde edebilecektir.

Bu değerlerde önümüzdeki dönem içerisinde, Türkiye'nin birinci derecede ticari partneri olan Almanya'nın gerek ithalatımız ve gerekse ihracatımız üzerinde olumlu etkileri olacaktır.

* Birleşmenin üzerinden 13 aylık bir süre geçmesine rağmen, yapılan bir araştırmaya göre, Doğu Alman vatandaşlarının ücret ve emekli maaşları ile sosyal yardımların sonucu, 4 kişilik bir ailenin gelirlerinde reel olarak ortalama % 17 oranında bir artışın gerçekleştiği ileri sürülmektedir.

Bu ülkeye tüketim maddeleri ihracatını gerçekleştiren Türkiye'nin, ihracatı üzerinde etkili olabilecek bir olumlu gelişmedir. Zira, günümüzde Doğu Alman tüketicisi cazip ambalajlarda, kaliteli ürünleri talep etmekte ve Doğu Almanya'da üretilen ürünlere ilgi göstermemektedir.

Batı'dan Doğu'ya ürün akışı incelendiğinde, Batı'lı üretici ve tüccarların gerek hammadde ve gerekse işlenmiş ürün taleplerinde artış olacağı görülmektedir. Bu durum da Doğu pazarına tüketime hazır ürün sevkiyatının yanısıra, Batı'nın artan talebinin ülkemiz ihracatı açısından potansiyel yaratabileceği düşünülmektedir.

Birleşmenin getirebileceği dezavantajları da şu şekilde belirtmek olasıdır. İki Almanya'nın birleşmesi sonucu, doğu bölgesinin de AT üyesi olarak topluluğun imkanlarından yararlanacaktır. Bu nedenle bu bölgeye yapılacak ihracatta serbest piyasa kurlarının önemle gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Ayrıca, AT kotaları, miktar kısıtlamaları, referans fiyatları, ek vergiler bu bölgeye yapılacak olan ihracatımızda, Batı Almanya'ya yapılan ihracatımızda olduğu gibi bir hendikap olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu açıklamaların ışığı altında; bir sonuç çıkarılabilecek olursak; Birleşik Almanya, Avrupa'da eski Sovyetler Birliği dikkate alınmaz ise en fazla nüfusu olan, en büyük toprağa sahip (357 000 km²), bu ülke, çok kuvvetli ve sağlam bir ekonomi ile Dünya ve Avrupa ticaretinde büyük alım ve satım gücüne sahip büyük bir süper devlet ve ticari partner olarak, önemli ve hakim bir rol oynayacaktır.

Bu itibarla, eski bir tarihi geçmişini olan Türk-Alman ticari ilişkileri, Almanya'nın birleşmesinin yapacağı olumlu etkiler, önümüzdeki yıllarda da görülecek ve daha da gelişecektir.

Diğer taraftan, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle oluşan bu büyük pazar, potansiyel olduğu kadar, özellikle AT ülkeleri için hedef olma özelliği nedeniyle aynı zamanda girilmesi güç bir pazardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Balıkcıoğlu F., Doğu Bloku Ülkelerindeki Gelişmeler ve Ticaret İmkanları, İGEME - Mayıs 1991

2- Başbakanlık Basın ve Yayın Gn.Md. Türk Haber Gazetesi - Aralık 1991

3- Bozkurt E., Birleşik Almanya'nın Türk-Alman Ticari İlişkilerine Etkileri 15.3.1991 Sayılı Türkiye İktisat Gazetesi.

4- Çarıkçı E., Kur Politikamız ve Ödemeler Dengesi, 12.2.1991 Sayılı Türkiye İktisat Gazetesi.

5- DİE., Aylık Ekonomik Göstergeler, Ağustos-Eylül 1991

6- DİE., Dış Ticaret İstatistikleri 1989

7- DİE., Aylık İstatistik Bültenleri, çeşitli sayılar.

8- DPT., 6.Beş Yıllık Kalkınma Planı

9- Erdem H., Tarım Ürünleri Pazarlaması, Institut Asronomique Mediteranneen Montpellier 1987.

10- Erdem H., Türkiye'den Almanya'ya Gönderilen Taze Meyve ve Sebzelerin Pazarlanması ve Pazarlamada Karşılaşılan Sorunlar, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Karınca Dergisi Sayı 660, Aralık 1991

11- Erdem H., Türk Girişimcileri Doğu Almanya'da, 25.02.1991 Milliyet Gazetesi. Düşünenlerin Düşüncesi Köşesi.

12- HDTM., Almanya İthalat ve İhracat Bilgisayar Çıktıları 1992.

13- İGEME., Raporlar 1991

14- Öztin K., Birleşme Öncesi ve Sonrası Doğu Almanya Gıda Sanayi İGEME - Ankara 1991.

15- Statistisches Bundesamt, Wiesbaden Statistisches Jahrbuch 1990.

16- Şen F., Doğu Almanya'daki Türk Yatırımları, 9.8.1990 Dünya Gazetesi.

17- Thobie J., Turquie-Moyen-Orient Communaute Europeenne Paris 1989

18- TOBB., İktisadi Rapor 1988, 1989, 1990 ve 1991

19- TOBB., Üç Aylık Ekonomik Rapor Nisan-Haziran 1991 ve Temmuz-Eylül 1991

20- TOBB., Türkiye İktisat Gazetesi çeşitli sayıları

21- TÜSİAD., Dış Ticaret Raporu-İthalat ve İhracatta Karşılaşılan Sorunlar, Yayın No: TÜSİAD-T/86.9.91- İstanbul.

22- Zentralverband des Deutschen Getreide -Futter und Düngemittelhandels e.V. 1471 D, Informationdienst Nr. 14/90 vom 10.10.90.

ARAZİ TOPLULAŞTIRMASI AÇISINDAN TARIM EKONOMİSİ

Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ

1- GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin en önemli üretim kolunu, nüfusumuza çalışma sahası ve milli gelir ile ödemeler dengesindeki yeri yönünden halen tarım sektörü teşkil eder. Tarım sektörünün Türkiye'nin gelişme çizgisi dikkate alındığında bir süre daha önemini muhafaza edeceği anlaşılmaktadır.

Tarım ekonomisi ilgilendiği konular, tarımsal girdi temininden, ürünlerin üretim ve işletmesinden, pazarlamasına kadar geniş bir konuyu kapsadığı gibi, üretimin yapıldığı bünyenin uygunluğu üreticinin teşkilatlanması, üretici-devlet-piyasa genel ekonomi ilişkilerini de içine alır. Ancak biz burada konumuzu tarımsal bünye politikasının önemli unsurlarından olan bir konu, arazi toplulaştırması-ile sınırlandırmak istiyoruz. Üretimin verimli, rasyonel ve güvenli yapılabilmesi için tarımsal bünye politikasını tartışmak istiyoruz.

Bilindiği gibi tarım politikasını, üreticilerin yaşantılarını iyileştirmek, tarımsal üretimi kamu yararına uygun şekilde teşvik etmek ve düzenlemek ile, kırsal toplumların refahını yükseltmek ve tüketicileri aşırı fiyat artışlarından korumak amacıyla uygulanan devletin aldığı tedbirler dizisi olarak tanımlamak mümkündür¹.

Bir açıdan tarım politikası arz ve talep arasında bir denge sağlayacak şekilde üretime yön vermeyi amaçlar. Bunu yapabilmek için iç tüketimin karşılanması ve buna bağlı olarak beslenme seviyesinin iyileştirilmesi gerekir. Tüketim politikası olarak da isimlendirilebilecek olan bu politika, genelde toplumun bütün fertlerini ilgilendirmektedir.

Üretim politikası ise, genellikle işletmelerin modernizasyonu, üreticilerin kullandıkları üretim girdileri seviyesinin artırılması ve üretimin plânlanması yoluyla, tüketim ve ihracat politikasına da dönük faaliyetleri de kapsar. Bu sebeple, tarımsal üretim politikasının belirlenmesinde tüketim, ihracat ve fiyat politikalarının da gözönüne alınması gerekir.

Ülkemizde tarım politikası, üretici gelirlerini ve hayat seviyesini yükseltmeyi amaçlamakla birlikte, bunun hangi seviyede olacağını belirtmemektedir. Halbuki bütün gelişmiş ülkelerde, tarım politikasının temel amacı, üretici gelirini ve hayat seviyesini, endüstride çalışan işçininkine eşit kılmak, veya mümkün olduğu kadar ona yakın bir seviyeye çıkarmaktır.

1) A.F.AÇIL, R.DEMİRCİ, *Tarım Ekonomisi Derleri*, Ankara, 1984, S.324.

Tarım politikasının üretici gelirlerini yükseltmeyi amaç edinmesi, milli yönden önemli bir olgudur. Bu amaca ulaşırken, fiyat politikası ve yapısal politika gibi temel amaçlardan yararlanır. Bunları aşağıda kısaca inceleyeceğiz. Tarım politikasının ikinci önemli hedefi ise, tarımsal ürünlerin üretiminde ülkenin mümkün olduğu kadar kendine yeterli olmasıdır. Türkiye tropikal ürünlerin dışında, hemen hemen bütün tarım ürünlerinin tabii olarak yetiştiği bir ülkedir. Bununla birlikte, hayvanî ürünler, bitkisel yağ ve bazı yıllar buğday ve pirinçte üretim açıkları görülmektedir. Ancak bunun yanında bir çok üründe ise fazlası bulunmaktadır.

Tarım politikası ile belirlenen amaçlara ulaşabilmek için değişik yollar vardır. Çok sayıda olabilen tarım politikası araçlarını, konuya bakış açısından ve kolaylık sağlaması yönünden üç grupta toplamak mümkündür¹.

1- Fiyat Politikası

Fiyat politikası, ekonomide serbest fiyat teşekkülünü etkilemek, istikrarı sağlayarak üretici ve tüketicileri korumak amacı ile alınan tedbirlerin tümüdür.

Tarımsal fiyatların istikrarsızlığının başında arzın talebe uydurulmasındaki güçlük geldiğinden, devlet, önce bu konuda bir takım tedbirler alır².

Uygulamada çoğu kez kısa vadeli olan fiyat politikası, bir yandan çiftçilerin gelirini artırmak ve diğer yandan tüketicilere normal fiyatlarla gıda maddeleri sağlamak çabasıdır. Değişik şekillerde uygulanmasına karşılık fiyat politikası, hemen hemen bütün devletlerde tarım politikasının amaçlarına yaklaşabilmek için en önemli araç durumundadır. Şüphesiz uzun vadeli fiyat politikası, ekonomide istikrar sağlamada ve çiftçiler ile tüketicileri korumada daha etkindir.

Evvelce, tarımsal ürün fiyatları kısmında, fiyat politikasına ilişkin devletin aldığı tedbirler, fiyatlara yapılan müdahaleler, fiyat tesbit yöntemleri ele alınabilir, fakat burada konu üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Ancak, fiyat politikası ile fiyatların etkilenmesi temelde iki şekilde olmaktadır³.

- a) Fiyatı oluşturan arz ve talep faktörleri üzerine etki yapmakla,
- b) Doğrudan doğruya fiyatı etkilemekle.

Bilindiği gibi, belirli bir ürünün arzı, o üründen üretilen miktar ile, varsa stok ve ithalatın toplamından, ihracatın çıkarılması ile elde edilir. Bu nedenle, arzı etkileyen bir fiyat politikası genellikle üretimle ilgilidir. Arzdaki artış, yani üretimin fazla olması ve piyasaya sürülmesi, her zaman üretici lehine olmamakta, bazı şartlarda çiftçinin geliri azalabilmektedir. Böyle bir durumda devletler, arzı kısıtlayıcı tedbirler alırlar. Örneğin A.B.D.'de Soil Bank, tarım ürünlerinin üretimini kısıtlamada etkin rol oynamaktadır. Eğer bu ürün, ithal edilen bir ürünse, ithalatı kısmak yoluyla arz miktarı istenilen seviyeye indirilebilir.

Şayet ürün ihraç ürünü ise ve ihracatı kolaylıkla artırılabilirse, sorun kolaylıkla çözümlenebilir. Ancak, ihracatı artırmak kolay değilse arzı azaltmak için çekiliş alanını azaltmak veya stokları artırmak, eğer desteklenen bir mahsulse, desteklemeden vazgeçmek gibi tedbirlere başvurulur⁴.

Devlet, arzı ayarlamının yanısıra, talebi de artırmak yoluyla piyasaya müdahale edebilmektedir⁵.

1) Ali ÖZGÜVEN, *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, Bursa Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bursa, 1977, S.222-224

2) İbrahim AKGÖZ, *Tarımsal Fiyat Politikası*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları 196, Ankara 1973, S.39

3) Oğuz YURDAKUL, *Ziraat Politikası*, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Adana 1977, (Telsir) S.16.

4-5) Eduard Maendle, *Agrarpolitik 1971*, S.99-105

Uygulamada genellikle destekleme alımları şeklinde görülen devletin alıcı olarak piyasaya girmesi, buna bir örnektir. Ayrıca, reklam ve tanıtıcı faaliyetlerle talep yaratma, ürünün işlenerek değişik mamüllere dönüştürülmesi ve resmi müesseselerde (ordu, okul v.b.) ürünün tüketiminin artırılması suretiyle talebi artırma imkânları da vardır.

Doğrudan doğruya fiyatı etkilemek ise, üretimi artırmak ve (veya) çiftçilerin gelirini yükseltmek amacıyla uygulanır. Genel olarak, ihraç ürünlerinde üretimi teşvik için iç tüketime dönük ürünlerde ise, bunları üreten çiftçilerin gelirlerini artırmak için fiyat desteklenmesine başvurulur. Örneğin Türkiye'de buğday, Kuzey Avrupa ülkelerinde süt, halkın temel gıda maddelerindedir ve bu ürünleri üreten çiftçiler daima fiyat yoluyla desteklenirler.

Diğer taraftan, üretimi artırmadan da, çiftçi gelirlerini çoğaltmak mümkündür. Bunun için üretim alanı kısıtlanan veya sabit bırakılan ürünün fiyatı, evvelce açıklandığı üzere King Kanunu gereğince yükselir ve devletçe de yükseltilir.

Uygulamada, fiyat ve fiyatı oluşturan faktörler üzerine etki birlikte yapılır. Örneğin, şekerpancarında üretim alanının sözleşme ile kontrol altına alınması ve ürünün tamamının Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından, devletçe belirlenen destekleme fiyatından satın alınması ile hem arz hem de ürün fiyatına müdahale edilmektedir.

Fiyat politikası ile, üretimin teşviki, üretici gelirlerinin artırılması, gelir dağılımındaki dengesizliğin kısmen giderilmesi üretimde ülkenin kendine yeterliliğinin sağlanması, ihracatın artırılması, aşırı fiyat yükselişlerine karşı tüketicilerin korunması, ürün piyasasını düzenleyerek fiyatların dengelenmesi ve istikrarlı tutulması gibi yararlı sonuçlara ulaşırsa da, fiyat politikası, bazı sakıncalar da doğurmaktadır.

En önemli sakınca, ürettiği ürünün büyük bir bölümünü tüketen küçük işletmelerde görülür. Bu yüzden, destekleme fiyatları, büyük çiftçilerin gelirlerinin küçük çiftçilerden daha çok artmasına ve aradaki gelir farkının çoğalmasına sebep olur. İşletmeler büyüdükçe ürün maliyetleri de düşeceğinden, büyük çiftçilerin bu yönden de avantajlı olduğu söylenebilir.

Fiyatların yüksek düzeyde tesbit edilmesinin enflasyonu hızlandırıcı etkisi de olduğundan, bundan zaten pek fazla yarar olmayan küçük çiftçiler, tükettiği malların yükselen fiyatları yüzünden zarar görürler.

Fiyatların düşük seviyede tutulması ise, üretimin olumsuz yönde etkilenmesine neden olur ve bu yol ise, öncekinden daha sakıncalıdır.

Fiyat politikası, bazı şartlarda makinalaşma gibi, üreticilerin maliyetleri düşürücü çalışmalar yapmalarına sebep olur ki, bu durum, işletmelerdeki gizli işsizlik oranını artırır.

Bu nedenle fiyat tesbit etmede objektif olmak, bilimsel verilerden hareketle tutarlı tahminlerde bulunmak ve kesin olarak politik düşüncelerden sakınmak gerekir.

2- Yapısal Politika

Tarımsal yapı ile ilgili sorunları çözmeyi ve tarımı modernleştirmeyi amaç edinen yapısal politika, önemli bir tarım politikası aracıdır.

Tarım işletmeleri ülkemizde olduğu gibi, gelişen devletlerin çoğunda da, küçük ölçekli ve genellikle bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayacak büyüklükten uzaktır. Bu işletmelerde düzenli bir üretim planı uygulama, rasyonel makinalaşma ve modern tekniğin gerekli kıldığı oluşturan dolaylı hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden, yeter miktarda toprağa sahip olmayan bu işletmelerin bünyevi değişikliklere ihtiyaçları vardır.

Arazi ve mülkiyet şeklinin düzenlenmesi, bu değişikliklerden bir tanesidir. Bu düzenlemelerle, tarım işletmelerinin parçalanarak küçülmeleri önlenmekte veya parçalanmış tarım arazileri birleştirilerek işletme büyüklükleri artırılmaktadır¹.

1) Eduard Maendle, *Agrapolitik*, 1971, S.96-98.

İşletme büyüklüklerinin tanzim edilmesi, yani bir düzene sokulması, az gelişmiş ülkelerde büyük bir sorundur. Toplam nüfusun büyük bir bölümünü tarım sektörünün oluşturduğu devletlerde, en uygun işletme büyüklüklerine ulaşabilmek için, tarımdan diğer sektörlere bir nüfus aktarması yapmak gerekir. Oysa, bu aktarma yeni iş alanlarının açılmasını zorunlu kılacaktır. İşsizlikle karşı karşıya bulunan bu ülkelerde yeni iş sahaları açmanın güçlüğü ortada olduğuna ve Türkiye'de de çoğalan nüfusa rağmen tarım arazisinde ise, özellikle 1960'dan sonra bir artış olmadığına göre işletme büyüklüklerini optimal bir seviyeye getirmek son derece zordur ve belirli bir zaman geçmeden ve Türkiye sanayileşmeden, âdeta imkânsızdır.

Ancak, köklü bir tarım reformunu gerektiren bu sorunun çözümü için, büyük tarım işletmelerinden, yararlı yönlerini bozmayacak şekilde, belirli ölçüden daha geniş olanlardan devletçe satın almak araziler ile, işlenmeyen hazine arazilerinin, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılması, nadas alanlarının azaltılması, sulanan alanların çoğaltılması, arazi toplulaştırılması ve birim alandan sağlanan verimlerin artırılması gibi tedbirlere başvurmak gerekir.

Tarım reformu konusu çeşitli ülkelerde yıllardır tartışılmakta, bir kısmında uygulanmakta ve başarılı olmakta iken, diğer bazı memleketlerde ise başarısız kalmaktadır.

Tarım reformunun başarısız olmasının sebepleri arasında, henüz arazilerin çoğunda kadastronun tamamlanamayışı, büyük bir mali yük getirmesi, ayrıntılı ve uzun yıllar çalışma yapmayı gerektirmesi, kırsal alanda yaşayan nüfus oranının fazlalığı, toprak dağıtımı ile birlikte ürünün işlenip pazarlanması, girdi ve kredi sağlama gibi konularda çalışan kooperatiflerin kurulmamış olması, miras hukukunun işletmeleri tekrar parçalaması gibi faktörler sayılabilir.

Bu nedenle, tarım reformuna başlamadan önce, kamulaştırılacak arazi miktarı ve neveleri tesbit edilmeli, dağıtılabilecek arazi miktarı da dikkate alınarak, yeter gelirlili işletme büyüklükleri bölgelere göre tesbit olunmalı ve bunların parçalanması önlenmeli, özellikle reformla oluşturulan işletmeler için bütünlük ilkesi kabul edilmelidir. Örneğin, Norveç'de tarım işletmelerinin miras nedeniyle parçalanmalarının önüne geçilmiş ve işletmenin en büyük oğula, istemezse ikinci oğula devredilmesi sağlanmıştır. Bu takdirde, diğer çocukların hisseleri, en büyük oğul tarafından, bankadan uzun vadeli kredi alınarak ödenmektedir. İşletme sahibi isterse, sağlığında da emekli olabilmekte ve işletmeyi oğluna devredebilmektedir. Norveç, işletmelerin bütünlüğü ilkesi yanında, arazilerin toplulaştırılması konusunda da önemli adımlar atmış bir devlettir. Memleketimizde, işletmeler küçük olduğu kadar, işletmelerdeki arazi de çok parçalıdır. Toplulaştırma isteğe konu olduğundan ve bir köydeki üreticilerin çoğunluğu tarafından kabul edilmedikçe uygulanmadığından, verimi düşürücü nitelikteki parçalanmalar, hem toplulaştırma yapılmayışından, hem de miras hukuku nedeniyle hızla çoğalmaktadır. Halbuki Norveç'de bir tek çiftçi bile isterse, o yörede toplulaştırma zorunlu olmaktadır.

Tarım reformu ve (veya) toplulaştırma ile birlikte gerçekleştirilebileceği gibi, ayrı bir uygulama olarak da ele alınabilecek olan tarımsal yerleşim politikası, kırsal yörelere, pahalı alt yapı hizmetleri ile, tarımsal, sosyal ve kültürel hizmetleri en verimli olarak götüreceği şekilde formüle edilmeli ve yürütülmelidir. Bu konuda, belirli bir büyüklükten aşağı ve ulaşım açısından elverişsiz bölgelerdeki küçük köylerin birleştirilmesi, yararlı olarak düşünülebilir.

Bilindiği gibi, toplulaştırma ile arazilerin kullanma alanında artış sağlanmakta, işletme merkezi ile parseller arasındaki uzaklık azalmakta, iş produktivitesi artmaktadır. Ayrıca, toprağın ıslâhı, arazinin çitle çevrilmesi ve işlenmesindeki kolaylık gibi faydaları da vardır.

Tarımda yapısal politika araçlarından bir tanesi de, tarımsal kredi politikasındaki uygulamalardır. Tarımda giderek daha çok sermayeye ihtiyaç duyulması, buna karşılık az gelişmiş ülkelerde sermaye teminindeki güçlükler nedeniyle kredi politikası, gün geçtik-

çe daha fazla önem kazanmaktadır.

Tarımsal krediler, çiftçilerin mali güçlerini artırmak, yani gerekli döner sermaye temini ile işletmelerin daha rasyonel ve rantabl çalışmalarını sağlamak, kırsal kesimde verimliliği çoğaltarak gelir artışlarını gerçekleştirmek gibi amaçlarla verilirler.

Az gelişmiş ve gelişen devletlerde krediler, üretim dönemi sonunda, çiftçinin gelirinde ve sermayesinde genellikle bir artış sağlayamamaktadır. Bunun en önemli nedenleri, kredinin verilmiş ve kullanılmış şeklindeki aksaklıklar ile, eğitim seviyesi ve kontrol sisteminin yetersizlikleridir.

Türkiye'de T.C.Ziraat Bankası dışında, Sümerbank, Şekerbank, Tütüncüler ve Bağcılar Bankası, Pamukbank, Egebank gibi üreticilere kredi veren özel kredi kuruluşları varsa da, bu kuruluşlar, tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlıklar yüzünden, tarım sektörüne yeter miktarda kredi vermemekte veya kredi vermekten çekinmektedirler. Tarım Kredisi konusunda en fazla iş hacmine sahip olan Ziraat Bankası ise, ülkenin çok değişik ve büyük olan tarım alanındaki kredi ihtiyaçlarını gereği gibi karşılama imkânından yoksundur. Tarımsal kooperatifçilik konusunda önemli bir yere sahip olan Tarım Kredi Kooperatifleri de istenilen şekilde gelişmemiştir.

Teşkilatlanmış finansman kuruluşları, çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını beklenen ölçüde karşılayamadığından, çiftçiler de genellikle kredi ihtiyaçlarını teşkilatlanmamış kredi piyasasından sağlarlar. Çiftçilerin, tefeci, faizci veya komisyoncu tüccar olarak anılan bu piyasadan ne ölçüde kredi aldığı konusunda millî seviyede bir araştırma yapılmamış olmakla birlikte, tarımsal kredilerden önemli bir bölümünün özel kaynaklardan sağlandığına dair bazı tespitler vardır.

Yapısal politika vasıtalarından bir diğeri de tarımsal girdi politikasıdır. Bilindiği gibi işletmelerde rasyonellik ancak optimal seviyede girdi kullanmakla gerçekleştirilir ve sonuçta prodüktivite artar. Girdi kullanma düzeyindeki artışlar, genellikle entansite artışları olarak göze çarparlar. Birim alanda daha çok emek ve sermaye kullanmak suretiyle verimi artırmak mümkündür. Tarımsal girdiler denilince akla önce vasıflı tohumluk, ilaç, gübre, yem, sulama ve makina gelir. Bu girdilerden daha çok kullanmakla, özellikle optimal girdi kullanma seviyesine henüz gelmemiş olan az gelişmiş ülkelerde, verimi önemli ölçüde artırmak ve nadas alanlarını daha da azaltmak mümkündür.

Tarımsal girdileri imâl, temin ve tedarik için bir takım yatırımlara girmek zorunludur. Bu tip yatırımlar gelişmiş ülkelerde genellikle çiftçilerin kurduğu kooperatifler kanalıyla yürütülmekte ise de, ülkemiz şartlarında alet-makina ve traktör fabrikaları gibi çiftçinin finanse edemeyeceği yatırımlar, devletin yardımı ve öncülüğünde gerçekleştirilebilir ve örneği de vardır. Ucuz akaryakıt, elektrik temini de devletin girdi politikası konusuna girer.

Tarımsal girdilerden makina, ilaç, gübre üreten ve özellikle de tarımsal ürünleri işleyerek değerlendiren ve yeni ürünler meydana getiren fabrikalar, gelişmiş ülkelerde kooperatifler tarafından da kurulmakta ve çiftçiye etkin ve düşük maliyetli hizmetler götürülmektedir. Bu tip endüstriye tarımsal sanayi denilmekte ve tarımın kalkınmasında önemli roller oynamaktadır.

Tarımsal girdi konusunda en çok uygulanan politika, girdi fiyatlarının mümkün olduğu kadar düşük tutulmasıdır. Küçük çiftçilere ucuz girdi verildiği de, gelişmiş ülkelerde sık görülen bir uygulamadır. Hatta girdi kullanımını özendirmek için sübvansiyonlarda ve hibe şeklinde yardımlarda bulunulur. Türkiye'de de özellikle gübre ve tohumlukta, sübvansiyon uygulanmaktadır. Girdi temininde kredi ile satış da, iyi sonuçlar vermektedir.

Tarımsal ürünlerin üretim, ihracat, ithalat ve pazarlama politikaları tesbit edilirken, genellikle amaçlar dikkate alınır. Tarım politikasının amaçları bahsinde, bu konuya geniş yer verilmiştir. Uygulamada ise, advalorem, kota sistemi, lisans zorunluluğu, teşvik

tedbirleri, vergi indirimleri gibi araçlara başvurularak, dahili üretimin korunması, ihracatın özendirilmesi, ithalatın kısılmasına çalışılır. Şüphesiz bu politik amaçların kullanılma ölçüsü, ulaşılmak istenilen hedeflere bağlıdır. Örneğin, ithalat kotalara tabi tutulduğu gibi, amaç tüketimin ülke içinden karşılanması ise, ithalat tamamen de yasaklanabilir. Hatta, ülkedeki bir kısım ürünlerin üretimi tüketime yetecek miktarda değilse, ihracat da kısılanabilir. Türkiye'de bu tip uygulamalara, canlı hayvan, küspe gibi ürünlerin ihracatında sık sık rastlanmaktadır. Üretim de sözleşmelerle veya kontenjanlarla kısıtlanarak, tüketime göre düzenlenebilir.

Tarımsal eğitim, araştırma ve yayım da tarımsal kalkınmanın ve bunu sağlamak için takip edilecek tarım politikasının en önemli vasıtalarından biridir.

Her ne kadar ekonomik kalkınma konusunda araştırma yapan bilim adamları, uzun süre, sermayenin kalkınmada en önemli bir faktör olduğunu savunmuşlarsa da, son senelerde yapılan bir kısım çalışmalarda, kalkınmada sermaye ile birlikte vasıflı işgücünün de büyük bir rol oynadığını açıklamışlardır. Nitekim bir çok iktisatçı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kısa denebilecek bir zaman içinde, B.Almanya ve Japonya'nın yeniden kalkınarak, bugünkü ekonomik güçlerine kavuşmalarını, memleketlerinde bulunan vasıflı, bilgili insan kaynağına bağlamaktadırlar.

Özellikle tarımsal kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, bu sektörle ilişkisi olan ve bu sahada çalışan, eğitimci, araştırmacı, ziraat mühendisi ve teknisyeni ile bankacı ve bilhassa çiftçinin bilgi ve hünerlerinin artması, gelişmesi ve tarımsal üretimde kullanılan yeni teknolojiyi takip edebilecek ve uygulayacak bir seviyeye gelmesi gerekmektedir. İşte bu nedenlerle, tarımsal kalkınmada ve bunun için tesbit edilecek tarımsal politikada, eğitimin büyük önemivardır¹.

Zaten Mosher, tarımsal kalkınma ilkelerinin, diğer bir deyişle, tarımsal politikanın doğru tesbit edilerek uygulanabilmesi için gerekli tedbirleri iki grupta toplamakta, bunlardan birincisine zorunlu ilkeler, ikinci gruptakilere ise, hızlandırıcı ilkeler ismini vermektedir.

Mosher'e göre zorunlu olan ilkeler şunlardır:²

- a) Tarımsal ürünlerin satışı için pazar bulunması,
- b) Yeni teknolojinin tarıma uygulanması,
- c) Lüzumlu üretim girdilerinin kolayca sağlanması,
- d) Üretimi teşvik edici fiyatların tesbiti,
- e) Taşıma imkânları temini,

Tarımsal kalkınmayı hızlandırıcı ilkeler de şöyle sıralanabilir:

- a) Tarımsal eğitim
- b) Üretim için gerekli kredi
- c) Çiftçilerin teşkilatlanmaları
- d) Tarım arazilerinin islahı
- e) Tarımsal kalkınma için gerekli millî üretim plânlaması.

Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı gibi, tarımsal kalkınmada eğitim, kalkınmayı hızlandırıcı bir özellik taşımaktadır. Yani eğitimsiz tarımsal kalkınma istense bile, bu âdetta yerinde sayan veya herkes tarafından geçilecek kadar çok yavaş yürüyen bir insanın haline benzer. Böyle memleketler ilerleyen ve kalkınan ülkelerin her zaman arkasında kal-

1) Onur ERKAN, *Tarımsal Kalkınmada Eğitimin Rolü (Doğentlik Deneme Dersi)*, Ankara, 30 Kasım 1978, S.1-7.

2) A.T.Mosher, *Getting Agriculture Moving*. New York 1966, S.61-121

maya mahkûmdur.

Şimdiye kadar öneminden, rolünden bahsettiğimiz eğitimin geniş anlamı ise şöyledir: Eğitim, insanların düşünce, kişilik, beden ve ruh güçlerinin geliştirilmesidir. Çağdaş manada eğitim, eski değer yargılarının iletimi ile birlikte, onların gelişmesi ve olumlu yönde değişmesini de kapsamaktadır¹.

Bu incelemelerden açıkca anlaşılıyor ki, bir memlekette tarımsal kalkınma planları çok iyi bir şekilde hazırlanmış olsalar bile, şayet bunları uygulayacak ve sonuçlarını doğru analiz ederek, buna göre, gerekler tedbirleri alabilecek özelliğe sahip personel bulunmuyorsa, plânların uygulanmasında ve ülke ekonomisine istenilen seviyede faydalı olmasında, başarısızlığa uğranılır.

Tarımsal eğitim, orta ve yüksek seviyede olabildiği gibi, okul dışı eğitim şeklinde, çiftçiye pratik bilgiler kazandıran kurslar, gösteriler v.b. şeklinde de olabilmektedir.

Çiftçiye eğitim yaptırılırken özellikle şu hususlara çok dikkat etmelidir:²

- a) Eğitimde çiftçilerin ihtiyacı ve ilgisi olan konular işlenmelidir.
- b) Kurslar çiftçilerin işlerinin az olduğu zamanlarda, yani kış aylarında yapılmalıdır.
- c) Öğretilecek konular, çiftçi için yeni ve hemen uygulanabilecek özellikte olmalıdır.
- d) Çiftçiye öğretilen her yenilik, teknik yönden geçerli ve ekonomik bakımdan ise kârlı olmalıdır ve bilhassa kâr durumu, muşahhas örneklerle çiftçilere açıklanmalıdır.
- e) Öğretilen her türlü bilgilerin çiftçilerce uygulanmasında, tarım teşkilatı yardımcı ve manevi yönden destekleyici olmalıdır.

Bu sayılan hususlardan anlaşıldığına göre, genellikle çiftçiye öğretilen bilgiler, uygulamada geçerli olmalıdır.

Bununla birlikte saf teorik metodla ilgili araştırmalar da, uygulamalı araştırmalar için esas olup, bir çerçeve meydana getirirler. Bu nedenle, teorik bir temeli ve belirli bir yöntemi olmayan çalışmaların, uygulamada başarılı olmayacağı, daha doğru bir deyişle boşlukta kalacağı açıktır. Yeni buluşlar elde edebilmek için de bu tip araştırmalara ihtiyaç vardır. Devletler tarım politikasını tesbit ederken, bu olguyu daima dikkate almalı ve yeniliklerin ancak bu yolla ortaya çıktığı kabul edilmelidir. Teorik olarak görülen araştırmaların 10'undan belki sadece 1'i uygulamada etkin olabilir. Ancak, şu unutulmamalıdır ki, bu bir araştırmanın ülke ekonomisine sağladığı kazanç, 10 araştırmanın maliyetinin yüzlerce hatta binlerce katı olabilir. Örneğin, melez mısırın bulunuşu ile ABD her yıl milyonlarca dolarlık kazanç sağlamaktadır. Halbuki melez mısırın bulunması için yapılan ıslâh çalışmalarının toplam maliyeti, elde edilen kazancın yanında çok küçük bir oran teşkil eder.

Şüphesiz araştırmalarla bulunan sonuçların uygulamaya aktarılması da son derece önemli bir hizmettir. Devletler her yıl çiftçiye yayım hizmeti götüren teknik teşkilatları için önemli masraflara katlanırlar. Her ne kadar bu teşkilatların millî ekonomiye katkıları, gözle görülme de, maliyetlerinin çok üzerindedir. Örneğin, son yıllarda gübre, ilaç, alet, makina gibi tarım girdilerinin kullanımı, teknik tarım kuruluşları ile zirai mücadele teşkilatları gibi kamu teşkilatının olumlu hizmetleri sonucu hızla artmıştır. Halbuki, çiftçilerimizin çoğu, 1970'lere kadar, yabancı ot ilacı ve gübre kullanmaksızın bir ziraat yapmaktaydılar.

Özet olarak ifade etmek gerekirse, tarımsal araştırma, eğitim ve yayım hizmetleri, tarım politikasının önemli araçlarından olup, tarımın yapısal sorunlarını çözmede ve tarı-

1) Onur ERKAN, *Agrarpolitik*, S.7.

2) Onur ERKAN, *Agrarpolitik*, S.110.

mı geliştirmede son derece olumlu ve etkin rollere sahiptirler.

3- Sosyal Politika

Sosyal politika ile, çiftçilerin vergilerini indirmek veya hafifletmek, gerekirse yeni vergiler koymak, yahut mevcut vergilerdeki aksaklıkları gidererek, vergi dağılımında sosyal adaleti sağlamak, çiftçilerin ve tarım işçilerinin sorunlarına eğilerek, onlara sosyal güvenlik açısından gerekli olan bazı haklar vermek gibi tedbirler anlaşılır¹.

Çiftçi açısından önemli olan bir teminat şekli de tarımsal sigorta olup, çiftçinin ürünü, hayvanı, çiftlik binası, evi, makina ve ekipmanı sigorta ettirilmedikçe, tabii afetlerden ve diğer nedenlerden meydana gelebilecek zarar tehlikesi, her zaman çiftçi için söz konusudur. Bu bakımdan çiftçinin mallarının sigorta ettirilmesi ve korunması gerekir. Evvelce açıklandığı gibi memleketimizde bitkisel ve hayvansal üretim, henüz beklenen bir seviyede sigorta edilmemektedir. Ayrıca Çiftçi Mallarını koruma Kanunu bugün yürürlükte ise de, çok eski bir kanun olması ve bugünün ihtiyaçlarına cevap vermemesi, bu konuda yeni bir kanuna ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Köylerimizde, tarla ziraatına, özellikle yeni tesis edilen meyvalıklara ve bağlara, genellikle hayvanların ve bazen de, düşmanlık sebebiyle kötü ruhlu insanların zarar vermesi, bu üretim kolunun gelişmesine büyük ölçüde mani olmaktadır.

Sosyal politika ile, köy yaşantısını etkileyen ve çiftçilere, şehirlerdeki hayattan örnekler getiren, kültürel, sportif ve diğer sosyal alanlarda gerekli olan bir takım hizmetler de götürülebilir. Özellikle sağlık hizmetleri, sosyal politikanın en önemli araçlarındandır. Tarım politikası ile, ekonomik ve teknik hizmetlerin yanısıra, çiftçiyi moral yönden etkileyecek olan sosyal hizmetlerin götürülmesi de anlaşılmaktadır. Bu nedenle, sosyal politika, tarım politikasının önemli bir kısmıdır. Sosyal politikayı ihmal eden veya ona gereken önemi vermeyen devletlerin, fiyat politikası ile yapısal politikaları ne kadar mükemmel olursa olsun, köylerde modernleşmeyi, kalkınmayı gerçekleştirme ihtimalleri çok zayıftır.

Bu açıdan, tarım politikasının gelir, üretim, üretkenlik, istihdam, gibi önemli amaçlarına ulaşabilmesinde, sosyal politikanın, fiyat politikası ve yapısal politika kadar büyük rolü vardır. Çünkü çiftçilerin tarım tekniğini iyileştirmek ve gelir düzeyini yükseltebilmek için, her şeyden önce, onların sosyal yaşantıları için lüzumlu ve yararlı olan bir takım gelişmelerin sağlanması da gerekir.

Çiftçi sosyal hayatındaki olumlu değişimlere paralel olarak, ona getirilen yenilikleri benimser ve uygular.

Sosyal politika ile köye kültürel faaliyetler ve PTT, banka, tiyatro gibi şehirde bulunan bir takım imkânlar getirildiğinde, çiftçilerin kısmen şehire göçü de önlenmiş olur. Sırf ekonomik bir ihtiyaçtan kaynaklanmayan ve bunun yanında şehir yaşayışına olan istekten doğan, kırsal göçün önlenmesi için, sosyal politikaya ağırlık verilmelidir.

Sonuç olarak, tarım politikasının önceden tesbit edilmiş bulunan amaçlarına ulaşmada, fiyat politikası, yapısal politika ve sosyal politikadan dengeli bir biçimde yararlanılmalı ve bu politikaların karşılıklı etkileri de dikkate alınmalıdır. Ancak, bu şekilde tarım politikasının araçlarından en iyi biçimde faydalanılır ve kaynak israfı önlenmiş olur.

II. Tarımsal Yapı

Tarımsal üretim, bitkisel ve hayvansal üretimin organik bir bütün olarak gerçekleştirildiği tarım işletmeleri denilen iktisadi ünitelerde yapılmaktadır. Türkiye'de tarım işletmeleri, teknik açıdan bugüne kadar önemli ölçüde gelişmeler kaydetmişlerse de, tarımları ülkelerin tarım işletmelerinin gösterdikleri gelişmelere henüz sahip olduklarını söylemek güçtür. Türkiye'de tarımsal üretim tabiat şartlarına bağımlılıktan kurtulamamıştır.

1) Eduard Maendle, *Agrarpolitik*. S.111-112.

Tarımsal gelir, yıldan yıla ve iklim şartlarına bağlı olarak önemli dalgalanmalar göstermektedir. Son yıllarda teknik tarım metodlarının uygulamaya sokulması ile birlikte işlâh edilmiş tohumluk, gübre, su, ziraî mücadele ilacı ve tarımsal mekanizasyonun girdilerinin kullanımının artırılması, birim alandan alınan verimin artmasına sebep olmaktadır. Ancak arzu edilen seviyeye henüz ulaşılmamıştır. Çağımızda tarımsal işletmecilik uygulamalarında, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi, temel sorunların çözümlenmesinde yeterli olmamaktadır. Tarımda çalışanların refahını artırmak, tarımda verimlilik ve rasyonellik ilkelerine uygun çalışma yapabilmek için teknik girdilerin yeterli seviyede kullanılması yanında, bünyesel bozukluklarında düzeltilmesi ön plâna çıkar. Türk tarımında bünye bozukluğunu ortadan kaldıracak, üreticinin gelir ve refah seviyesini artıracak, ekonomide hammadde üretimini güven altına alarak kalkınmada darboğazları bertaraf edecek, istikrarlı bir tarım politikasının takip edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır¹. Ülkemizde tarımda yönlendirme ve destekleme genellikle "fiyat desteği" şeklinde benimsenmiş, sektör yapısının değiştirebilecek nitelikteki fiyat dışı tedbirler hem gereken ağırlığı kazanamamış hem de yeterince benimsenmemiştir. Henüz temel meseleleri çözümlenememiş olan ülkemizde tarımı fiyat aracılığı ile yönlendirmeye çalışmak ve bu yolla yapının değişeceğini ummak fazla iyimserlik olur. Bu bakımdan fiyat desteğinin ancak zorunlu hallerde kullanılması, ağırlığın fiyat dışı araçlar üzerinde yoğunlaşması gerekecektir. Bazı şartlarda da fiyat ve fiyat dışı araçlar bir arada ve uyum halinde kullanılmak lazımdır.

Türkiye tarım işletmelerinin bugünkü yapısı, tarihi bir gelişim çizgisi içerisinde değerlendirilebilir. Çünkü mevcut yapı, asırlardan beri uygulanan sosyal-ekonomik ve siyasî uygulamaların bir birikimidir.

Tarımın bünyesi tarım sayımları ve cari istatistiklerden istifade edilerek gösterilebilir, biz burada önce konuya tarım arazileri açısından eğileceğiz. Tarım işletmelerinin büyüklüğü, işletmelerin büyüklük bakımından arazi parçalanma durumu, parçalanmanın etkileri, arazi toplulaştırması, tarımsal yapı düzenlenmeleri konusuna kısaca değineceğiz.

Tarım İşletmelerinin, İşletme Büyüklüğüne Göre Dağılımı,

Türkiye tarım işletmelerinin bünyesi konusunda temel veri kaynağı tarım sayımlarıdır. Türkiye'de şimdiye kadar 1927, 1950, 1963, 1970, 1980 ve 1991 yıllarında olmak üzere altı tarım sayımı gerçekleştirilmiştir ve bu tarım sayımlarında kapsam ve tanımlamalar yönünden farklılıklar bulunmaktadır. 1950 sayımında eksik kalan bazı bilgiler 1952'de ilâve bir anket çalışması ile tamamlanmaya çalışılmıştır. 1927 tarım sayımında toplam tarım işletmesi adedi 1.751 239 olarak tespit edilmiş iken, bu sayı 1970 tarım sayımında 3 282 986'ya, 1980 tarım sayımında 3 650 860'a (toprak işlemeyen aileler hariç) ve nihayet 1991 tarım sayımında ise bu rakam (5000'den az ilçe merkezlerinde tarımsal faaliyette bulunan hane halklarının sayısı) 4 066 243 olarak tespit edilmiştir². Son sayımda işletme büyüklükleri ile bilgiler yayınlanmadığından 1980 sayım sonuçları değerlendirmeye esas alınacaktır.

Türkiye tarım işletmelerinin 1952'de %98,48'ini, 1970'de ise %99,51'ini, 1980'de %99,81'ini 500 dekarından az araziye sahip işletmeler teşkil etmektedir. Küçük tarım işletmelerinin ülkemizde bu kadar geniş ölçüde yayılmasının muhtelif sebepleri olup, başta gelenlerden birisi de veraset kaidelerimizdir.

Türkiye'de miras hukuku, bazı memleketlerde, Örneğin, Fransa, İspanya, Avusturya, Almanya ve Peru'da olduğu gibi, ziraat işletmelerinin tek varise intikalini veya İsviçre'de görüldüğü üzere işletmenin kabul edilen belirli bir büyüklükten daha aşağı küçülmemesi sistemini³ mutlak bir şekilde kabul etmeyerek, bu hususta daha başka bir takım

1) Rasih DEMİRCİ, *Tarımın Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi* 2. Türkiye İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, İzmir, S.859-860

2) DİE, *1991 Genel Tarım Sayımı Muhtarluk Anketi Geçici Sonuçları*, 24.12.1991.

3) Pedro Moral Lapez et Erich H Jacoby: *Le Remembrement Rural, Principes De Legislation*, Rome 1962.S.116-120.

şartlar koymuştur. Nitekim Türk Medeni Kanunu, zirai malların miras yolu ile intikalinde bir takım haller tanıdığı olup, bu sahada aynen şu hükümleri kapsamaktadır:

MADDE 597- Terekede iktisadi bir vahdet halinde işletilmekte olan zirai mallar bulunursa, bunların kâffesi, mirasçılardan işletmeye muhtedir olduğu anlaşılan talibine tahsis edilir. Mirasçı bu ziraat işine yarıyan malzemenin, âletlerin ve hayvanların dahi kendisine tahsis edilmesini isteyebilir. Tahsis edilen malların mecmuu için tek bir kıymet takdir edilir.

MADDE 598- Mirasçılardan birinin tahsise itirazı veya taliplerin birden fazla olması halinde hâkim, mahalli âdetleri ve âdet yoksa mirasçıların mal ve şanını nazarı dikkate alarak tahsis hakkında karar verir veya bay'i yahut taksimini emreder. İşletme hususunu bizzat üzerine almak isteyen mirasçı, bütün malların tercihan kendisine tahsis olunmasını talep edebilir.

Müteveffanın oğullarından hiç biri, işletme hususunu bizzat üzerine almak istemezse kızları veya bunların kocaları, işletmeye muktedir olmak şartıyla, malların kendilerine tahsisini isteyebilirler.

Bu maddelere nazaran, memleketimiz miras hukukunda, tarımsal malların (ziraat işletmelerindeki çiftlik ve müstecir sermayesi) varislere intikallerinde, özel hükümlerin göz önünde tutulmuş olduğu ve kanun vazının, bir takım şartları ileri sürerek, iktisadi bir bütünlük teşkil eden tarımsal taşınmaz malların veya işletmelerin parçalanmaması amacını güttüğü görülmektedir.

Hal böyle olmasına rağmen, yurdumuzda, uygulamada genellikle rastlanan şekil, murisin evlâtları tarafından, arazinin bir ele geçmesine rıza göstermeyerek taksimini istemeleri ve bu zaman da aynı kanunun 439'uncu maddesinin "çocuklar musavat üzerine mirasçılardır" hükmüne uyularak, ziraat işletmesinin, evlâtlar arasında eşit bir tarzda parçalanmasıdır. Buna sebep ise, çiftçi ailelerde çocuk adedinin çok olması ve bunların da, genellikle tarım sahasında çalışmalarıdır. Ve ayrıca, çiftçi olan baba veya analar öldükleri zaman, ekseriyetle çocuklarına, araziden başka, üretimde bulunmalarına yeterli bir sermaye kalmamaktadır. Eğitim durumları geri ve ziraattan başka sanatları olmayan bu insanlar, az da olsa, kendine ait bir kısım arazi üzerinde çalışmayı, başkası yanında çalışmağa veya ziraatten başka üretim kolunda kazanmağa tercih etmektedirler. Bu düşünce ile onlar, genellikle işletmenin bir ele geçmesine razı olmayarak, aralarında taksimini talep etmektedirler¹.

Bu meyanda evlatların, kendilerine kalan tarım işletmesinin taksim edilmesini istemelerinin diğer ve önemli bir nedeni de, türlü hatıralarını saklayan baba ocaklarına ve köylerine olan candan bağlılıklarıdır.

Bununla beraber çok nadir olarak memleketimizde, ziraat işletmelerinin parçalanmadan, işletmeye yetenekli bir varise intikal ettiğine de rastlanır. Bu gibi haller, daha ziyade hepsi köyde oturmayan varisler arasında görülür. kendilerine başka meslekler seçmiş olan varisler köyde oturan kardeşlerinin lehine hareketle, aralarında anlaşır ve işletmenin bir ele geçmesine rıza gösterirler. Fakat bilindiği gibi böyle davranışlar memleketimizde henüz azdır.

Medeni Kanun kabul edilmeden önce, Mecelle'nin uygulandığı zamanlarda, bizde arazi taksiminde, şimdiki gibi, evlâtlar arasında tam bir eşitlik yoktu ve erkek iki, kadın ise bir hakka sahip idi. Fakat 1858(1274) yılında çıkan Arazi Kanunnamesinde, sonradan yapılan değişikliklerle mirasta, kız evlatlarında, erkek evlâtlarınkine eşit hakka sahip oldukları görülür².

Her ne kadar Medeni Kanunda, erkek ve kız evlât arasında arazinin taksimi halinde

1) A.Fethi AÇIL, *Ziraat İşletmelerimiz ve Özellikleri*, Ziraat Fakültesi Yayınları 138, Ankara 1958, S.14.

2) Suat AKSOY, *Tarım Hukuku*, Ankara 1970, S.75.

bir eşitlik varsa da, işletmenin parçalanmadan tek varise intikalinde, erkek çocuklarla kız çocuklar, 598'inci maddede görüldüğü üzere, eşit tutulmamaktadırlar. Erkek çocuklardan hiç biri işletmeyi bizzat işletmek istemezse, ancak o zaman kız evlât veya kocaları işletmenin kendilerine, yetenekli olmak şartıyla, verilmesini isteyebilmektedirler.

Bütün ülkelerde işletilen toprak ve bu toprağın mülkiyet açısından dağılımı, tarım kesiminde dengeli bir üretim düzeninin kurulması, ülke topraklarının daha rasyonel bir şekilde işletilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Meseleyi Türk tarımı bakımından incelediğimizde nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan çiftçinin temel üretim aracı olan toprağın işletmeler arasında dağılımının dengesiz olduğu ve bu durumun da tarım kesiminde elde edilen gelirin adaletsiz olarak bölüşümüne yol açtığı görülmektedir. Tarım işletmelerinin büyüklük ve çalışma şeklini etkileyen faktörlerin etkisi ile Türkiye'de küçük işletmelerin hakimiyetini sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim 1952-1980 yılları arasında yapılan tarım sayımları sonuçları Türkiye tarım işletmeleri içerisinde küçük tarım işletmelerinin yüksek bir paya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. (Cetvel:1)

1952 yılında yapılan tarım sayımı anket sonuçlarına göre, Türk tarım İşletmelerinin %62,1'ini 50 dekardan küçük işletmeler teşkil etmektedir. Buna karşılık 500 dekardan büyük işletmelerin sayısı ise toplam işletmelerin ancak, %1,5'u kadardır. 50 dekardan küçük tarım işletmeleri sayı bakımından çok yüksek oranda bulunmasına rağmen, bu işletmelerin işledikleri alan toplam sahanın ancak %18,6'sını teşkil etmektedir. 500 dekardan büyük işletmeler ise aynı yılda toplam alanın yaklaşık dörtte birini (%24,8) işle-
mektedirler.

Muhtelif Tarım Sayımı sonuçlarına göre işletmelerin oran olarak değerlerinde önemli değişimler olduğu söylenemez. Ancak Türk tarım işletmelerinin 0-50 dekar büyük grubunda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu gelişme tabii üst gruplardaki işletmelerin küçülmesi şeklinde olmuştur.

1980 tarım sayımı sonuçları da yukarıda yapılan tesbitleri doğrular mahiyettedir. 0-50 dekar büyüklük grubundaki işletmeler toplam işletmelerin %62,1'ini teşkil ederlerken, toplam arazinin ancak %20,0'sini işletmektedirler. 100 dekardan küçük olan işletmelerin toplam işletmelere oranı %82,3, işledikleri sahanın toplam tarım alanına oranı 41,3'dür. 200 dekara kadar olan işletmelerin sayısı toplam işletmelerin %93,9'unu teşkil ederken, bu işletmelerin işledikleri toprakların toplam araziye nisbeti %65,2 kadardır. Bu veriler Türkiye tarım işletmelerinin dağılımında küçük işletme gruplarına bir yığılma olduğunu açıkça gösterirken, arazilerin işletmeler arasında adaletsiz dağılımını da ortaya koymaktadır. Türkiye'de tarım işletmelerinin artmasına ve küçük tarım işletmelerinin ise yoğunluk kazanmaya devam etmesine rağmen, bir kısım Avrupa ülkesinde bu durumun aksi bir gelişme gözlenmektedir.

Özellikle Avrupa Topluluğu ülkelerinde, bir yandan sanayileşme hızının artması, diğer yandan tarımda mekanizasyon seviyesinin yükselmesi, 30,40 yıldır tarımda çalışan işgücü sayısının azalmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu işletmelerde, orta büyüklük gruplarına doğru kayma görülmektedir. Yani küçük ve büyük işletmelerin sayısında bir azalma gözlenmekte, buna karşılık orta büyüklük grubundaki işletmelerin sayısı devamlı artmaktadır¹.

İşletmelerin ortalama arazi büyüklükleri de, tarım işletmelerinde parçalanmanın sonucu devamlı olarak düşmektedir. Nitekim bütün işletme büyüklük gruplarında 28 yıllık dönemde ortalama arazi genişliğinin azaldığı gözlenmektedir. 1952 yılında işletme başına düşen arazi genişliği 77.0 dekardan 1980 yılında 64,7 dekara düşmüştür. İşletme başına arazi genişliğinin en fazla azalma gösterdiği işletme büyüklük grubu, 501 dekar ve büyük işletmelerin bulunduğu grubdur. 1952 yılında ortalama arazi genişliği 1270 dekar iken, bu miktarın devamlı olarak düşerek 1980 yılında 674,8 dekarı bulduğu gö-

1) Suat AKSOY, Ahmet ERKUŞ, Wolfgang WINKLER, *Das Türkische Agrarrecht in Vergleich mit der Agrargesetzgebung einiger Europäischer Länder*, Köln, Berlin, Bonn, München 1980, S.90.

Cetvel-1 İşlediği Arazi Genişliğine Göre Tarım İşletmelerinin Dağılımı

İşletme Büyüklüğü	1952						1980					
	İşletme Sayısı			İşlenen Alan			İşletme Sayısı			İşlenen Alan		
	(Dekar)	1000 Adet	Birikimli %	1000 ha	Birikimli %	Birikimli %	1000 ha	Birikimli %	Birikimli %	1000 Adet	Birikimli %	Birikimli %
1 - 20	773.0	30.6	30.6	836	4.3	4.3	1102.4	30.2	30.2	941.4	4.1	4.1
21 - 50	797.0	31.5	62.1	2790	14.3	18.6	1164.7	31.9	62.1	3614.2	15.9	20.0
51 - 100	552.0	21.9	84.0	4012	20.7	39.3	738.4	20.2	82.3	4839.2	21.3	41.3
101 - 200	260.0	10.3	94.3	3756	19.3	58.6	422.3	11.6	93.9	5433.0	23.9	65.2
201 - 500	107.0	4.2	98.5	3232	16.6	75.2	193.7	5.3	99.2	5200.2	22.8	88.0
501 - +	38.0	1.5	100.0	4826	24.8	100.0	29.4	0.8	100.0	2736.0	12.0	100.0
Toplam	2527	100.0	-	19452	100.0	-	3650.9	100.0	-	22764.0	100.0	-

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950 Ziraat Sayımı neticeleri Yayın No: 371

Ankara 1956, S.124.

DİE, Genel Tarım Sayımı, 1980, Yay No. 1028, Ankara, S.405.

Cetvel-2 Arazi Parça Sayısına Göre İşletmelerin Dağılımı

İşletme Arazilerinin Parça Sayısı	1963				1970				1980			
	İşletme Sayısı		Arazi Parça Sayısı		İşletme Sayısı		Arazi Parça Sayısı		İşletme Sayısı		Arazi Parça Sayısı	
	1000 Adet	%	1000 Adet	%	1000 Adet	%	1000 Adet	%	1000 Adet	%	1000 Adet	%
1	298	9.6	298	1.6	447	14.6	447	2.9	337	9.5	337	1.5
2 - 3	645	20.8	1612	8.9	978	32.0	2310	15.0	933	26.2	2330	10.2
4 - 5	617	19.9	2778	15.3	649	21.2	2884	18.8	797	22.4	3577	15.6
6 - 9	773	24.9	5795	31.9	604	19.8	4341	28.2	791	22.2	5603	24.5
10 - +	768	24.8	7684	42.3	380	12.4	5396	35.1	701	19.7	11057	48.2
Toplam	3101	100.0	18167	100.0	3058	100.0	15378	100.0	3559	100.0	22904	100.0

Kaynak: DİE, 1963, 1970, 1980 Tarım Sayımı Sonuçları

rılmaktadır. Bu büyüklük grubunda bulunan işletmelerdeki işlenen arazi genişliği ile beraber işletme sayısında diğer büyüklük gruplarına nazaran daha fazla azaldığı müşahade edilmektedir.

Tarım İşletmelerinin İşletme Büyüklüğü ve Arazi Parçasına Göre Dağılımı'na Gelince

Büyük çoğunluğu küçük işletme karakterinde olan Türkiye tarım işletme arazileri çok parçalıdır. Ülke nüfusunun süratli artışı, spekülatif arazi alımları, Medeni Kanundaki miras hükümlerinin parçalanmayı teşvik etmesi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanuna göre, Devlete ait arazilerin küçük parçalar halinde dağıtılması küçük işletmelerin doğmasında ve arazilerin parçalanmasında önemli rol oynamışlardır. 1970 yılında işledikleri arazi parçasına göre işletmelerin dağılışı incelendiğinde işletmelerin çok parçalı arazi üzerinde tarım yaptıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır (Cevtel:2). 1970 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre, işletme arazisi tek parçalı olan tarım işletmelerinin toplam tarım işletmelerine oranı %14,6, sahip oldukları arazi parçasının oranı %2,9'dur. Diğer taraftan 4-5 parçalı işletmelerin toplam işletmelere oranı %21,2, arazi parçasının oranı %18,8'dir. 10 ve daha yukarı parça arazi üzerinde çalışan işletmelerin oranı ise %12,4, arazi parçasının oranı %35,1'dir.

III-Tarım Arazilerinde Parçalanmanın Etkileri

Bir tarım işletmesinde arzulan durum işletme arazilerinin tamamının tek parça halinde ve işletme avlusunun hemen yanında olmasıdır. Her işletmede arazinin tek parçalı olduğu varsayılsa bile, toplu bir yerleşim ünitesinde (köy, v.b.) bütün işletme arazilerinin işletme merkezinin bitişiğinde olması düşünülemez. Bu durum ancak dağınık yerleşim bölgelerinde söz konusu olurki, bu genellikle istisna teşkil eder. Tarım alanlarında yerleşim genellikle topludur. Dolayısıyla bütün işletme merkezleride bir yerde yani topludur. Böylece işletme merkezleri ile işletme arazileri arasında bir mesafenin bulunması kaçınılmazdır. İşletme arazileri, işletme merkezinden uzaklaştıkça işletmenin kârlılık ve başarısı üzerine menfi olarak etki etmektedir. Zira, diğer sektörlerde iş, merkezde başlamasına karşılık, tarım sektöründe çalışma saati işlenecek parsel başında başlayacak demektir. İşyeri olan tarlaya varıncaya kadar geçen zaman verimsiz, üretime katkısı olmayan zamandır. Bu verimsiz süre, işletme arazisinin işleme merkezine uzaklığına bağlı olduğu kadar, işletme arazilerinin parçalılığına (parça sayısına) da bağlıdır. Arazilerin parçalılığı ve işletme avlusundan uzaklığı arttıkça işletme başarısını olumsuz yönden etkiler.

Gerçekte bir çiftçi ailesinin arazisi, yerleşim merkezine uzak veya yakın herhangi bir yerde tek parçalı olarak düzgün geometrik şekillerde olabileceği gibi birden fazla irili ufaklı parçalara ayrılmış, birbirine ters yönlerde köy arazilerinin değişik yerlerine dağılmış da olabilir. Bu şekilde parçalanma ve dağılma bazen o derece fazla olurki, parseller son derece küçülüp, tarımsal işletmeciliğin gerektirdiği geometrik şekillerden uzaklaşır ve birçok parsel yolsuz kalır.

Kısaca ifade edecek olursak, tarımsal alanlarda üretimi, daha doğrusu işletmelerin verimliliğini ve çalışma düzenini etkileyen unsurlardan biriside işletme arazilerinin parselasyon durumu olup, bu da arazi bölünmesi, parsellerin dağılması, yolsuz ve şekilsiz parsellerin meydana geliş şekline tezahür eder. Arazi parçalanması olarak nitelendirilen bu durumun tarım işletmelerine ve tarımsal üretime etkileri küçümsenmeyecek kadar çoktur.

Arazi Parçalanmasının Tarım İşletmelerine Etkileri¹

1) Mehmet Kara, Arazi Toplulaştırması, Trabzon-1980, İbrahim Aksöz, Batı Almanya'da Arazi Toplulaştırması, Erzurum-1919.

Bir işletme arazisinin birden fazla parsel bölünmesi ve yerleşim yerlerinde değişik yönlerde dağılmış olması, parsel şekillerinin düzgün olmayışı işletmeye bir takım güçlükler çıkarır. İşletme arazisinin parçalı olması, bir işletmeye münhasır kalmaz, ortam müsait ise, uzun yıllar sonunda arazi parçalanması o yerleşim bölgesindeki işletmelerin tamamını etkiler. Arazi parçalanması, tarım kesiminde doğrudan toprağa dayalı bütün çalışmaları etkiler. Bunlar, arazi kullanma alanına etkisi, çalışma süresi ve işçilik masraflarına etkisi, tarımda makinalaşmaya etkisi, kültür teknik hizmetlerine etkisi işletmeye, faaliyetlerine etkisidir.

1) Arazi Kullanma Alanına Etkisi

Birim alandaki parsel sayısının çoğalması sonucunda, üretim yapılan net tarım alanı azalır. Parsel sayısının artması ile birtakım kayıplar ortaya çıktığından işletmenin sahip olduğu brüt alan ile üretim yapılan net alan arasındaki fark büyür. Parsel sayısının artması sonucu; sınır kayıpları, ulaşım kanal şebekesinin sebep olduğu kayıplar ile uzak ve küçük parsellerin boş bırakılması sonucu meydana gelen kayıplar sözkonusu olmaktadır.

a) Sınır Kayıpları

Bir parseli diğer komşu parsel ve arazilerden ayıran sedde, hendek, çit v.b. yapı ve işaretlere parsel sınırı denir. Sınırlar bir takım çalışmaları engeller ve böylece üretimi etkiler. Bu şekilde sınırların neden olduğu kayıpları; doğrudan sınır kayıpları, kenar şeriti kayıpları ve dönüş kayıplarıdır.

Doğrudan sınır kayıpları; Parsel sınırı belli bir genişliğe sahiptir. Bu genişlik, uygulanan tarım şekli, bitki cinsi, toprak ve topografya özelliği ve başka faktörlere göre değişmekte, genellikle bir parselde düşen genişlik 0,25-1 m arasındadır. Bir parselin sınır uzunluğu aynı zamanda çevresi demektir. Bir parselde, çevre uzunluğu ne kadar artarsa sınır uzunluğu da ona göre artacaktır. Bu durumda çok kenarlı, düzgün olmayan parsellerin sınır uzunluğu eşit alanlı düzgün geometrik şekle sahip parsellerden daha fazla olacaktır. Diğer yandan, düzgün şekilli parseller arasında da, parseller küçüldükçe birim alana düşen sınır uzunluğu artmaktadır. Çünkü çevre alan oranı parsel küçüldükçe büyümektedir. Böylece parsellerin küçülmesiyle sınır kayıpları da artmaktadır. Bir örnek verelim; eni ve boyu 100 m. olan 10 dekarlık bir parselin çevresi 400 m.dir. Her parsel için sınır genişliği 0,30m. kabul edilirse, bu arazinin sınır kayıpları $400 \times 0,30 = 120 \text{ m}^2$ dir. Aynı arazi bir kenarı aynı kalarak (100 m) on eşit parçaya bölündüğünde, meydana gelen her yeni küçük parselin çevresi 220 m.dir. Toplam çevre ise $(220 \times 10 \text{ parsel}) = 2200 \text{ m.}$ olup kapladığı alan 660 m dir. Bu şekilde, yalnızca sınırlardan ileri gelen alan kaybı bölünmemiş durumda %1,2 iken, bölünmüş durumda 6,6'ya çıkmıştır.

Kenar şeridi kayıpları; bir parselin bütün noktalarında verim aynı seviyede olmaz. Parsel sınırının bitişiğinde ve buna paralel belirli genişlikteki kısımda verim daha az olur. Verimin parselin ortalama veriminden daha düşük olduğu bu kısma "kenar şeridi" denir. Kenar şeridindeki verim düşüklüğü %10-50 arasında olabilir. Kenar şeridinde, bitki yetişmesi zayıf olduğundan, dolaylı olarak bir çeşit alan kaybı etkisi gösterir. Meselâ, 1 m genişliğindeki bir kenar şeridinde %25 verim düşüklüğü olsa bu miktar 0,25 m. genişliğinde boş bırakılan şerite denktir. Kenar şeridindeki verim düşüklüğü çeşitli sebeplerle ortaya çıkar. Toprak işleme ekim gübreleme, ilaçlama v.b. işlemler yapılırken, kenar şeridinin bulunduğu kısma yeterli itina gösterilmez. Tarım alet ve makinaları kenara yaklaşma güçlüğünden burada yarıdan fazla çalışmaz. Ayrıca, yolu olmayan diğer parsellere ulaşımında sınırlar yol olarak kullanılır. Bu geçiş sırasında kenar şeridindeki bitkiler büyük ölçüde zarar görür ve verim düşer.

Dönüş kayıpları; Parsel üzerinde herhangi bir alet veya makina ile çalışırken, çalışma yönüne göre, parsel uç kısımlarındaki dönüşlerde belirli bir alan boş kalır ve kenar şeridinde olduğu gibi buranın verimi düşük olur. Parsel üzerindeki çalışmalar genellikle parselin uzun kenarı boyunca yapıldığından, dönüş kayıpları kısa kenarlarda (enine ke-

narlarda) olacaktır. Yani parselin iki kısa kenarında, normal kenar şeridinin yanında, buna ek olarak bir çeşit ikinci kenar şeriti oluşur. Diğer bir ifade ile buralarda kenar şeritleri genişlemiş olur. Pratikte de kenar şeridi ile dönüş şeriti birbirinden pek ayrılmaz, birlikte ele alınır. Bu genişlik (ikisi birlikte) yerine göre 3-4m.'ye kadar çıkabilir.

b) Yol ve Kanalların Kapladığı Alan

Arazi parçalılığının artması, birim alana düşen yol uzunluğu ile sulama ve drenaj kanalları uzunluğunu artırır. Bütün parsellerin sulama ve drenaj kanallarından yararlanabilmesi için, çok uzun yol ve kanal yapımı gerekir. Bunların belirli bir genişliği olduğundan, uzunluk arttıkça kapladıkları alan da artar. Bazı yerlerde araziler o kadar parçalanırki, yol ve kanalların yapılması ile tarım alanının yarısından fazlası bu tesisler için gidebilir. Bu yapılmadığı için, parçalanmanın fazla olduğunda, sulama, drenaj ve yö şebekesi yapıldığında bunlarla bağlantısı olmayan parsel sayısı çok olduğundan, bu tesislerden faydalanma oranı düşük olur.

c) Uzaktaki Küçük Parsellerin Boş Bırakılması

Arazi parçalanmasının çok fazla olduğu yörelerde, bir işletmenin sahip olduğu parsel sayısı 40 hatta 60'ı bulabilir ve bazı parseller birkaç yüz metrekareye kadar küçülebilir. Eğer bu küçük parseller işletme merkezinden çok uzak ve ulaşım imkanları uygun değilse, çiftçi bu parseli işlemekten vazgeçebilir. Boş bırakılan bu parsel dolayısıyla üretimde kullanılmayan alan artar.

2) Parçalanmanın Çalışma Süresi ve İşçilik Masraflarına Etkisi

Bir işletme arazisinin çok sayıda parsellere bölünmüş olması ve bu parsellerin birbirinden uzak olarak dağılması üretime doğrudan katkısı olmayan, boşa geçen zamanı artırmaktadır. Bu süre, iş saatinden sayılmamasına rağmen, üretimi etkilemediğinden işçilik ve buna bağlı olarak üretim masraflarını artırır.

Parsel sayısının artmasının işçilik masraflarına etkisi; uzaklığın artması, iş hazırlık süresinin uzaması, dönüş zaman kayıplarının artması şeklinde ortaya çıkar.

Parsel sayısının çok ve parsellerin dağınık olması, bir yandan işletme merkezi ile parseller arasında, diğer yandan parsellerin kendi aralarındaki katedilmesi gereken mesafeyi artırmaktadır. Arazinin tamamı tek parselde toplanmış olan bir işletmenin parseli işletme merkezine uzak olsa dahi, bu uzaklığın etkisi bir iş gününde, yalnız oraya gidişte ve dönüşte kendisini gösterir. Parsel sayısı birden fazla olunca, özellikle parsellerin yarım işgününi doldurmayacak kadar küçük olduğu durumlarda, zamanın büyük bir bölümü parseller arasında taşınma için harcanacaktır. Dolayısıyla verimsiz zaman da artar.

Arazi işleri, genellikle bir alet ve makina kullanımını gerektirir. Bu alet ve makinalar işletme avlusunda hazırlandıktan sonra, bunların araziye götürülmek üzere yüklenmesi, arazide indirilmesi ve çalışacak duruma getirilmesi için geçen süreye "hazırlık süresi" denir. Parsel üzerinde yapılacaklar için belirli bir hazırlık süresi vardır ve bu süre parsel büyüklüğüne bağlı değildir. Parseldeki iş bitince, alet ve makinaların tekrar sökülüp, yüklenmesi, gelecek parselde yeniden indirilip tekrar hazırlanması gerekir. Parseller küçüldükçe birim alana düşen parsel sayısı çoğaldıkça iş hazırlık süresi de artmaktadır. Bu ise verimsiz iş zamanını artırmaktadır. Meselâ, bir parseldeki iş bittikten sonra diğerlerine geçişte, alet ve makinaların sökülmesi, yüklenmesi, diğer parselde indirilmesi ve yeniden kurulması için geçen süre 20 dakika olsa (iki parsel arasındaki uzaklığın katedilmesi için geçen süre hariç) ve bir iş gününde bir yerine dört ayrı parselde çalışmak gerekse, üç parsel için 60 dakikalık hazırlık süresine ihtiyaç duyulur ki, bu da günde bir saatlik üretime etkisi olmayan verimsiz zaman demektir.

Arazide çalışırken parselin bir ucundan diğer ucuna varıldığında dönüş için geçen süreye "dönüş zaman kaybı" denir. Bir parselde, herhangi bir iş yaparken birim alana düşen dönüş sayısı ne kadar az ise dönüş zaman kaybı da o derece azalır. Parsel boyutla-

rı küçüldükçe dönüş sayısı artacağından çok parçalı ve küçük parsellerin bulunduğu yerlerde dönüş zaman kayıpları da fazla olacaktır. Parsellerin küçüklüğünün yanında, şekillerin düzgün olmayışı da (düzgün dörtgen dışındaki şekiller) dönüş zaman kayıplarını, dolayısıyla arazi üzerinde çalışma süresini artırır.

Bu konuda yapılan araştırmalar vardır. Bunlardan birkaç tanesini zikredersek; Almanya'da Hessen Eyaleti Ziraat Odasının muhasebe kayıtlarından, iş tasarrufu araştırılmıştır. buna göre 5 ha büyüklüğündeki bir işletmede 0,5 ha'luk bir işletmeye göre %30-50 kadar insan ve hayvan gücü tasarruf edilebilir¹. Fransa'da yine yapılan bir araştırma'da %33 oranında iş ve zaman tasarrufu sağlandığı ortaya çıkarılmıştır². Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3) Parçalanmanın Makinalaşmaya Etkisi

Son yıllarda makina kullanma oranı tarımda da gittikçe artmıştır. Toprak işleminin başlayarak hasata kadar bir çok iş makina ile yapılabilen, böylelikle iş kolaylığı ve çabukluğu elde edilmiştir. Makinalar işletmede büyük yatırım gerektiren girdilerdir. Bu bakımdan makinalar aralıksız, devamlı, uzun süre kullanıldıklarında ekonomik olurlar. Parçalı ve dağınık arazilerde zamanın büyük bir bölümü, bir parselden diğerine gidip ve dönüşlerde harcandığından, makinanın verimi düşer, bu durumda makina kullanma eğilimini azaltır. Diğer taraftan, arazi parçalılığı ve parsel şekillerinin düzgün olmayışı makina kullanmayı sınırlar. Çok parçalı arazilerde, parseller arasında yol olmadığı için, yağışlı mevsimlerde makina kullanımını imkânsızlaştırır.

Ulaşım sorunu bulunmayan ve makina kullanımını engelleyecek küçük olmayan parsellerde her türlü iş için makina kullanımına gidilebilir. Fakat parsel büyüklüğü ve şekline göre makina verimliliği değişir. Araziye gidiş ve hazırlık, bir parselden diğerine gidiş, parsel üzerinde çalışırken dönüşler için geçen zaman, yani verimsiz çalışma süresinin artması makinanın verimini düşürür. Küçük, boy en oranı olumsuz parseller ile düzgün geometrik şekillerde olmayan parsellerde, birim alana düşen dönüş sayısı ve dolayısıyla toplam dönüş süresi uzun olduğundan, bu parsellerde çalışan makinaların verimi düşüktür. Buna karşılık parça sayısı az, düzgün şekilli, boyutları uygun olan parsellerde makina verimi daha yüksek olur.

4) Parçalanmanın Kültür Teknik Hizmetlerine Etkisi

Kültürteknik hizmetleri, tarım kesiminde gerekli olan, yol şebekesi plânlaması ve yapımı, sulama ve drenaj şebekesinin tesisi, arazi işlâhı, arazi tesviyesi, arazi toplulaştırılması, toprak ve su muhafaza gibi mühendislik hizmetleridir. Arazi parçalanmasının fazla olduğu yerlerde bu hizmet ve tesislerin yapılmasını güçleştirmekte ve inşaat masraflarını artırmaktadır. Küçük parsellerin yaygın olduğu alnalarda yol ve sulama-drenaj şebekesi yapıldığında iki yönden olumsuz etki ortaya çıkar. Birincisi, birim alana düşen yol ve kanal uzunluğu fazla olacağından, bunların kapladığı alan da artar ve dolayısıyla üretim alanı azalır. İkinci olumsuz etki; birim alana düşen yol, kanal uzunluğunun artması inşaat masraflarını artırır.

Bazı tarım alanlarında parçalanma o derece fazladır ve öyle küçük parseller vardır ki; pratik olarak bunların hepsine yol ve kanal götürülemez. Eğer böyle yörelerde bütün parsellere bu hizmetler götürülmeye çalışılırsa, tarım alanının yarısından fazlası bu tesislere gittiği gibi fazla uzunluktan dolayı inşaat masrafları kat kat artar. Uygulamada bu yapılamadığı için, bu gibi arazi parçalanmasının çok olduğu yerlerde, yapılan yol ve sulama tesislerinden bütün parseller yararlanamamaktadır. Arazi işlâhı veya arazi tesviyesini gerektiren problemlilerde, bu tedbirlerin her parsel için teker teker alınması mümkün veya yeterli değildir. Bu çalışmaların daha büyük çapta, büyük birimler halinde

1) Nazmi Yıldız, Arazi Toplulaştırması ve Yeniden Düzenleme, İstanbul, 1977, S.75.

2) A.g.e., S.78.

de, problem alanının tamamını içine alacak şekilde plânlanması ve uygulanması gerekir. Bu yüzden, arazi parça sayısının çok olması bu gibi çalışmaları güçleştirir. Sözgelimi, çok küçük parsellerden oluşan belirli büyüklükteki bir alanda, bütün alan için bir tesviye projesi yapıp uygulanması, aynı işlemin her parsel için ayrı ayrı yapılmasından çok farklıdır. İkinci durum hem ekonomiklik hem de uygulama tekniği yönünden hemen hemen mümkün değildir.

5) Parçalanmanın İşletme Faaliyetlerine Etkisi

Bir tarım işletmesinin arazilerinin çok parçalı ve parsellerin küçük olması, işletmenin bütün yıl boyunca arazi ile olan ilişkilerinin tamamını olumsuz yönde etkiler. Değişik şekillerde ortaya çıkan bu etki, genellikle, doğrudan veya dolaylı olarak ulaşım yetersizliğinden, parsellerin yola bağlı olmayışından kaynaklanmaktadır. Parçalanmanın işletme faaliyetlerine etkisi; ekim zamanı ve hasata, münavebe ve iş organizasyonuna, bitki hastalıklarından korumaya, taşıma randımanına ve işletme başarısına olmak üzere değişik açılardan incelenebilir.

Yolu olmayan parsellere ulaşım, diğer komşu parseller üzerinden yapılır. İlkbahar ve hasat zamanı sonbaharda yağışlar fazladır. Bu süre içerisinde, özellikle motorlu araçlarla arazi, üzerinden geçmek zorlaşır. Hem üzerinden geçilecek araziye zarar verir, hem de alet ve makinalar ağırlıkları sebebiyle batarlar. Bu sebeple ilkbahar'da tarla kuruyuncaya kadar beklemek gerektiğinden, ekim zamanı gecikir. Sonbahar da da hasat işlemi ve hasat edilen ürünün taşınması güçleşir.

Münavebe, bir tarlada her yıl nöbetleşe farklı bitkilerin yetiştirilmesidir. Arazi parçalı ve parsel dağılımının fazla olduğu işletmelerde, parseller üzerinde kontrol güçleşir, hangi parsel ne ekileceği hangi parselde ne zaman ne iş yapılacağına plânlanması zorlaşır.

Diğer taraftan parsel sınırlarındaki işlenmeyen kısımlar yabancı otların, bu yabancı otlarda kültür bitkilerine zarar veren hastalıkların kaynağıdır. Parsel alanı küçüldükçe sınır uzunluğu artmaktadır. Arazinin küçük parsellere ayrıldığı alanlarda, parsel çevresindeki otlar, hem parsel içine doğru büyütürken, hem de diğer bulaşıcı bitki hastalıklarına yataklık ederek zarar verirler. İlaçlamada kullanılan büyük alet ve makinalar küçük parsellerde çalıştırılmadığından, küçük parseller ilaçlanmadan bırakılırki, bu da verim düşüklüğüne sebep olur.

Ayrıca, parçalı arazilerde yolu olmayan parsellerin ulaşımı komşu tarlalar üzerinden sağlandığından, tarla üzerindeki taşıma şartları hem zaman hem de, taşıma miktarı açısından yoldaki taşımaya kıyasla daha olumsuz olduğundan, taşıma randımanı düşer.

Arazinin parçalı olması işletmenin üretim hacmi ve geliri üzerine tesir eder. Yapılan araştırmalara göre tarım işletmelerinde parçalı araziye sahip üretimin, toplu parsellerden elde edilen üretime göre %20-%70 oranında daha az olduğu belirlenmiştir¹. Parçalanmış arazilerde gelirden düşmeye sebep olan faktörlerin etkisi aşağıdaki gibi tesbit edilmiştir².

Gelirde Azalmaya Tesir Eden Faktörler	Etkileri %
Parsel Büyüklüğü	11
Sınırlar Dolayısıyla Arazi Kaybı	14
Avlu ile Parseller Arasındaki Mesafe	12

1) Hikmet Topcuoğlu, *Ziraî Reformda Arazi Tevhidini Rolü, Topraksu, 1962, S.11-19.*

2) W.Roth Kegel, *Landwirtschaftliche Schätzungslehre 1946, S.63.*

Gelirde Azalmaya Tesir Eden Faktörler	Etkileri %
Yolun Meyli	2
Çiftlik Tesisleri	2
Gübrelik Samanlık Tesisleri	4
Geçiş Hattı	2

Hollanda'da yapılan araştırmalarda da parçalı arazilerin toplulaştırılması ile gelirde %10 oranında bir artış olduğu, ve bu artışın %5'nin ulaşım imkânlarının yarattığı faydadan, %3'ünün parsel yüzölçümündeki artışın sağladığı faydadan ve %2'sinin de parsel şekillerinin düzeltilmesiyle sağlanan faydadan ileri geldiği tesbit edilmiştir¹.

IV- Arazi Toplulaştırması

1) Tanımı, Amacı

Arazi toplulaştırması, ister dar kapsamlı ister geniş kapsamlı olarak düşünülmüş olsun, gerçekçi bir plân anlayışı ve ileri derecede bir koordinasyon ve olumlu bir sonuç için bir hazırlık çalışmasını gerektirir. Toplulaştırma, küçük ve parçalı parsellerin ifade ettiğimiz olumsuz şartlarını ortadan kaldırmak ve şartların olumlu bir şekilde dönüşürülebilmesi için uygulanabilmesi faydalı olabilecek en iyi yöntemlerden biridir. Bugün arazi toplulaştırma iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, işletmecilik açısından ele alınan kavramdır; bir işletme sahibine ait küçük tarım parsellerinin biraraya toplanması ya da birleştirilmesidir. Ucuz ve çabuk yapılabilen toplulaştırma işlemi sonunda üretim artırılması geniş çapta sağlanamayabilir. Tarımsal işletmelerin iyileştirilmesi için bu parsellerin su ve yol ağına kavuşturulmaları asgari şartlardandır. Toplulaştırma, böylece çok yönlü yararlar sağlayabilir. Buna göre toplulaştırma, dağılmış, küçülmüş, ekonomik olmayan arazileri bir araya getirmek, bu arada alınacak diğer ekonomik tedbirlerle tarımsal verimi artırmaktır². Türkiye'de bugüne kadar yapılan toplulaştırma işleri bu tanımlamaya uygun olarak yürütülmüştür. Diğer bir ifade ile, Türkiye'de toplulaştırma işleri, dağınık tarım parsellerinin birleştirilip su ve yol ağına bağlanması amacıyla yönelmiştir.

Türkiye'de arazi toplulaştırmasının bu tek ve çok yönlü kavramlar arasındaki bu konumu, Toprak ve Tarım Reformu Kanununda da bu özelliğini koruyordu:

Kanunun 87. maddesi, "arazi toplulaştırmasının amacı, toprakların, üretim tekniğinin ekonomik olarak uygulanmasını, toprak koruma ve tarımsal sulama tedbirlerinin alınmasını güçleştirecek derecede ufalmış, dağılmış ve şekillerinin bozulmuş olduğu hallerde bir kişiye veya çiftçi ailesine ait arazi parçalarını imkân ölçüsünde az sayıda veya tek parça halinde birleştirmek ve şekillerini düzeltmek suretiyle parsellerde gerekli değişikliklerin yapılmasıdır" demekle daha bir süre ülkemizde toplulaştırmanın geniş kapsamlı olarak ele alınmasına ihtiyaç görmemektedir. Oysa çok yönlü arazi toplulaştırması, şumüllü kalkınma planlarının bir uygulama halkası niteliğindedir ve genel kalkınma, bölge planlaması ve buna dayalı tarımsal planlarına göre düzenlenir. Böyle bir toplulaştırma plânı dağınık parsellerin bir araya getirilip su ve yol ağına bağlanmasından

1) Fikret Ercan, *Arazi Tevhidi Çalışmalarında Karşılaşılan Problemler ve Zirai Developman Projelerinde Tevhidin Sağladığı Faydalar*. Topraksu, Kasım, 1965, S.11.

2) MPM, *Türkiye'de Arazi Parçalanması, Bunun Sebepleri ve Parçalanmanın Önlenmesi için Alınması Lâzım Gelen Tedbirler*, MPM Yayın No: 28, Ankara, 1968, S.14-15.

başka geniş çapta meliorasyon çalışmaları, bayındırlık işleri, tarımsal yerleşme, köy merkezinin ferahlatılması gayesiyle bazı işletme binalarının yerleşme bölgesi dışına çıkarılması, köy yenilenmesi ve köy-kent plânlaması gibi geniş kapsamlı kalkınma hamlelerine yardımcı olur. Bağ, bahçe, zeytinlik, meyvalık parseller ile özel mülkiyetteki orman arazilerini, eğimli yerlerdeki tarım topraklarını, tarla balıkçılığı ve doğayı koruma tedbirlerini de içine alan toplulaştırma işlemleri böylece çok yönlü bölgesel kalkınma plânlarının vazgeçilmez önemli bir kademesi haline almışlardır.

Buna göre; geniş anlamda arazi toplulaştırması, parçalanmış, dağılmış ve şekilleri bozulmuş olan parsellerin bir araya getirilmesi ve kırsal alanda yaşayan insanların hayat seviyelerini yükseltmek amacıyla ekonomik ve sosyal yönden gerekli tedbirlerin alınmasıdır.

Arazi toplulaştırmasının hedefi, gerek tek gerekse geniş yönlü şekliyle uygulansın, daha az işgücü ve sermaye kullanarak, teknolojik üretim faktörlerinden en iyi şekilde yararlanarak tarımsal üretim ve tarım işletmelerinin verimliliğini artırarak kırsal kesimdeki nüfusun standardını ülkenin genel ekonomik kalkınmasına paralel kılmaktır.

2) Toplulaştırmanın Yararları

Tarım işletmeleri ve bütün ekonomi için, toplulaştırmanın sağladığı yararları bütünü ile ve bilhassa sayısal olarak ortaya koymak güçtür. Bazı Avrupa ülkelerinde toplulaştırmanın yalnız ekonomik-mali yararlarına yönelik, araştırmalar yapılmış ve bunlar toplulaştırmadan sonraki verim artışı ile iş ve zaman tasarrufları açısından incelenmiştir. Türkiye'de arazi toplulaştırma çalışmalarının henüz çok yeni olması sebebiyle bazı tespitler olmasına rağmen, sağlanan yararları ayrıntılı olarak araştırma imkânının henüz bulunmadığı görülüyor; Toplulaştırmanın yararları şöyle açıklanabilir,

a) Ekonomik- Mali Yararlar

Parsellerin yalnız birleştirilerek bir yola bağlanmalarından ileri gelen brüt ya da net gelir artışları tespit edilmiştir. Çok yönlü toplulaştırmada, yani sulama, kurutma ve diğer mali orasyon hizmetleri getirildiğinde verim artışının daha fazla artması imkân dahilindedir. Brüt verimin artması ile işçilik ve masrafların azalması yalnız toplulaştırmaya değil, ayrıca işletme sermayesinin çoğaltılması gayesiyle yapılan yatırımlar ve kamu tesislerinin bakımlarına da bağlıdır. Toplulaştırma ile artan makinalaşma, çalışma yöntemlerinin iyileştirilmesi, daha yoğun ve kaliteli girdi kullanımı yoluyla da verim artışları olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Toplulaştırmanın işletme başarısına etkisi izah edilirken, sağlanan yararları ortaya koyan bazı araştırma sonuçları verilmişti. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Toplulaştırmadan sağlanan yararları Türkiye'de yapılan bazı araştırma sonuçları itibariyle verirsek;

İncirli projesinde yapılan hesaplara göre sulama, drenaj ve yol ağı arazi toplulaştırmasına dayanarak gerçekleştirildiğinde yatırım masraflarından %27'lik bir tasarruf elde edilmiştir¹. Ercan'ın hesapları; döneme 442 TL.'na malolan sulama giderlerinin, arazi toplulaştırması ile yapılan sulama sayesinde 243 TL.'na düştüğünü, yani toplulaştırma ile sulamada maliyetten %45 oranında tasarruf sağlandığını belirten diğer bir kaynak² ile de doğrulanmaktadır. Yassıhüyük'te (Eskişehir) yapılan toplulaştırma, her parseli sulamak için gerekli sulama kanalı uzunluğunu 9 km'den 5,8 km'ye indirmiş, böylece yalnız inşaat 3200 m x 40 TL/m= 128.000 TL'lık bir tasarruf sağlanmıştır³. Kanallar için gerekli

1) Fikret Ercan, Türkiye'de Arazi Toplulaştırması, Topraksu Genel Müdürlüğü yayımları, Sayı 183, Ankara, 1966, S.34.

2) MPM. a.g.e., S.68.

3) Erkök Avcıoğlu, Yassıhüyük Arazi Tevhidi Projesi ve Bazı Varsayımlar Üzerine Bir İnceleme, Topraksu, Sayı 34, Ankara, 1971, S.45.

4) H.Dincer, F.Hakgören, Erzincan-Güllüce Köyü Tevhit Projesi Gerçekleştirilmesinde İşçilik İhtiyacı Değişimi Üzerinde Bir Araştırma, Topraksu Sayı 31, Ankara, 1970, S.39.

toprakların kamulaştırılması ve işlem masraflarından tasarruf bu miktarın dışındadır. Güllüce (Erzincan) köyünde yapılan toplulaştırmada sadece parsel ölçülerindeki değişiklikten dolayı azalan işçilik ihtiyacı %3,5 - 4,5 oranındadır⁴.

b) Toplulaştırmanın Sosyal Yararları

Toplulaştırmanın en önde gelen sosyal yararı, masrafları kamu tarafından karşılanan yatırımları optimum hedefe yönlendirmesidir. Tarımsal parsellerin birim alanından sağlanan verimin en üst düzeye çıkarılması için plânlanmış yatırımlar, toplulaştırma olmazsa gelişmiş güzel yapılan harcamalar niteliğine bürünürler. Tarımın ana sorunu sulama işleri olduğuna göre toplulaştırmanın bu konudaki önemi bellidir. Rasyonel bir sulama projesi ancak arazi toplulaştırması yardımı ile gerçekleştirildiğinde sosyal adalet ilkesine uygun hareket edilmiş olur.

Arazi toplulaştırması kadastronun yapılmasını ve sonra da revizyonunu gerektirdiğinden mülkiyet sorunlarının çözümü ve dolayısıyla sınır anlaşmazlıklarının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynar. Toplulaştırma sonunda çiftçiler arasındaki ilişkilerin düzeldiği ve moral yüksekliğinin gözlemlendiği bilinen gerçeklerdendir.

Çok yönlü toplulaştırma işlemlerinin ülke kalkınmasındaki payı büyüktür. Bundan önceki açıklamalarda görüldüğü gibi, geniş kapsamlı toplulaştırmalar sonucunda daha iyi çalışma şartları sağlanır, aile hayatının kuvvetlenmesi ve insan sağlığının korunması gerçekleştirilir. Tarımsal verimin artırılması ile ülke ekonomisinde dışa bağımlık azalır. Sağlıklı ve ekonomik bakımdan kuvvetli bir çiftçilik ise devlet içinde varılması istenen bir hedeftir.

Toplulaştırma ile imar plânlaşmasının koordinasyonu sağlandığında düzenli sanayileşmeyi de içine alan yerleşmeler, şehirlere olan akımı frenler ve gelişmiş iskânın zararlarını azaltır. Kırsal bölgelerin imarını daha ekonomik olarak gerçekleştirecek ikili bir toplulaştırma-imar plânlaşması işlemi bu konuda amaca varılmasını kolaylaştıracak tedbirlerden birini oluşturur.

Küçük çiftçilerin toprağa bağlılığını arttıran ve sağlayan tedbirler toplulaştırma yardımı ile kolayca etkili olabilirler. Toprağı yetersiz çiftçilerin işletmelerini büyütebilmeleri ve büyük işletme sahiplerinin topraklarının sınırlandırılması tedbirleri, toplulaştırma ile birlikte ele alındığında, ülkemizi, son yıllarda sarsan sosyal huzursuzluğun kısmen giderilmesinde ve yabancı ideolojilerin etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynarlar. Bayındırlık tesislerinin yapılmasında geniş kamulaştırmaların çiftçileri tedirgin etmemeleri için toplulaştırma işlemine başvurulması sosyal düzenin bozulmamasında bir sübab görevini üstlenir.

V- Tarımsal Yapının Düzenlenmesi

Gelişmekte olan ülkelerin süratle kalkınması elde mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanmalarına bağlıdır. Kalkınmakta olan bir ülke durumundaki Türkiye'de de gelişmenin hızlandırılması ve tarımın ekonomiye katkısının artırılması için, tarım kesiminde temel alt yapının tamamlanarak, tarımın bünyesinin ıslâh edilmesi önemli bir husustur.

Bir çiftçi ailesine devamlı olarak yeter iş ve gelir imkânları sağlayamayan küçük mülklerin yaygın olması ve mevcut işletmelerin çok parçalı bulunması, arazi tasarruf durumunda güvensizlik ortamının bulunması, toprak ve su kaynaklarını geliştirmesi için ayrılan yatırımların yetersizliği, yatırım tercihlerinin tarımda gizli işsizliği bertaraf edecek şekilde yönlendirilmeyişi, işletmelerdeki mevcut sermayenin azlığı ve dengesiz bulunması başlıca problemleri teşkil etmektedir. Bunun yanında üretimi artırıcı girdiler sulama, vasıflı tohum, gübreleme, ziraî mücadele, damızlık hayvan temini, kesif yem ve hatta, makina kullanımının ulaştığı seviye bakımından Türkiye tarımı henüz çok gerilerde bulunmaktadır.

Tarım kesimi ekonomik bir faaliyet alanı olarak, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretildiği ve bu ürünlerin yarı veya tam mamül hale getirildikleri iktisadi ünitelerden, yani ekonomik bir bütünlük arzeden tarım işletmelerinden oluşmaktadır. Bu bakımdan tarımın geliştirilmesinde temel alt yapı hizmetleri ile birlikte, tarım işletmelerinin bütünlüğünü bozmayacak ve onların bünyelerini ıslâh edecek tarzda meselenin çözümüne yaklaşmak gerekir. Tarımın meseleleri esasen genel ekonominin meselelerinden ayrı düşünülmelidir. Tarımda yapılacak düzenleme çalışmaları genel ekonomideki plân ve programlarla desteklenmesi takdirde başarıya ulaşılabilir. Tarımın meselelerini parçacı yaklaşımlarla çözüme kavuşturmak imkânı olmadığı gibi, temel meselelere inmeden ve darboğaz yaratan tarımın yapısını değiştirmeden sağlıklı bir çözüme ulaşmak da mümkün değildir.

Türk tarımının üretim yapısının ıslâh edilmesinde yapılması gereken hususları kısa ve uzun vadede halledilmesi gereken hususlar olmak üzere iki gruba toplayabiliriz. Kısa vadede çözümlenmesi gereken konular, teknik yeniliklerin çiftçiye öğretilmesi, verim artırıcı girdilerin yoğun bir şekilde kullanımının sağlanarak üretimin artırılması, üretimde kalitenin artırılarak iç ve dış pazar taleplerine daha iyi cevap verilmesinin sağlanması ve ürünlerin daha iyi değerlendirilmesidir. Uzun vadede çözümlenmesi ve Devletin köklü tedbirler almasını gerektiren konular genellikle tarımın doğrudan doğruya bünyesi ile ilgilidir. Mülkiyetin ve arazi tasarruf şeklinin bir esasa bağlanması, işletmelerin ekonomik bir büyüklüğe kavuşturulması, gizli işsizliğin ortadan kaldırılması ve alt yapının iyileştirilmesi gibi hususlar. uzun vadede Devlet politikası olarak ele alınıp belirli bir plân dahilinde çözüme ulaştırılmalıdır.

Tarım sektöründe gelişme hızının ekonomide darboğazlara yol açmayacak bir seviyeye yükseltilmesi, tarımda çalışanların hayat seviyesinin artırılması üretimde kullanılan teknolojinin geliştirilmesi, o ülkenin şartlarına uygun bir Tarım Reformu ile gerçekleştirilebilir.

Kelime anlamı olarak reform "bir başka şekle veya daha iyi şekle dönüştürme" demektir. Ancak kişilerin dünya görüşlerine ve değer yargılarına göre "daha iyi şekil" kavramı değişebildiği için Tarım Reformunu farklı şekilde anlayanlar vardır¹. Konuyu açıkça ortaya koyabilmek için kavram birliğini sağlamada yarar vardır.

Uygulamadan çıkarılan neticeye göre Tarım Reformu basit anlamıyla bir ülkenin tamamında veya bir kısmında arazi mülkiyet ve tasarruf şeklinin ve dolayısıyla tarım kesimindeki gelir dağılımının sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesi için kamuya ait arazi yanında, özel mülklerinde belli bir büyüklükten fazla kısmına el konarak bunların topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılması şeklinde tanımlanabilir. Topraksız topraklandırma şeklinde tek taraflı olarak tezahür eden Tarım Reformu, sadece tarım kesimindeki sosyal adaletin gerçekleşme hedeflerini esas alır, niteliktedir. Buna sadece toprak reformu da denilebilir.

Tarımda üretim kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması için gerekli alt yapı hizmetlerinin yapılması, tarım işletmelerinin bünyelerinin düzenlenmesi, üretimi artırıcı girdilerin en iyi şekilde kullanılması ve nihayet ziraat üretimi artırmaya yönelmiş bütün tedbirlerin alınmasına tarım reformu denilmektedir. Bu haliyle toprak reformu ile tarım reformu birbirlerini tamamlayıcı, birbirinin içinde iki tedbir şeklindedir. Bununla beraber tarım reformu daha kapsamlı olduğundan ikisi arasında sınırlandırma söz konusu değildir. Tarım reformu tedbirlerinin önemli unsurlarını, toprak mülkiyet ve tasarruf şeklinin düzenlenmesi ile birlikte, belirli kanunlarla programa bağlamak tatbikat yönünden daha uygun ve etkili hale getirebilir. Bu açıdan bakılınca meselenin "tarım reformu" şeklinde ele alınması isabetlidir.

1) Gürkan, Çelebicani; İktisadi Açıdan Toprak Reformu, Türkiye'de Toprak Reformu Semineri, Ankara 1968

Kavram olarak belirlenen tarım reformunun hedefleri şöyle özetlenebilir.

a) Belirli bir büyüklüğün üzerindeki özel işletmelerin arazilerini kamulaştırarak topraksız veya az topraklı çiftçilere, geçimlerini sağlayacak işletmeleri ekonomik bir büyüklüğe ulaştıracak tedbirleri olarak dağıtmak,

b) boş bırakılıp işletilmeyen veya ıslâha muhtaç olduğu için işletilmeyen topraklarını, gerekli tedbirleri olarak yukarıda belirtilen ölçüler içinde dağıtılmasını sağlamak.,

c) Arazilerin ekonomik olmayacak şekilde parçalanmasını önlemek ve parçalanmış işletme arazisini birleştirmek (Arazi toplulaştırılması).

d) Ortaklık ve kiracılık müessesesini adil bir gelir dağılımı sağlayan ve güven içinde işletmeciliğe imkân verecek şekilde belirli kaidelere bağlamak,

e) Çiftçileri kredi donatım, pazarlama ve üretim kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayacak hizmetleri temin edecek ve kolaylaştıracak şekilde organize etmek, gerekli alt yapı hizmetlerini teşvik ve temin etmek, insan gücü kaynaklarının daha verimli kullanılmasını, verim artırıcı yöntemlerin uygulanmasını; tarım kesiminde sermaye birikimini ve destekleyici hizmetlerden daha iyi faydalanılmasını temin edecek üretim yapısını kurmak.

1- Tarım Reformunun Sosyo-Ekonomik Etkileri

Tarım Reformu sadece dengeli bir arazi mülkiyet dağılımını sağlamak maksadıyla değil, aynı zamanda zirai yapıyı ıslâh edici tedbirlerle birlikte düşününce, tarımsal üretime, gelir artış ve dağılımına, istihdam ve sosyal yapıya ve nihayet bunların bir neticesi olarak iktisadi kalkınmaya etkisi olacaktır.

2- Tarım Reformunun Üretime ve Gelir Dağılımına Etkisi

Tarım Kesiminde belirli coğrafi şartlar altında üretimi etkileyen hususlar; ekipman, donatım, gübreleme, zirai mücadele, ıslâh edilmiş tohum, toprak işleme ve sulama gibi teknolojik faktörlerle işletme şekli, işletme tipi ve büyüklüğü, bitki çeşidi seçimi, pazarlama imkânları gibi ekonomik faktörlerdir. Tarım Reformunun bu faktörlere müsbet veya mefi yönde etki yapısına göre üretim artışı beklenebilir. "Toprak dağıtılması", şeklinden düşünülen en basit anlamıyla bile tarım reformu üretimi etkileyen faktörlerden "işletme büyüklüğünü" ilgilendirir ki, bölge şartlarına uygun olan işletme büyüklüğünün altına düşünce verimi azalabilir.

Yukarıda sayılan üretim faktörleri göz önüne alınınca görülür ki, toprak reformu ne kadar şumullü ele alınırsa, yani tarım reformu ile beraber düşünülürse üretime etkisi o derece fazla olacaktır.

Bunun yanında uygun bir işletme büyüklüğünün altına düşmemek kaydıyla, arazi verilen çiftçi kendisi diğer üretim artırıcı tedbirleri almaya çalışacaktır. Mülkiyeti kendilerine ait ve yeter genişlikte arazide çalışan çiftçilerin verimi artırıcı yatırımlara girişme ve ileri tarım teknikleri kullanma eğilimleri daha kuvvetlidir. Kendi işgüçlerini daha yoğun ve etkili olarak seferber edebilirler. Çünkü; kullandığı arazi üzerinde mülkiyete ve kullanma garantisine sahip çiftçilerin iktisadi güvenceleri daha fazladır. Yaptıkları masrafların ve harcadıkları çabaların sonunda meydana gelecek üretim artışının kendilerinde kalacağını, arazi üzerinde yaptıkları yatırımların kendilerine ait olacağını düşünerek uzun vadeli ve sabit yatırımlardan çekinmezler. Aksi halde, yatırımın geri dönmesi uzun zaman gerektiren sulama, toprak ıslahı, arazi tesviyesi v.b. faaliyetlere girişmezler. Aynı problemleri yeter genişlikte araziye sahip ancak arazisi çok parçalı ve dağılmış olan çiftçilerde de görmek mümkündür.

Tarımda üretim artışı, eğer gereği gibi değerlendirme ve pazarlama yapılırsa, aynı zamanda bu kesimde çalışanların gelirinin artması demektir. Alınan tedbirler, hem dengeli bir toprak dağılımının sağlandığı, hem de ortaklık şartlarının topraksız çiftçiyi teş-

vik edici nitelikte düzenlendiği için, tarımsal faaliyetten sağlanan gelirin çiftçiler arasında eskisine nazaran daha adil dağılımını sağlayacaktır. Eskiden tarım işçisi olarak çalışanlarla az topraklı çiftçiye de yeterli toprak verilerek büyük toprak sahipleri ile aralarındaki gelir farkı azaltılmış olacaktır.

3- Tarım Reformunun İstihdama ve Sosyal Yapıya Etkisi

İşsizliğin yatırımlarla yakın ilişkisi vardır. Tarım Reformu, tarım sektöründe gerek alt yapı hizmetleri olarak ve gerekse üretim yatırımları olarak birçok yatırımları gerektireceğinden, bu yatırımları uygulayacak işgücü talebini de birlikte getirir. Toprak dağıtımı, boş toprakların da üretime açılmasını sağladığı için istihdam imkanı yaratıldığı gibi, herkes kendi toprağını işleyeceği için daha entansif bir tarım sistemi uygulanacak ve işgücü talebi artacaktır. Kısacası, tarım reformu ile istihdamın artırılması uygulanacak işletmecilik sistemine bağlıdır.

Nüfusu fazla ülkelerde tarım reformu uygulamaları ile "tam istihdam" sağlamanın mümkün olmadığı unutulmamalıdır. Ancak demokratik hür nizam içinde bir tarım reformu yapıldıktan sonra hükümetler reformdan faydalanamayan çiftçilerin ihtiyaçları ve meseleleri üzerinde durarak, iş imkânları temin etme çarelerini arayacaklardır. Esasen tarımda fazla nüfus meselesini çözümlemeye en etkili yol da budur¹.

Tarım reformunun yaratacağı sonuçlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, nüfusun büyük bir kısmını etkisi altına alacaktır. Böyle bir gelişme yalnız bir gelir artışı ve dengeli bir gelir dağılımı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda şahısların sosyal ve politik güçlerinin yeniden dağılmasına yol açar. Bu değişim, toplum içindeki sosyo-ekonomik organizasyonların (kooperatifler, kredi, pazarlama ve dağıtım kurumları) kitlelerin talep ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde kurulması ve gelişmesini sağlar².

Diğer taraftan reformun en önemli neticesi büyük işletmelerde yarıcı ve işçi olarak çalışan çiftçilerin toprağa ve gerekli donanımına kavuşturulması, onları buldukları toplum içinde itibarlı ve haysiyetli bir fert haline getirmesidir.

4- Tarım Reformunun İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Tarım reformunun uygulanması ile toprağa kavuşan çiftçi gelirinin büyük bir kısmını kendisi ve aile fertleri için harcayacaktır. Kalan geliri ile de, zaruri bazı sanayi ürünlerini satın alacaktır. Yeni toprağa kavuşan çiftçilerin tüketimlerinin artması, tarım kesimi yatırımlarında bir daralma meydana getirirse bile, bunun ekonomide toplam yatırımlarda bir daralma yaratması söz konusu değildir. Bu durumda gelir, tarım sektöründen diğer üretim kesimlerine kayar. Bir vaziyette bile gelir büyük işletme sahiplerinin elinde bulunduğu zamandan daha verimli yatırımlarda kullanılmış olur. Zira tarım reformu ve benzeri tedbirler alınmadığı takdirde büyük toprak sahipleri sermaye birikimine yeteri kadar yardımcı olmamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelir elde eden toprak sahiplerinde, gösterişli ve lüks tüketim malları satın alma eğilimleri kuvvetli, buna karşılık tasarruf eğilimlerinin zayıf olduğunu görmek mümkündür.

Diğer taraftan düşük gelirli insanların tüketim temayülü, daha ziyade yiyecek, giyecek, mesken ve üretim artırıcı maddelere (tohumluk, gübre, ilaç v.s.) ve ziraat aletlerine karşı yüksektir. Bu maddelerinin taleplerinin artması ile onların üretimi teşvik edilecektir. Böylelikle yeni ve verimli yatırımlara zemin hazırlanmış olacaktır. Bu maddelerin üretildiği sanayide gelişme meydana gelecektir. Ayrıca bu gelişmeler alt yapı yatırımlarının yol, köprü, depo, baraj, liman, elektrik santralleri gerekliliğini ortaya çıkartacak, bunların gerçekleşmesi yolları aranarak kalkınma yoluna girecektir. Tarım Reformunun tesiri, böyle bir zeminin hazırlanmasına da hizmet etmiş olacaktır.

1) İsmail Şener, *Toprak Reformu ve Tarım Reformu*, İstanbul 1971, S.101-102

2) V.Andersen, *Destekleyici Kuruluşlar Açısından Toprak Reformu Sistemleri, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme Sorunları*, İstanbul 1971

Kısaca ifade ederse; Tarım Reformu ile tarım sektöründe gelir artışı ve adil bir gelir dağılımı sağlanabilirse, bu üretim kesiminde çalışanların satın alma güçleri artacağı için sanayi mallarına karşı talep artacaktır. Bu durum piyasa darlığını ortadan kaldıracığı için sanayi malları üretimini teşvik edecek ve istihdam imkânlarını büyük ölçüde artıracaktır.

5- Tarım Reformu ile İlgili Tedbirler

Tarım arazisi, diğer servet ve mallardan farklı olarak, fertlerden önce toplumun malıdır. Bu bakımdan onu elinde bulunduranların bir takım sosyal fonksiyonları ve topluma karşı mesuliyetleri vardır. Tarım arazisini ellerinde bulunduranlar onu iyi ve müessir bir şekilde kullanmak, verimini artırmaya gayret etmek mecburiyetindedirler. Bir ferdin sosyal fonksiyonlarını isteyerek ve lâıyıkıyla, eksiksiz olarak yerine getirmesi için arazi tasarruf ve mülkiyet rejiminde tam emniyet ve istikrarın sağlanmış olması gerekir.

Bir kimsenin kendi mülkü araziyi işlemesi, ona ihtimamla muamele etmesini, verimini artıracak tedbirler almasını, islahat yapmasını, korumasını, bu araziye istikrarlı ve planlı bir şekilde kullanmasını ve nihayet lüzumlu yatırımları yapmasını sağlar. Tarımsal üretimde yeni üretim yöntem ve vasıtalarının kullanılması da uzun vadeli ve istikrarlı bir planlamayı gerektirir. Bu yenilikleri uygulayanların masraf ve gayretlerinin sonuçlarını almak için güven içinde bulunmaları şarttır. Bu da araziye mülk olarak sahip olmakla mümkün olur.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun süratle artması her geçen yıl araziye tazyiki artırmakta ve toprağın toplumla ilgisi daha büyük önem kazanmaktadır. Onun için tarımın yapısının, toplum menfaatleri ile gelişmeyecek fakat tarımsal faaliyette bulunanların refah seviyesini artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir. Bu maksatla arazinin alım satım, tahsis ve kullanılmasının fert ve toplum yararına göre yürütülmesi şarttır.

Tarım Reformu ile tarımda yapı bozuklukları, teknik ve ekonomik gelişmelere engel olan mahsurlar ortadan kaldırılmaya gayret edilir. Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasından sonra içtimai ve ekonomik sahada yapılan bir seri değişikliklerle milli hayatın yeni baştan düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Hiç şüphesiz ki insan toprak ilişkisini düzenlemek için bazı düşünceler alınmıştır. Ancak devletin ekonomik temelini teşkil eden toprak ve onun işletilmesi konusu bir dava olarak ele alınamamıştır¹. Cumhuriyet döneminde başlangıçta toprak mülkiyetine ve işletilmesine ait medeni kanundaki bazı hükümlerden başka yeni bir esas getirilememiştir. 1930'larda üzerinde çalışılan "Zirai İslâhat Kanunu" tasarısını da kanunlaştırmak imkânı bulunamamıştır². İlk ciddi adım 1945 yılında çıkarılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile atılmıştır. Bu kanun esaslı değişikliklere uğratıldıktan sonra kanunlaşmış olmasına rağmen, toprak-insan ilişkilerini düzenlemede temel prensiplere sahipti. Ancak ne var ki bu kanunda bütün hükümleri tatbik edilmeden hazine arazilerinin dağıtılmasına ait hükümleri yürürlükte kalmıştır. 1960'larda başlayan ve uzun süre önce büyük ölçüde kamuoyu oluşturmayı hedef alan tartışma ve çalışmalardan sonra nihayet "Toprak ve Tarım Reformu" kanunu adı altında 1973 yılında 1757 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanun önemli meseleleri ele almış olmasına rağmen uygulamada ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Çünkü samimiyetle ifade etmek gerekirse hükümetlerin kanun çıkarmaktan başka, her hangi bir hazırlık ve teşebbüsleri bulunmamaktaydı. Nihayet 22.11.1984 tarihinde 3083 sayılı sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Halen bu kanun yürürlüktedir. Bu sadece sulanan tarım alanları için geçerlidir. Kapsamlı bir Tarım Reformu Kanunu aşağıdaki hususları ihtiva etmelidir.

1. Arazi tasarruf sisteminin islahı,

1) Rasih Demirci, *Toprak ve Tarım Reformu*, *Karınca Dergisi*, Sayı 1361 (1981), S.6-8.

2) Ziraat Mühendisleri Odası, *Toprak Reformu*, Ankara 1960, S.10.

2. İşletmelerin çalışma şekli ve genişliklerinin belirlenmesi,
3. Arazi toplulaştırılması,
4. Diğer yardımcı tedbirler.

Arazi Tasarruf Sisteminin Islâhı

Toprağın mahdut kimselere elinde topladığı ve verimli işletilmediği ülkelerde, gelirin toprağı işleyenler arasında makul bir tarzda dağıtılması önemli olmaktadır. Burada iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Birincisi, topraktan azami faydayı sağlamak ve sosyal adaletin temini için fertlerin ellerinde bulunduracakları arazinin ülke şartlarına (tarım nüfusu, araziden faydalanma şekli, çiftçilerin ortalama hayat seviyesi v.b.) göre azami büyüklüğünü sınırlandırma, diğeri de ziraat arazisinin mülk olarak devri, yani topraklandırılmasıdır. Tarım Reformlarında şehir ve kasabalarda oturup çiftçilik yapmadan tarım arazişine sahip olmak ve bu arazileri kiracı, ortakçı ve yarıcılıkla işletmek, yani "absentee" mülkiyet sistemi genel olarak reddedilmekte veya ancak istisnaî olarak müsaade edilmektedir¹. Çiftçilerin kendi mülkü arazi üzerinde işletme kurmaları temel olarak kabul edilmelidir. Tarım Reformunun gayesi, toprağı asil işleyene mal etmek ise de istisnaî hallerde kiracılık ve ortakçılığa müsaade edilebilmektedir. Bu durumda toprak sahibi ile işleyenler arasında karşılıklı sorumlulukların açık bir şekilde ortaya konması, emniyetin artırılması mukavelelerin kontrolü ve islâhına yer verilmelidir.

İşletmelerin Çalışma Şekli ve Genişliklerinin Belirlenmesi

Tarım kesimi esas itibarıyla ekonomik bir birim olan işletmelerden teşekkül ettiğine göre, yapı değişikliklerinin en önemlisinin işletme genişlik ve çalışma tarzının tesbiti olduğunu söyleyebiliriz. İşletme genişliğinin tespitinde işletme bünyesinde üretimi etkileyecek faktörlerin tayini ve tespiti öncelik kazanmaktadır. Türkiye tarımının yapısı düzenlenirken toprak dağıtımından yararlanarak kurulan ve gelişmeleri uzun bir zaman gerektiren işletmelerle, dağıtım dışında kalan işletmeleri birbirinden ayırarak, bir işletme bünye politikası uygulamak gerekir.

Tarım Reformu dolayısıyla toprak dağıtımında ailelere verilecek toprak miktarları, ailelerin mevcut işgüçlerini değerlendirecek ve geçimlerini sağlayacak miktarda olmalıdır. Bunların iktisaden yaşayabilir üniteler olmasında dikkat edilmelidir. Bir işletmenin iktisaden yaşayabilir olması, işletme sahibine aile fertleri ile birlikte istihdam imkânları ve nisbeten müreffeh bir geçim sağlaması, işletmenin gelişmesi için zorunlu tasarruflara imkân vermesi ile mümkün olur. Bu işletme genişliği her bölgede ve tarım sisteminde farklı olacaktır. Onun için Tarım Reformu uygulanacak bölgelerde dar bölge ve bölgelikler itibarıyla toprak sınıfları ortaya konmalı ve bu sınıflara göre istatistikî bilgiler derlenerek buralarda mevcut işletme tipleri ve başarı sonuçları incelenmelidir. Toplanan verilerin ışığı altında bölge şartlarını temsil edebilecek işletme modeline göre belirlenen geliri verebilecek işletme genişlikleri bulunmalıdır.

Reform kapsamına girmeyen işletmelerde büyüklüğün tespiti ve bu işletmelerin teşvik edilmesinde tarım işletmelerinde ekonomik kıstaslara bağlı olarak meydana gelen eğilimleri dikkate alınmalıdır². İşletmecilik bakımından işletme büyüklüğünden çok teşebbüsün büyüklüğü önem kazanmaktadır. Teşebbüsün büyüklüğü sadece arazinin genişliğini değil, aynı zamanda üretimde kullanılan üretim faktörleri arasındaki kombinasyonu da ifade eder. Teşebbüsün büyüklüğü gaye ve hedefe göre değişir. Burada esas alınan büyüklük, işletmedeki üretim kaynaklarını en iyi değerlendiren ve milli hedefler

1) Metin Talim, *Toprak ve Tarım Reformu Açısından Tarımda İşletme Büyüklüğü*, E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No: 3214, Bornova, 1977, S.19-20.

2) Bu konuda bkz: Rasih Demirci, *Tarım İşletmelerinde Gelişme Eğilimleri, Kooperatifçilik*, Sayı 48, (1980), S.20-45.

3) İbrahim Aksöz, *Toprak ve Tarım Reformu ve Azami ve Asgari İşletme Büyüklüğü*, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları No: 190, Ankara, 1972, S.15-16.

açısından o ülkenin yapısına en uygun büyüklüktür³. Türkiye, dışa açılmak, tarımın bünyesine dış ülkelerle rekabet edecek bir temel kazandırmak istiyorsa, ekonominin gelişmesine ayak uydurarak, bu gelişmeye işletmelerinin bünyesini intibak ettirici tedbirleri almak mecburiyetindedir. Nitekim Avrupa ülkeleri, işletme ölçeği büyümesi birim maliyetin düşmesini sağlayan ileri teknolojilerin uygulamasına imkân verdiğinden, ancak belirli büyüklüğe ulaşmış işletmelere yatırım yardımının yapılabilmesi için tarım programları geliştirmişlerdir. Mesela Ortak Pazar komisyonunca yatırım yardımından işletmelerin istifade edebilmesi için, hububat, çapa, bitkileri gibi ana ürünlerin yetiştirildiği işletmelerde asgari işletme büyüklüğünün 18-120 ha. veya süt inekçiliğinde asgari 40-60 inek, et üretimi için 150-200 sığır, piliç besiciliğinde yıllık 10000 adet, yumurta tavukçuluğunda 1000 adet, tavuk yetiştirebilecek büyüklüğe kavuşturulması teklif edilmiştir¹. Bu da gösteriyorki ekonomik gelişmelere intibak edebilecek ve mevcudiyetini koruyabilecek işletme büyüklükleri teşvik edilmektedir.

Türk tarımının gelişen dünya ve ülke ekonomik şartlarına intibak ettirilebilmesi için, tarım işletmelerinin bölge şartlarına göre tespit olan taban büyüklükten aşağı parçalanması önlenmelidir. Diğer taraftan tarım işletmelerinin toprak ve iklim şartlarına, milli üretim hedeflerine uygun olarak belirli ürünlerin üretiminde ihtisaslaşması, böylelikle hiç olmasa işletme içerisinde üretim şubelerinin ekonomik büyüklüğe ulaşması temin edilmelidir.

Kıt olan toprak ve su kaynaklarının verimli olarak kullanılması ve gelişen teknolojinin işletmelerce sür'atle benimsenmesi bakımından kurulacak üretim ünitelerinde üç ayrı çalışma şekli tavsiye etmekteyiz².

1. Devletin her türlü teknik yardımı yaptığı ve teknik tarım teşkilatı yoluyla ileri tarım bilgilerinin ulaştırıldığı üretim birimleri olacaktır. Bu işletmelere de diğer üretim birimlerinde olduğu gibi uzun vadeli kredi ile modern tarım aletleri, gübre, tohumluk, ilaç, damızlık hayvan temin edilecek ve tarım uzmanlarıyla ilmi destek sağlanacaktır.

Bu işletmelerde yetiştirilecek bitki ve hayvan nevinin tespitinde devlete büyük görevler düşmektedir. Bölgeler, yöreler itibariyle farklılıklar olduğu gibi, üretim şartları bakımından işletmeden işletmeye büyük değişimler söz konusudur. Makro seviyede yapılacak planlar işletme şartlarını da dikkate almak mecburiyetindedirler. Bazı işletme şartları bitkisel üretime bazıları hayvansal üretime daha elverişli olabilir. Ayrıca tarım işletmelerinde üretilen bitki cinsi ve hayvan türü ve ırkı bakımından farklı şartlara sahiptir. Devletin tarım politikası bu grubu işletme tarzındaki üretim birimlerini bu bakımdan ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek sınıflandırmalıdır. Böylece bir taraftan hemen her il ve ilçede hangi bitki nevi ile hangi tür ve ırk hayvan miktarına ihtiyaç olduğu, diğer yünden her tarım işletmesinde bitki ve hayvan yetiştiriciliğinin en verimli şekli ve hacmi belirlenmiş olacaktır. Bu işletmelerde teknik yayım servisinin hizmetleri önemli rol oynayacaktır.

2. İhraç ürünleri ve kamu kuruluşlarının monopol alım sahasına giren ürünleri yetiştiren işletmelerdir. Bu işletmelerde muayyen ürünlerin ekimi belirli şartlara bağlanarak modern tarım usullerinin uygulanması sağlanacaktır. Bu işletmelerin kurulması ile teknik tarımın çiftçiye intikali hız kazanacağı gibi, ihraç ürünlerinin kaliteli ve dış pazar isteklerine uygun olarak yetiştirilmesi mümkün olacaktır. Bu tip üretim birimlerinin kuruluşunda şeker pancarı üreten çiftçiler ile uzun süreden beri çalışan şeker şirketinin uygulama tecrübelerinden geniş ölçüde faydalanılmalıdır.

3. Devletin sağladığı imkânlarla sulanan bölgelerde, suyun ve toprağın verimli bir şekilde kullanılması amacıyla kurulacak üretim birimleri; Devletin temin ettiği sulama imkânlarından faydalanmak isteyen üye çiftçiler üretim birlikleri şeklinde birleşecekler.

1) Ernst Engel und Franz Fend, Agrarpolitik der drei grossen reformprogramme-Höcherl-Schiller-Mansholt, Stuttgart, 1969, S.73.

2) Rasih Demirci, Tarımda Üretim Planlaması, Karınca Sayısı 18, (1980, S.7-8.)

Mülkiyet ve emek çiftçide kalacak sadece zaman, kredi, sermaye ve teknoloji israfını önlemek için ekonomik anlamda üretim üniteleri oluşturulmalıdır. Devletin özel programlarla sağlayacağı her türlü yardımlar kurulacak üretim birliklerine bir denetim kurumu kanalıyla ulaştırılmalıdır. Böylece makro planın hedefleri istikametinde belirli yörede üretilecek bitki ve hayvan ne'ileri önceden belirlenmelidir.

Arazi Toplulaştırması

Tarım arazisinin küçük parçalar halinde ve dağınık olması entansif bir tarım için uygun yöntemlerin kullanılmasını imkânsız kılar. Bu bakımdan dağınık arazilerin birleştirilmesi ve arazi parçalarının tekrar parçalanmasını önleyici tedbirler alınmalıdır. Veraset yoluyla parsellerin gayri ekonomik büyüklüklerin altına düşmesi önlenmelidir. Toplulaştırma yapılmadan arazi ve işgücü zayıyatını önlemek ve üretimde maliyeti düşürmek mümkün olmaz.

Toplulaştırma güç ve zaman isteyen bir çalışmadır. Bu bakımdan mecburi olması ve masrafların büyük bir kısmının devletçe karşılanarak yürütülmesi, toplulaştırmaya sür'at kazandıracaktır. Bu konu daha önce ayrıntılı olarak incelendi.

Tamamlayıcı Tedbirler

Tarım Reformunun başarıya ulaşabilmesi ve tarımın yapısını ekonomiye katkısının azamiye çıkacak şekilde yeniden düzenlemenin başarıyla sonuçlanabilmesi için, kredi, pazarlama, kooperatifleşme ve işletmeler arası müşterek çalışmanın teşvik edilmesi ve nihayet zirai yayım hizmetlerinin çiftçiye ulaştırılmasında tedbirlerin eksiksiz alınması gerekir. Ekonomik bir bütünlük arzından işletmelere hizmet götürülürken tek bir kanaldan ulaştırılmalıdır. Zirai üretimin önemli halkalarını teşkil eden girdi temini, kredi, sulama, mücadele pazarlama v.b. hizmetlerin çiftçiye arzında tekerrürler kaldırılarak, ülkenin kaynakları ve zamanının israfı önlenmelidir. Bunun için aynı hizmeti yapan bütün müesseselerin bir birim altında toplanması, araştırma-yayım üretim ilişkilerinin iyi kullularak uygulamadan gelen problemlere çözüm aranması ve tarım teşkilatının bu faaliyetleri yürütecek şekilde yeniden teşkilatlandırılması üretimin artırılması ve tarımın yapısının yeniden düzenlenmesinin başarı ile sonuçlandırılması için gerekli görülmektedir.

MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDE YAYGIN EĞİTİM

Dr. Yusuf EKİNCİ

Bugün dünyadaki bütün devletler, varlıklarını devam ettirmek ve milletlerinin refah seviyesini yükseltmek için belli bir mücadelenin içerisindeyler. Bu mücadelenin temelinde de eğitimin, Millî Eğitimin, başarıya ulaşmada temel unsur olduğu tartışmasız kabul edilen bir gerçektir.

Türkiye'nin hedefi; 21.yüzyıla kalkınmış bir ülke olarak girmek ve dünyanın sanayileşmiş ülkeleri arasında yerini almaktır. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için çözülmesi lâzım gelen birçok problem vardır. Ancak, problemlerin çokluğu ümitsizliğe düşmek için değil, daha çok çalışmak ve meselelere daha rasyonel çözüm yolları aramak için teşvik edici bir unsur olarak görülmelidir.

Hedeflerin gerçekleştirilmesi, millî kültüre dayalı eğitim politikası ile bütünleşmiş bir ekonomi sisteminin kurulması ile mümkün olacaktır. Bir toplumun kalkınması ve sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için güçlü bir ekonomiye sahip olması şarttır. Bunun için de sanayileşmek gerekmektedir. Sanayileşme hem yeni bir sosyal ve iktisadî münasebetler ağı gerektirmekte, hem de yeni münasebetlere uygun kültür üretimi icap ettirmektedir. Toplumdaki maddî gelişmeye paralel olarak bu değişme ve gelişmeleri manalandırarak kültür üretimini gerçekleştirmek mecburiyetindeyiz. Bunu gerçekleştiremez isek, iktisadî alanda sağlanan gelişmeler mutluluk ve refahın değil, bunalımın kaynağı olur. Bu sebeple ekonomi ve kültür alanındaki gelişmeler bir bütün olarak ele alınması mecburiyeti vardır.

Milletler gelişme yolunda birbirlerinin tecrübelerinden istifade ederek, daha az kaynak israfı ile modernleşebilirler. Ancak, başka ülkelerin tecrübelerinden istifade etmek ile onları taklit etmek birbirlerinden çok farklı şeylerdir. Sanayileşmiş ülkelerin sosyal ve iktisadî yapıları bizim için taklit edilecek değil, üzerinde inceleme yapılacak bir laboratuvar olarak görülmelidir.

Tarihimizin akışı içinde teşekkül etmiş ve gelişmiş maddî ve manevî değerlerimizin bütünü dikkate alınmadan sosyal ve ekonomik alanda alınan kararlar ne kadar gerçekçi olursa olsun beklenen sonucu vermez.

Arzu edilen hedeflere varabilmek için ilim ve tekniğin bütün imkânlarından istifade ederken eğitimin de millî hüviyetini mutlaka muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü millî eğitim milletlerin kaderini tayin eden en önemli faktördür. Bu hususta gösterilecek ihmalin sonradan telafisi mümkün değildir. Bu sebeple her kademe ve seviyedeki mesuliyet alan şahısların millî eğitim konusuna eğilmek ve bunun takipçisi olmak mecburiyetleri vardır.

Bu açıklamalardan sonra sizlere Türk Millî Eğitim Sistemini ana hatları ile tanıtmak

ve halk eğitim çalışmalarından bahsetmek istiyorum.

Bugün, uygulanmakta olan Türk Millî Eğitim Sistemini ana hatları ile tanıtmak ve halk eğitim çalışmalarından bahsetmek istiyorum.

Bugün, uygulanmakta olan Türk Millî Eğitim Sistemi, 1973 yılında kabul edilen 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu Kanun, Türk Eğitim Sisteminin düzenlenmesine esas olan gaye ve ilkeleri, eğitim sisteminin umumi yapısını, öğretmenlik mesleğini, okul, bina ve tesislerini, eğitim araç ve gereçlerini ve devletin eğitim ve öğretim alanındaki vazife ve mesuliyeti ile alakalı hükümleri ihtiva etmektedir.

Türk Millî Eğitiminin gayeleri 1739 Sayılı Kanun'da şöyle ifade edilmektedir.

"Türk Millî Eğitiminin genel gayesi, Türk Milletinin üstün fertlerini

1. Atatürk İnkılâp ve İlkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, Türk Milletinin millî, ahlakî, imanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş vatandaşlar yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgî, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk Vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak, öteyandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır."

Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre şekillenen Türk Millî Eğitim sistemi, örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir. 1986 Yılında yürürlüğe giren 3308 Sayılı "Çıkraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu" ile Çıkraklık Eğitimi de Türk Eğitim Sistemi içinde yerini almıştır.

Örgün eğitim dediğimiz okul eğitimi, hayatımızın belli bir bölümünde başvurduğumuz ilkokullar, ortaokullar, genel ve meslekî liseler ile yüksek öğretim kurumlarından müteşekkildir. Yaklaşık olarak 6-24 yaşlar arasındaki vatandaşlarımıza hitap eder.

Yaygın eğitim ise, örgün eğitimin içerisinde olanlar da dahil olmak üzere her yaş ve seviyedeki vatandaşlarımıza götürülen genel, meslekî ve kültürel eğitim faaliyetlerinin tamamını ihtiva etmektedir.

Yaygın eğitim, beşikten mezara kadar devam eden bir eğitimidir.

YAYGIN EĞİTİMİN TANIMI

Yaygın eğitim, kitle eğitimi, yetişkinler eğitimi, toplum eğitimi, temel eğitim, sosyal eğitim, yaygın eğitim ve buna benzeyen isimler altında yürütülen, hitabettiği kişiler yetişkinler ve okul dışındakiler olan teşilâhî bir eğitim sistemidir.

1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 18. maddesine göre, Türk Millî Eğitim Sistemi Örgün ve Yaygın Eğitim olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir.

Örgün eğitim okul öncesi eğitimi, temel eğitimi, orta öğretimi ve yüksek öğretimi içine alırken, yaygın eğitim, örgün eğitimin yanında ve dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerini içine almakta ve Milli Eğitim Temel Kanununun 40. maddesinde belirtilen görevleri üstlenmektedir.

Yaygın eğitim, toplumun ihtiyaçlarına, fertlerin ilgi ve isteklerine ve hizmet anlayışlarına göre farklı yönlerden dinamik hale getirmek gayesiyle onlara belli programlar halinde sunulan bir eğitim faaliyetidir. Günümüzde yaygın eğitim, her ülkenin benimsediği eğitim felsefesine, eğitim anlayışına ve eğitimden beklediği sonuçlara göre plânlanmakta ve uygulanmaktadır.

Memleketimizde yaygın eğitim uygulamasında hareket noktasını toplumun ihtiyaç ve istekleri teşkil etmektedir. Bu sebeple yaygın eğitim, okul dışında bulunan yetişkinlere, onların gönüllü olarak katılacakları programlar halinde götürülmektedir. Bu programlar her seviyede yetişkinlerin fikri alınarak, çok defa onlarla birlikte hazırlanmaktadır.

Yaygın eğitimin hedef kitesininin, yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi, öğrenme isteği ile bir çok özellikleri birbirinden farklıdır, bunlar; köylü, kentli, işçi, işveren, öğrenci, zanaatkar, esnaf, evkadını ve serbest meslek sahibi olan insanlardır.

Bu farklı özelliklere sahip olan insanların yaygın eğitim açısından ortak özelliği, okul dışında bulunmaları ve esas işlerinin okula gitmek olmamasıdır. Herhangi bir okulda eğitimine devam eden bir öğrenci, okul dışındaki zamanında yaygın eğitim faaliyetlerinden faydalanabilir.

Yaygın eğitim faaliyetlerinden faydalanan kişilerin okul dışında diğer bir ortak özellikleri de bunların toplumda birer rol üstlenmeleri ve üretici durumda olmalarıdır.

Yaygın eğitim, kişilerin içinde yaşadıkları çevreden gelişigüzel bir şekilde birşeyler öğrenmeleri demek de değildir. Bilindiği gibi kişiler için iki türlü öğrenme yolu vardır. Bunların ilki; kişinin içinde bulunduğu çevredir, toplumdur. Bulunduğu toplumda konuşurken, tartışırken, eğlenirken, gazete okurken, radyo-TV dinler veya izlerken bilgi sahibi olur, öğrenebilir. Yani rastlantı sonucu edindiği bir bilgi sözkonusudur. Bu öğrenme düzensiz ve yetersizdir. İkinci şekilde öğrenme yolunda ise, ferdin öğrenimi rastlantılara bırakılmamıştır. Bu öğrenmenin şekli, muhtevası, süresi, fizikçi çevresi ve düzeni plânlıdır. Ferdin öğrenmesini sağlayan kuruluş ve eğitim görevlisi mevcuttur. yaygın eğitim okul dışında girilen tasarlanmış, düzenli ve teşkilâtlanmış olan eğitimin bütünleştirici bir parçası olmaktadır.

Kısaca yaygın eğitim, fertlerin kabiliyetlerini, hareketlerini ve davranışlarını geliştirmeyi, değiştirmeyi, onları eğitmeyi gaye edinmiş bir eğitimdir.

YAYGIN EĞİTİMİN TARİHİ GELİŞİMİ

Yaygın eğitim hizmetleri çok eskilere dayanmasına rağmen memleketimizde resmî bir kurum olarak faaliyet göstermesi yenidir.

İslâmiyet öncesi Türkler'de, büyüklere saygı, küçüğe sevgi, vazifeye bağlılık, vatan sevgisi, kahramanlık duygusu gibi meziyetlerin herhangi bir kurum marifeti olmadan nesilden nesile aktarıldığı ve yeni nesillerin bu ölçüler çerçevesinde yetiştirildiği bir gerçektir. Türklerin islâmiyeti kabulünden sonra halk eğitiminin daha da geliştiğini uzak doğudan Anadolu'ya gelen "Horasan Erlerinin" emsalsiz bir halk eğitimcisi olduğunu ifade etmek yerinde olur. Hemen her devirde Türk toplumları değişik isimler altında ve ayrı kuruluşlar içinde yaygın eğitim hizmetini yürütmüşlerdir.

A) CUMHURİYETTEN ÖNCEKİ DÖNEMDE YAYGIN EĞİTİM FAALİYETLERİ

Türk toplumunda yaygın eğitim faaliyetlerine hemen her devirde rastlamak mümkündür. Yaygın eğitime olan ihtiyaç hissedilince bu ihtiyacı karşılayacak tedbirler alınmıştır. Türk beylerinin tertipleedikleri av partileri, şölenler vb. gibi faaliyetler birer yaygın eğitim hareketleridir. Dede Korkut Masalları ve Orhun Abideleri o zamanki yaygın eğitimin tarihe geçen belgeleridir.

Türkiye'de ilk resmî yaygın eğitim teşebbüsü Üniversiteden gelmiştir. Fizik, Kimya vs. konularda 1860'lı yıllarda bilim adamları, yüksek dereceli memurlar ve eğitimciler gönüllü olarak ders vermişlerdir. Derslerin öğrencilere daha faydalı olması, daha iyi öğretilmesi için, "Kimyahâne, Nümünehane" adı verilen kurumlar açılmıştır.

1864'te halkı okutmak, toplumsal yönden yetiştirmek, geliştirmek için Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye (İslam Öğretim Derneği) kurulmuştur. Aydınların biraraya gelerek kurdukları bu dernek "Çıraklık Okulu" açmıştır. Darüşşüfaka'da yine bu derneğin kurmuş olduğu bir eğitim kurumudur.

Osmanlı Bilim Derneği, Beşiktaş Bilim Derneği, İttihat ve Terakki Fırkası ve Türk Ocağını da yaygın eğitim faaliyetleri için geceli gündüzlü çalışan gönüllü dernekler arasında sayabiliriz.

Yaygın eğitimin temelleri, Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde atılmıştır. Bu dönemlerde yaygın eğitim yapan kuruluşların başlıcaları şunlardır:

1. Mescidler ve Camiler

Mescidler ve camiler, Müslüman Türk toplumunda sadec ibadet edilen bir yer olarak kalmamış, ibadete gelen müslümanlar, burada birçok meselelerini konuşup halletmişler, dinî ve dünyevî bilgilerini birbirlerine aktarmışlardır. Bilhassa Cuma günlerinde bu ibadet yerlerinde tam bir yaygın eğitim faaliyeti yapılmıştır. Çünkü insanlar burada gerek birbirlerinden, gerekse görevli din adamlarından öğrendikleri doğru ve güzel şeyleri hayatlarında da tatbik etmişlerdir.

2. Medreseler

Selçuklular İslâm Dininin öğrenilmesi için ele geçirdikleri yerlerde hemen bir medrese yaptırıyorlardı. Medreselerde ilköğretimden yüksek öğretim kademelerine kadar eğitim veriliyordu.

Sadece medrese yapmakla kalmayan Selçuklular kitaplıklar, bakımevleri ve hastaneler de kuruyorlardı. Medreseler İbnî Sînâ, Gazzali, Kâtip Çelebi, Farabi ve Evliya Çelebi gibi dünyaca ünlü bilginlerin yetiştiği yer olmuştur. Esasen medreselerin bütün bu hayırlı işleri yerine getirilmesine vesile olan Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğinde bulunan Nizam-ül Mülk'dür.

3. Ahilik

Ahi birlikleri 18.yüzyıla kadar etkili bir esnaf kuruluşu olarak devam etmiştir. Ahilik birlikleri esnafın dinî, ahlakî ve diğer sosyal yönlerden iyi yetişmesini gaye edinmişlerdi. "Ahi" adı verilen bilgili ve kültürlü insanların çevresinde toplanılır sohbetler yapılır ve bu yolla esnaflar arasında birlik, beraberlik ve kardeşlik pekiştirilmiş olurdu. Bilhassa esnaf çıraklarının okuma, yazmaları için büyük bir çaba harcanırdı. Osmanlı Devletinin yükselme devrinde Ahi birlikleri hayırsever esnaf kurumları olarak devam etmişler ve Türk-İslâm sanatının ilerlemesini sağlamışlardır.

4. Loncalar

Ahilik birliklerinden sonra 18.yy.dan itibaren görülen loncalar esnaf ve sanatkarları disipline ederek, iş ve ticaret ahlakını koruyor, ustalar yetiştiriyor ve bunlara iş buluyordu.

5. Türk Ocakları

İmparatorluk devrinde yaygın eğitim Türk Ocakları'yla başlamıştır. 1912-1923 tarihleri arasında halk için gece kursları açılıp, konferanslar vererek, halkı eğitmeye ve temel bilgiler vermeye çalışan Türk Ocaklarının bu faaliyetlerini, hayırla yönetmek ve bu konuda atılmış önemli adımlar olarak kabul etmek icabeder. Türk Ocakları'nın 1918-1923 tarihleri arasında halk eğitimi konusunda bilhassa halka milli mücadele ruhunu anlatmak, halkı milli mücadeleye hazırlamak hususundaki gayretleri bir taraftan Ocağın faaliyetlerini izah bakımından bir taraftan da eğitilmiş, öğretilmiş olan halkın neler yapmaya muktedir bir hale geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

6. Ordu

Ordu acemi oğlan ocaklarında gençleri Türk İslâm geleneklerine uygun bir şekilde yetiştirerek yaygın eğitim faaliyetinde bulunmuştur.

B) CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAYGIN EĞİTİM

Cumhuriyetin ilân edilmesinden yaklaşık olarak 1 ay kadar sonra zamanın Millî Eğitim Bakanı Safa bey, Valiliklere bir genelge göndererek Millî Eğitim görevlerinin yanısıra, yaygın eğitime de ağırlık verilmesini istemiş ve eğitimin her yaş ve kadamedeki insanın ihtiyacı durumuna getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1926 Yılında da Bakanlık bünyesinde "Halk Terbiyesi Şubesi" kurulmuş, daha sonra da "Halk Derslikleri ve Halk Konferansları Yönetmeliği" çıkarılmıştır. Yeni harflerin kabul edilmesini takiben 1928'de, Türk Eğitim tarihinde okuma-yazma, öğretim ve vatandaşlık bilgileri kazandıran en detaylı yaygın eğitim programlarını uygulayan "Millet Mektepleri" açılmış, bu kurumlardan 1,5 milyon vatandaş sertifikaya almıştır.

Daha sonra vatandaşların öğrendiklerini unutmamaları için "Halk Okuma Odaları" kurulmuştur. Bu odalarda sadece okuma yazma çalışmaları yapıyor, Türk Milliyetçiliğinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılyordu.

İnkılapları yaymak, milleti kültürel bakımdan geliştirmek gayesiyle 1932 yılında halkevleri kurulmuştur. Halkevlerinin faaliyet alanına giren konuların başlıcaları, ders-haneleri, kurslar, kitaplık, yayım, köycülük, dil ve yazım, tarih ve müze, sosyal yardım, spor, temsil ve güzel sanatlar olarak sıralanabilir.

1933 Yılında Millet Mektepleri ve yaygın eğitimle ilgili faaliyetler Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.

1951 Yılında Amerika'dan getirilen halk eğitimi uzmanının hazırlayıp Bakanlığa sunduğu raporda; yaygın eğitim faaliyetlerinin ilmi ve programlı bir şekilde ele alınması ve Bakanlığa bağlı bir teşkilâtın kurulması teklif edilmiştir. Bu teklife dayalı olarak 1952'de tekrar "Halk Terbiyesi Bürosu" kurulmuş 1 yıl sonra "Halk Okuma Odaları", 1956 yılında da ilçelerde Halk Eğitim Merkezleri açılmaya başlanmıştır.

UNESCO'da yaygın eğitim teşkilâtının kurulmasını desteklemiş ve Hasanoğlan Atatürk İlköğretmen Okulu'na bağlı bir temel eğitim merkezi kurulmuştur. 1957'de yapılan VI. Millî Eğitim Şurasında yaygın eğitim konusunda durulmuş, yeni teklifler öne sürül-müş, raporlar hazırlanmış kanun tasarıları düzenlenmiştir.

1960 Yılından sonra başlayan eğitim-kültür seferberliği neticesinde yaygın eğitim faaliyetlerinin bir teşkilâta bağlanması öngörülmüş ve Bakanlığa bağlı "Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. 1964 Yılında bu Genel Müdürlük Bakanlar Kurulu Kararı ile Millî Eğitim Bakanlığı'ndan alınıp Köyleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu Bakanlığa bağlanırken önceki görevlerine ilâveten Köy Gezici Kadın ve Erkek Kursları ve Tarım Bakanlığına bağlı Ev Ekonomisi Şubesi ile Sanayi Bakanlığına bağlı Köy El Sanatları Dairesi de yaygın eğitim yapan ünitelerde sözü edilen Bakanlığa bağlanmıştır.

II. Beş Yıllık Kalkınma Plânında "Bütün eğitim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanması esastır" hükmü gereğince 1967 yılında yine Bakanlar Kurulu

Kararı ile ilgili Genel Müdürlük tekrar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanırken bu arada Ev Ekonomisi Şubesi Köyişleri Bakanlığı'na kalmış, Gezici Kadın ve Erkek Kursları ise Millî Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü ile Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli Genel Müdürlükleri arasında faaliyetleri dağılmış olan Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, 1972 yılında eğitimde bütünlük ve devamlılık ilkelere istikâmetinde birleştirilerek güçlü bir Genel Müdürlük haline gelmiştir. Yaygın eğitim hizmetleri alanında görev yapan VII. Akşam Sanat Okulu ile Mektupla Öğretim Ünitesi de 1974 yılında bu Genel Müdürlüğe bağlanmıştır.

1977'de alınan bir olurla Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nden Gezici Kadın Kursları, Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nden de sabit ilçe kursları ve gezici kurslar tekrar alınarak Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde toplanmıştır.

Ülkemizin hızlı bir şekilde sanayileşmeye başlamasıyla okullarda yetişen orta vasıflı teknik insan gücü ihtiyacı karşılanamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine işyerlerinde çalışan vasıfsız insan gücüne teorik bilgiler kazandırılması ve onların orta vasıflı teknik insan gücü haline getirilmesi için çıraklık eğitimine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç 1963 yılı icra plânında tedbir olarak yer aldığı halde Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu ancak 1977 yılında çıkarılabilmektedir.

Kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, faydalı ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi gayesi ile, Bakanlıkların kurulmasına, teşkilât, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usuller 13.12.1983 gün ve 179 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile yeniden tespit edilmiştir. Bu Kanun Hükmünde Kararname doğrultusunda Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü ile Çıraklık Eğitimi Genel Müdürlüğü birleştirilerek "Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü" adını almış ve yaygın eğitim faaliyetleri halen bu Genel Müdürlük bünyesinde devam ettirilmektedir.

MESLEKİ STEREOTİPLER VE MESLEK SEÇİMİNE ETKİLERİ

Ayşe ÇOŞKUNER*

Günümüzde insanın bir uğraşı alanı ya da bir meslek seçmesi, üzerinde önemle durulması gereken bir sorun olmuştur. Her insan belki okul öncesi yıllardan itibaren hangi mesleği seçeceğini düşünür. Ancak çoğu kimse, bir mesleğe karar verme aşamasına geldiği zaman ne yapacağını bilememekte ve bu seçimi tesadüflere bırakabilmektedir. Kişilerin kendi ilgi, yetenek ve kişilik özelliklerini ve toplumun insangücü ihtiyacını dikkate almaksızın yaptıkları seçimler sonuçta hayalkırıklığı yaratmaktadır.

Kişinin isabetli bir seçim yapmasını engelleyen önemli faktörlerden biri de meslekler hakkındaki bilgilerinin yetersiz yada yanlış olmasıdır. Meslek seçimi sorunu ile başbaşa kalan kişiye, çevresinden bazı uyarılar ve tavsiyeler yapılmaktadır. Gençler, mesleklerin gerektirdiği nitelikler ve sağladıkları imkânlar hakkında çoğu kez kulaktan dolma bilgilerle mesleğini seçebilmektedir.

Nitekim mesleklere ait stereotipler geliştiği işleri denemeyi ve çeşitli mesleklere karşı tavırları, davranışları etkiler. Örneğin bir öğrenci, bu kalıp yargılar sayesinde, bir mesleğin içeriğini bilmeden, hatta araştırmaya dahi gerek duymadan onu reddedebilir. Gençler bu stereotipleri esas alıp, meslekleri tanıma, araştırma ve karar vermede kullanmaya başlarlar. Bu nedenle kişilerin meslekleri nasıl algıladıkları, meslekler hakkında ne düşündükleri, ne tür bir kültürel birikime sahip olduklarını incelemek, meslek seçimi açısından önem taşımaktadır.

Önce mesleki stereotiplerin diğer kavramlarla karıştırılmasını önlemek amacıyla, stereotiplerin tanımını ve nasıl oluştuğunu vermekte yarar vardır.

Stereotip (kalıp yargı): Stereotipler insanları bir takım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapıtlardır. Belli özelliklerin muayyen insanlarda mevcut sayılmasını ifade eder. Bu özelliklerin her zaman gerçeğe ve olumlu kanıtlara dayanmaksızın sadece mevcut bulunması gerektiği kanısına dayanırlar. Başka bir ifade ile, kafamızdaki düşünceleri sadeleştiren birtakım zihinsel ameliyeler ve basmakalıp düşüncelerdir (Tezcan, M. 1974).

Başka bir ifade ile stereotip, kategorik cevabın özel bir biçimidir. Bir kimsenin bir kategoriye atfedilen bütün özelliklere sahip olduğunu kabul etme bakımından o kimsenin sadece o kategorinin üyesi olması kâfidir. Kavrayıcılar, o kategoriye mensup bir kişiye atfedilen özelliklerin varolduğu hususunda hemfikirdirler. Hemen hemen, daima, stereotiplerin hepimizce, hiç olmazsa bir kısmının yanlış olduğu düşünülür. Atfedilen özellikler bakımından bir stereotipin yanlış olabilmesi, stereotipleştiren bireylerin gerçek özelliklerin aşırı bir şekilde basitleştirilmesindedir. Kısaca stereotipler, "mevcut olduğu varsayılan" bir özelliğe dayanırlar. Dolayısıyla, bilimsel kanıtlarla değil, kulaktan dolma bilgilerle, önyargılarla, kişisel eğilimlerle, tahminlerle oluşurlar. Bir kimsenin

* G. Ü. İ. İ. B. F. Araştırma Görevlisi

belli bir kategoride varsayılan tüm özelliklere sahip olduğunu kabul etmek bakımından o kimsenin söz konusu kategorinin üyesi olması yeterlidir (Tan, M.1980).

Stereotiplerin oluşumu genelleştirme ve özelleştirme eğilimine dayanır. Genelleştirme, tanıdığımız ve bir veya birkaç kişinin özelliklerini onunla aynı kategoride bulunan diğer kişilere yaymamızdır. Özelleştirme ise, şu veya bu yolla, bir ülke, grup ya da kategori hakkında edinilen olumlu olumsuz kanılar, o ülke, grup ya da kategoriden bir kimseye indirgenmesi, uygulanması söz konusudur. (Tezcan, M.1974).

Çalışma dünyası yaklaşık 20-25 bin farklı mesleğe sahiptir ve oldukça karmaşıktır. Bununla beraber çağdaş toplumdaki bir gencin çalışma alanlarını denemek, tanımak ve daha ziyade küçük bir örneğini görme imkânı pek yoktur. Bu sebeple meslekler hakkında bilgi daha çok dolaylı yollardan ve stereotiplerin içeriğinden edinilmektedir. Böylece gelişen stereotipler çalışma deneyimini ve değişik mesleklere yönelik tutumlarını etkileyebilir. Sonra da, bu stereotipler gençlere hangi mesleklere yöneleceklerine karar vermede kullanılmak üzere bir temel oluştururlar. Bunun için, "mesleki stereotip" olgusunun incelenmesi mesleki karar verme süreçlerinin anlaşılmasına yardım edebilir (Hollander, M.A. and Parker, S.H. 1969).

Bir genç tarafından farklı mesleklerdeki kişilerin oynadığı rollere ilişkin algıladıkları şeyler, onun meslek seçimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu algılamalar "rol beklentileri" olarak da düşünülebilirler. Bir birey mesleki gelişiminde bir karar noktasına geldiği zaman ve bazı karar yollarına yönelmesi gerektiği zaman, diğer faktörlerin yanı sıra, yöneldiği mesleklerdeki kişiler hakkındaki fikir ve duygularını da kullanır. Buradaki fikirler ve duygular onun mesleki rolünden beklentilerini ve algılamalarını içerir. Bir bakıma, bir bireyin sahip olduğu mesleklere ilişkin algılamaları (burada mesleki stereotipler kastedilmektedir) mesleğin ihtiyaçları karşılama potansiyelinin miktarını açıklamada da kullanılmıştır. Şayet, bireyin görünen davranışını onun ihtiyaç yapısının bir kanıtı olarak kabul edersek, buna bağlı olarak, bireyin hayatının temel bir unsuru olarak bu mesleğin, bu ihtiyaçların doyurulmasında etkili bir faktör olduğunu da kabul edebiliriz. Bu nedenle, belki de birey bilinçsiz olarak bir mesleği ihtiyaçlarını karşılama potansiyelinin düzeyiyle ilişkili olarak algılayacaktır. Örneğin, tipik bir mühendis olarak bir kişinin sahip olduğu stereotip, bireyin mühendislik mesleğine girmesine veya girmemesine yönelik kararlarını da etkileyecektir. Özdeşleşme faktörü de meslek seçiminde diğer bir önemli değişkendir ve rol beklentileri tarafından etkilenmiştir.

Super (1957)'ın açıkladığı gibi, bir meslek, bireyin benlik algısını da ifade etmektedir. Öncelikle bu işi yapan kişiyi toplumun kabul edilebilir bir üyesi haline getirdiği de düşünülür. Bu nedenle mesleki stereotiplerin ölçülmesi bize ihtiyaçların yapısı, mesleklerin ihtiyaçları karşılama yönelik algılar ve karar verme süreçleri hakkında veriler sağlar.

(Dipboye and Anderson 1970): Lise öğrencilerinin mesleklere ilişkin farklı stereotiplerinin, onların ihtiyaçlarını ifade etme derecelerini araştırmak için bir çalışma yapmışlardır:

Araştırmada 8 meslek grubunda bulunan kişilerin belirli ihtiyaçlarını karşılamaını ifade eden mesleki stereotipler ölçülmüştür. Dolayısıyla şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Lise öğrencileri, belirlenmiş meslek gruplarına ait gözlenebilir stereotiplere sahip midirler?

2. Bu stereotipler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Bu stereotiplerde cinsiyet farklılıkları var mıdır?

Bu çalışmada Edwards tarafından tanımlanan 14 temel ihtiyaç stereotiplerinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Lise son sınıf öğrencilerinin algılamalarına göre 8 meslek şöyle tanımlanmıştır:

Bilim Adamı: Bilim adamları onların gerçekte, sabır (sebat), değişme ve başarıma güdülerinin yüksekliğini gösteren yansıtıcılardır. Bilim adamı, bilindiği gibi çalışan, yeni ve değişik şeylerle ilgilenen ve beceri ve güç gerektiren şeyleri başarmaktan hoşlanan bir kimse olarak algılanıyordu. Bunun yanı sıra bilim adamı aslında soğuk bir kişi olarak da bilinir. Gerçekte de yakınlık sağlama ihtiyacına ilişkin puanlar toplam puanlar içerisinde küçük bir yüzdeye sahiptir. Örneğin, yakınlık, kabul görme ve başkalarıyla ilgilenme ihtiyaçlarının aldığı düşük yüzdeler çok az değişiklikler gösteriyordu.

Okul Yöneticisi ve Başkanı: Deneklerin belirttiklerine göre; okul yöneticisinin sahip olduğu en yüksek ihtiyaçlar başatlık, uyum sağlama ve yakınlıktır. Başkana işaret eden bu kalıp bize başkanın en fazla kuralları ve düzenleri sürdüren kişi olarak nitelendiğini gösterir. Burada bir belirsizlik söz konusudur. Başkanın sahip olduğu en yüksek ihtiyaçların başatlık ve uyum olduğu dikkati çeker. Bu bize gerçekte birbiriyle çelişkiymiş gibi görülür. Bunun yanı sıra okul başkanını tanımlamaya yönelik bu davranışları duruma bağlı iki farklı türde davranışlara işaret eder. Örneğin, bu kişi kendi akran grubuna veya ailesine katıldığı zaman uyumluluk ihtiyacı belirebilir, diğer yandan okul çevresinde öğretmenler veya öğrencilerle karşılaştığı zaman başatlık ihtiyacında belirlenlik görülebilir.

Lise Öğretmeni: Lise öğretmeni de okul başkanınıninkine benzer bir profile sahiptir. Bu profilde göze çarpan iki ihtiyaç sabır ve kabul görmedir. Yine sebat ve yakınlık sağlama ihtiyaçlarında da yükseklikler görülmüştür.

İlkokul Öğretmeni: İlkokul öğretmenin karakteri yüksek puanlar alan kabul görme, düzen ve başkalarına yardım etme ihtiyaçları ile belirlenmiştir. Düşük puanlar ise saldırganlık, özerklik, aşağılık duyma ve başkalarından yardım görme ihtiyaçlarında görülmüştür.

Mühendis: Mühendisin ihtiyaçlarını ifade eden üç yüksek puan, (erkeklerle) göre başarı, sebat ve düzendir. Mühendisler başkalarından yardım görme, kabul, uyum, kendini gösterme ve saldırganlık ihtiyaçlarında ise düşük puanlar almışlardır. Bilim adamındaki gibi mühendis de çalışkan, yüksek başarılı fakat oldukça soğuk olarak algılanmışlardır.

Hekim: Erkeklerle göre doktorların başkalarına ilgi gösterme, kabul, sebat ve başarıma ihtiyaçları yüksek puanlar almıştır. Düşük puanlar saldırganlık, başkalarından yardım görme, başatlık ve kendini gösterme ihtiyaçlarında görülmüştür.

Hemşire: kızların verdiği cevaplara göre hemşirelerin ihtiyaçlarını ifade eden yüksek puanlar başkalarıyla ilgilenme, kabul, düzen ve sabır boyutlarında görülmüştür. Kızlar tarafından hemşirelerin tanımlanmasıyla erkeklerin doktorları tanımlaması arasında kapalı bir benzerlik vardır.

Sosyal Çalışmacı: Kızlara göre sosyal çalışmacı, kabul, başkalarıyla ilgilenme, yakınlık ve değişme ihtiyaçlarıyla tipiklik göstermektedir. Bu alandaki düşük puanlar saldırganlık, kendini gösterme, aşağılık duygusu ve bağımsızlık ihtiyaçlarında görülmüştür.

Bu değerlendirmeler cinsiyete göre analiz edildiğinde çok küçük farklılıklar göstermiştir. Burada vurgulanan görüş bu tanımlamaların genelde "iş" davranışları olmadığı ve bu meslekleri icra eden kişilerde gözlenmemiş olduğudur. Yine bireyin dikkate alınması gereken bir nokta da şudur ki, yalnızca kişinin ihtiyaçları ile işin bu ihtiyaçları karşılama potansiyeli dikkate alınmamalı, bunun yanı sıra genel çevrenin de bu belirli ihtiyaçları karşılama potansiyelinin meslekte başarılı olmayı sağlamaya etkili olduğu dikkate alınmalıdır.

Bir mesleki danışmanın işini daha etkin bir şekilde yürütmesi için bu bilgiler ışığında şu noktalarda odaklaşması gerektiği kabul edilebilir.

1. İnsan davranışının dinamiğine eğilmesi,

2. Mesleklerin insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yönlerine eğilmesi,
3. Toplumun diğer etmenlerinde görülen ihtiyaç doyurma potansiyeline eğilmesidir.

Yine buna benzer bir araştırma Holland'ın meslek seçimi için geliştirdiği teorik modeli sınamak için yapılmıştır (Holland and Paker, 1969). Bu araştırmanın temel bulgularına mesleki seçim yapmakta olan kişilerin teorik temellerini anlayabilmek için onun ihtiyaç ve oryantasyonunu doyuran çevrelerin araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada ergenlerin öğretmenlerine ilişkin görüşlerini tanımlamada stereotiplerin etkili olduğu görülmüştür. Altı mesleğin ele alındığı bu çalışmada öğretmenler en çok duygusal tepkilerde bulunması gereken kişiler olarak tanımlanmıştır.

Stanger 100 kolej öğrencisi kullanarak, onlardan fabrika işçisi ve işletme yöneticisi-ne en uygun 20 çalışma karakteristiğini, sıfat listesinden seçmelerini istemiştir. Sonuçta oldukça farklı stereotipler olduğu gözlenmiştir (Hollander and Parker, 1969).

Holland koleje giriş hakkında, 638 National Merit ilim adamıyla açık uçlu cümleler kullanarak çalışmıştır. Altı mesleğe ilişkin tüm cümleler erkekler tarafından "mühendisler....." cevaplandırılmıştır. Bu altı meslek mühendis, doktor, öğretmen, muhasebeci, işletme yöneticisi ve artist idi. Holland, bu altı mesleğin stereotip tanımlamalarının, öngördükleri teorik kategorilerde birbiriyle uyumlu olduğu sonucuna varmıştır ve bu kavramlar, geliştirilmiş olan bazı stereotiplerin işaret etmektedir güvenilirliğine, (Hollander and Parker, 1969).

Literatürde değerlendirme ölçeklerinin kullanılabilirliğine ilişkin iki çalışma tesbit edilmiştir. Beardslee ve O'Dowd, Wesleyan üniversite öğrencilerine 15 meslek hakkında 4 tipe ayrılmış olan 34 skaladan oluşan bir ölçeği cevaplamalarını istemiştir. Bu tipler; sosyal değerler, hayat tarzı, kişilik ve sosyal katlımdır. Sonuçlar doktorlar ve hukukçuların en arzu edilen yükseklikte puanlara, muhasebeciler ve artistlerin de oldukça beğenilen imajlara sahip olduklarında odaklaşmıştır. Ulnich, Hechlik ve Roeber bu kişilerin geliştirdiği değerlendirme ölçeğini, sosyal ekonomik ve kişilik özelliklerini içeren çalışma koşullarında ve iş değerlendirmede kullanmıştır. Literatürde güçlü olarak vurgulanmıştır ki bu stereotipler, mesleki araştırmalarda ve seçimlerde önemli bir rol oynamaktadır.

Ülkemizde konu ile ilgili iki araştırmadan söz edebiliriz. Bunların ilki Uysal (1970) tarafından İzmir Liselerinde yapılan "Lise Öğrencilerinin Meslek Gruplarına Bağlılıkları Değerler" konulu araştırmadır. Bu çalışmada lise öğrencilerinin meslek seçimlerini etkileyen psikolojik ve sosyal etmenler ele alınmıştır. Bu araştırmanın sonucunda öğrencilerin, kişilere serbest çalışma olanağı sağlayan ve kazanç yönünden toplumda saygın kabul edilen bir kaç meslekte kümeleştikleri görülmüştür. (Uysal, 1970).

Kuzgun tarafından 1976-1977 ders yılında Ankara Bahçelievler Deneme Lisesinin 1 ve 3.sınıf öğrencileri üzerinde yapmış olduğu "Mesleki Rehberliğin Bireylerin Yetenek ve İlgilerine Uygun Meslekleri Tanımlarına Etkisi" konulu araştırmanın bulgularına göre deneklerin meslekleri toplumdaki saygınlık derecelerine göre sıralamaları incelendiğinde tip meslekleri ile teknik mesleklerin ön sıralarda, beslenme uzmanlığı, spor uzmanlığı, ev ekonomisi uzmanlığı gibi henüz toplumumuzda pek tanınmayan mesleklerin en sonlarda olduğu görülmektedir. Deneklerin çoğu yeteneklerini fazlasıyla aşan mesleklerle yönelmişlerdir. Bunun nedeni sorulduğunda "değerli bir mesleğe girmek istiyorum", "bu meslek herkes tarafından beğeniliyor" şeklinde cevaplar alınmıştır.

Gerek bireysel görüşmelerde gerek grup tartışmalarında deneklere, bir mesleği toplumda saygın yapan etmenin ne olduğu sorulduğunda, cevaplar genellikle mesleğin sağladığı kazanç etrafında yoğunlaşmıştır. Profesyonel meslekler arasında, bağımsız olarak da icra edilebilen mesleklerle (serbest meslekler) özel sektörde geçerli olan meslekler de yüksek bir kazanç sağlamak olanaklı gözükmektedir. Deneklerin toplumsal saygınlık sıralamalarının başlarında yer alan mesleklerin çoğu bu niteliklere sahip olanlardır. Oysa deneklere meslek seçimlerinde hangi değerlere önem verdikleri sorulduğunda çoğu kez

"insanlığa hizmet", yetenek ve ilgilerini geliştirmek gibi değerlerden söz etmektedirler. Deneklerin bu beyanları ile meslek dereceleme sırasında verdikleri yargılar birbirleri ile çelişkilidir. Toplumsal saygınlığın meslek seçmede özgürlüğü kısıtlayıcı bir etmen olduğu görülmektedir. (Kuzgun, 1982)

Sonuç olarak gençlerin sadece toplumca değer gören yani popüler olan mesleklerde yığılmaları bireysel ruh sağlığı ve toplumsal gelişme yönlerinden olumsuzluk ifade etmektedir. Bu durumda ana-babalara ve özellikle de öğretmenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Herşeyden önce çocukların yetenekleri, zeka düzeyleri ne olursa olsun, sadece insan olarak, saygı değer varlıklar olarak kabul etmek gerekir. Gençlerin, kimliklerini mesleki değerlerle özdeşleştirmeleri de hem mesleki başarı hem de istihdam açısından büyük sorunlar getirmektedir. Heryıl ünivesiteye giriş tercihlerinde, bazı alanlarda (örneğin tıp, mühendislik, hukuk gibi) görülen büyük yığılmalar bu görüşün en önemli kanıtıdır. Yapılması gereken şey, çocukların özyapıları doğrultusunda gelişmelerine yardımcı olmaktır. Bu da, onlara yetenekleri doğrultusunda eğitim vermek ve meslek seçimlerinde sadece mesleki değerleri değil, bilgileri, yetenekleri ve kişilik özelliklerini dikkate almalarını sağlamakla mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

1. DIBBOYE and W.F. Anderson: "Occupational Stereotypes and Manifest Needs of High School Students". Journal of Counseling Psychology. Vol: 8, No: 4. 1961.
2. HOLLANDER, A.Melvyn and PARKER, J.Harry: "Occupational Stereotypes and Needs: Thier Relationship to Vocational Choice". Univercity of Texas, 1969.
3. KUZGUN, Yıldız: Mesleki Rehberliğin bireylerin Yetenek ve İlgilerine Uygun Meslekleri Tanımalarına Etkisi. A.Ü. Eği. Fak. Yayınları, No: 118, Ankara, 1980.
4. TAN, Mine: Sosyolojiye Giriş Ders Notu. A.Ü.Eği. Fak. Yayını. Ankara, 1980.
5. TEZCAN, Mahmut: Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme. A.Ü.Eği. Fak. Yayını. No: 44. Ankara, 1974.
6. UYSAL, Şefik: Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri. A.Ü.Eği. Fak. Yayınları No: 12. Ankara, 1970.

Karınca

Kooperatif Postası

MAYIS 1992

SAYI: 665

COOPERATION IN TÜRKİYE

APRIL 1992 NUMBER 16

Turkish Cooperative Association

KARINCA KARDEŞİ

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

- Başkan :** **Dr. Şenol Erdoğan**
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Başkan Yardımcısı :** **Doç. Dr. Burhan AYKAÇ**
Gazi Üniversitesi İ.İ.İ.F. Öğretim Üyesi
- Muhasip Üye :** **Turan TEKELİ**
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Başmühendisi
- Üye :** **Doç. Dr. Kadir ARICI**
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** **İrfan BAYIR**
Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** **Halil BİLİCİ**
Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği Vakfı Genel Müdürü
- Üye :** **Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ**
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Dekanı
- Üye :** **Erol DOK**
Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı
- Üye :** **Prof. Dr. Celâl ER**
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürü
- Üye :** **A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi**
- Üye :** **Ünal GÖKALP**
T.C. Ziraat Bankası Gen. Müd. Proje Değerlendirme Müdürü
- Üye :** **Doç. Dr. Ahmet ÖZÇELİK**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** **Kâmil ÖZDEMİR**
Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** **Kaplan YILDIZ**
T.C. Ziraat Bankası Hamamönü Şubesi Müdürü
- Üye :** **Niyazi YÜKSEL**
TKB Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürü
- Üye :** **Hayri YÜRÜR**
D.P.T Uzmanı

DENETLEME KURULU

- Başkan :** **Nail TAN**
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı
- Üye :** **Yalçın DOĞAN**
T.C. Ziraat Bankası Bireysel Bankacılık Şubesi Müdürü
- Üye :** **Dr. Mustafa DOYUK**
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :** **Celâl UZEL**
Yüksek Mühendis, KOOP-KUR Eski Genel Müdürü
- Üye :** **Dr. Yusuf EKİNCİ**
Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Üye :** **Refik SOYKUT**
Emekli Albay

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN SATILIK YAYINLARI

KDV DAHİL FİYATI
(1992 YILI İÇİN)

1-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri).....	3.500
2-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 3C).....	2.250
3-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34).....	3.500
4-	Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 36).....	3.500
5-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38).....	2.250
6-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40).....	3.500
7-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41).....	2.250
8-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler- (Yayın No. 42).....	3.000
9-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43).....	3.500
10-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler - (Yayın No. 44).....	3.500
11-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45).....	2.250
12-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Expected Development (Yayın No. 46).....	3.500
13-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47).....	2.250
14-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48).....	7.000
15-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49).....	7.000
16-	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50).....	2.250
17-	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52).....	7.000
18-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53).....	3.500
19-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55).....	7.000
20-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 57).....	8.500
21-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 58).....	8.500
22-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60).....	8.500
23-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61).....	7.000
24-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63).....	8.500
25-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri-Seminer-Tebliğleri- (Yayın No. 64).....	7.000
26-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri - Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65).....	3.500
27-	"Bir Lokma Bir Hıçka" Tüketim Kooperatifleri - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 66).....	7.000
28-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 67).....	11.000
29-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 68).....	11.000
30-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma - (Yayın No. 70).....	8.500
31-	Anadolu Basımında Kooperatifçilik (Yayın No. 71).....	8.500
32-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72).....	8.500
33-	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları-Araştırma- (Yayın No. 73).....	12.500
34-	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve Ülkemizdeki Yeni-Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı).....	12.500
35-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 74).....	8.500
36-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri- (Yayın No. 75).....	7.500
37-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler- (Yayın No. 76).....	17.500
38-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler-(Yayın No.77).....	17.500
39-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Yayın No. 78).....	20.000
40-	Kooperatifler Mevzuatı (Açıklamalı - Örneklî - İçhatlı) (Yayın No 79)	

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION IN TÜRKİYE
Adet (TL)	7500	Karınca'nın Eki	7.500	30.000
Adet (\$)	2		3	6
Adet (DM)	3		3	10
Yıllık (TL)	90.000 (12 sayı ve Karınca Kardeş)		30.000 (4 sayı)	60.000 (2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A

06420 Kızılay/Ankara

Tel : (4) 431 61 25 - 431 61 26

Faks : (4) 434 06 46

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayını isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri (Beher kitap için PTT gideri: 1000 TL)